

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

Vedecký časopis pre medzinárodné
politické, ekonomické, kultúrne a
právne vzťahy

Scientific journal of international
political, economic, cultural and
legal relations

Ročník XVII | Volume XVII

1/2019

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov
Ekonomickej univerzity v Bratislave

Journal of International Relations

Scientific journal
of international political, economic, cultural and legal relations
published by the Faculty of International Relations
at the University of Economics in Bratislava

Indexovaný v / Indexed in:

EBSCO

IDEAS

ECONBIZ

Medzinárodné vzťahy 1/2019, ročník XVII.
Journal of International Relations 1/2019, Volume XVII.

Medzinárodné vzťahy

Journal of International Relations

Redakcia / Editorial office:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovak Republic

Tel.: 00421 2 6729 5471

E-mail: mv.fmv@euba.sk

Hlavná redaktorka / Editor-in-chief:

Ľudmila LIPKOVÁ

University of Economics in Bratislava, Slovakia

Redakčná rada / Editorial board:

Md. Nasrudin Bin Md. AKHIR

University of Malaya, Malaysia

Doreen BEKKER

Rhodes University, South Africa

Alexandru BURIAN

Moldavian Association of International Law, Moldova

Eva CIHELKOVÁ

Pan-European University, Slovakia

Alan V. DEARDORFF

University of Michigan-Ann Arbor, USA

Attila FÁBIÁN

University of West Hungary, Hungary

Tatiana FILOSOFOVA

NRU Higher School of Economics, Russia

François GEMENNE

University of Liège, Belgium

Otmar HÖLL

University of Vienna, Austria

Edward H. HUIJBENS

University of Akureyri, Iceland

María Teresa INFANTE Caffi

University of Chile, Chile

Siti Rohaini Binti KASSIM

University of Malaya, Malaysia

LI Hsi-Mei

Chinese Culture University, Taiwan

Klavdij LOGOŽAR

University of Maribor, Slovenia

Stanislav MRÁZ

College Danubius, Slovakia

Rebecca NEUMANN

University of Wisconsin-Milwaukee, USA

Jan OSTOJ

Bielsko-Biala School of Finance and Law, Poland

Hakan G. SICAKKAN

University of Bergen, Norway

Karol SORBY

University of Economics in Bratislava, Slovakia

František ŠKVRNDA

University of Economics in Bratislava, Slovakia

Pavel ŠTURMA

Charles University in Prague, Czech Republic

Chong-Ko Peter TZOU

Tamkang University, Taiwan

Harun UÇAK

Alanya Alaaddin Keykubat University, Turkey

Jolita VVEINHARDT

Vytautas Magnus University; Sports University, Lithuania

Výkonný redaktor / Managing editor:

Mykhaylo KUNYCHKA

University of Economics in Bratislava, Slovakia

Vydavateľ / Publisher: Ekonomická univerzita v Bratislave, IČO 00 399 957

Evidenčné číslo / Country registration number: EV 4785/13

ISSN 1336-1562 (tlačené vydanie / print edition)

ISSN 1339-2751 (online)

Obsah

 TURECKÁ ZAHRANIČNÁ POLITIKA V PROCESE ZMIEN DOC. PHDR. ĽUBOMÍR ČECH, CSC. _____	5
 ČLENSTVO V EÚ A ŠTRUKTÚRA ZAHRANIČNÉHO OBCHODU: ČO BY MOHOL POVEDAŤ PRÍPAD BULHARSKA NIKOLAY PATONOV, PhD. – KATERINA ZHEGOVA _____	24
 PRÍČINY DLHOVEJ KRÍZY V GRECKU PHDR. LUCIA ROŽOVÁ _____	44
 ZMENA EUROPSKÉHO VEKTORU ENERGETICKEJ POLITIKY RUSKA SMEROM K ÁZIJSKO-TICHOMORSKÝM KRAJINÁM ALEXEY DUKHANIN _____	62
 MILAN HODÁS: DOPADY NORMOTVORBY EURÓPSKEJ ÚNIE NA NORMOTVORBU ČLENSKÉHO ŠTÁTU EURÓPSKEJ ÚNIE Z HĽADISKA LEGISLATÍVNEJ TECHNIKY A NORMOTVORNÝCH PROCESOV JUDR. ANDREA SLEZÁKOVÁ, LL.M., PhD. _____	75
INFORMÁCIE O ČASOPISE MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY	78
INŠTRUKCIE PRE AUTOROV	80

Content

 TURKISH FOREIGN POLICY IN THE PROCESS OF CHANGES LUBOMIR CECHE _____	5
 EU MEMBERSHIP AND FOREIGN TRADE STRUCTURE: WHAT THE CASE OF BULGARIA COULD SAY NIKOLAY PATONOV – KATERINA ZHEGOVA _____	24
 CAUSES OF DEBT CRISIS IN GREECE LUCIA ROZOVA _____	44
 THE CHANGE OF EUROPEAN VECTOR OF RUSSIA'S ENERGY POLICY TOWARDS ASIA-PACIFIC COUNTRIES ALEXEY DUKHANIN _____	62
 MILAN HODAS: IMPACT OF EUROPEAN UNION STANDARDIZATION ON THE LEGISLATION OF A EUROPEAN UNION'S MEMBER STATE IN TERMS OF LEGISLATIVE TECHNICS AND NORMATIVE PROCESSES ANDREA SLEZAKOVA, LL.M., PHD. _____	75
ABOUT THE JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS	78
GUIDE FOR AUTHORS	80

TURECKÁ ZAHRANIČNÁ POLITIKA V PROCESÉ ZMIEN TURKISH FOREIGN POLICY IN THE PROCESS OF CHANGES

*Lubomír Čech*¹

Nové geopolitické a geoeconomické reálie po roku 1989 vnímalo Turecko ako príležitosť na kritické preskúmanie svojej zahraničnej politiky. „Doktrína strategickej hĺbky“ bola bazálnym dokumentom, ktorý mal posilniť civilizačnú identitu v zahraničnej politike Tureckej republiky v nových podmienkach medzinárodných vzťahov. Článok hľadá odpoveď na otázku, prečo sa politika „nulových problémov so susedmi“ zmenila v súčasný stav, hodnotený ako „nuloví priatelia v susedstve“ a prečo stratila turecká zahraničná politika konzistentný charakter.

Kľúčové slová: kritická analýza, euroázijský vektor, neoosmanská idea, pragmatizmus, prenášanie preferencií

New geopolitical and geoeconomical realities after 1989 was perceived by Turkey as an opportunity for a critical study of its foreign policy. The “Doctrine of Strategic Depth” was a basal document that should have strengthened civilization identity in foreign policy of Turkish republic in new conditions of international relations. The article finds out, why has the “zero conflict with neighbors” policy turned into a current state evaluated as “zero friends in neighborhood” and why has the Turkish foreign policy lost consistent character.

Key words: critical analysis, Eurasian vector, neo Ottoman idea, pragmatism, shifting preferences

JEL: F55, R58

1 Úvod

Koniec bipolárneho rozdelenia sveta a jeho nahradenie vznikajúcou unipolaritou boli významnou výzvou aj pre Tureckú republiku. Krajina, ktorá mala a má významné miesto v regióne Blízkeho východu, čelila novým hrozbám,

¹ Doc. PhDr. Lubomír Čech, CSc., mimoriadny profesor. Katedra medzinárodných politických vzťahov, Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, Dolnozemska 1/b, 852 35 Bratislava 5, e-mail: lubomir.cech@euba.sk

Autor pôsobí ako vedúci Katedry medzinárodných politických vzťahov Fakulty medzinárodných vzťahov EÚ v Bratislave. Venuje sa problematike islamu a jeho vplyvu na politické, ekonomické a bezpečnostné vzťahy ázijských krajín.

oslabujúcim jej význam ako strategického spojenca NATO v spomínanej oblasti. Reakcia na túto situáciu bola markantná najmä po víťazstve strany AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi – Strana spravodlivosti a rozvoja) v parlamentných voľbách v roku 2002 a nástupe novej vlády vedenej Receptom Tayyipom Erdoğanom v roku 2003.

Vzhľadom na nové geopolitické a geoeconomické reálie, podniklo nové vedenie krajiny kroky na revíziu a zmenu zahraničnej politiky krajiny. Boli zamerané na trvalo udržateľný hospodársky rozvoj a pragmatizmus pre stabilizáciu vzťahov s krajinami v regióne, čo výrazne prispievalo k postupnému rastu medzinárodného imidžu Tureckej republiky. V tomto ohľade boli stanovené budúce ciele a úlohy, ktoré by Turecku umožnili na medzinárodnej politickej scéne zaujať pozíciu, zodpovedajúcu jeho národným záujmom.

Cieľom článku je poukázať na to, že napriek dobrým predpokladom, ktoré si pre svoje zámery Turecká republika vo svojej zahraničnej politike vytýčila v prvom decéniu nového tisícročia, v konečnom dôsledku premárnila príležitosť jej kritického prehodnotenia. Vzhľadom na multidisciplinárny charakter článku, sme sa rozhodli využiť ako metódu teóriu, alebo ako ju niektorí autori nazývajú (Bigo 2013), vedeckú disciplínu – medzinárodnú politickú sociológiu. Zahrnuje a spája možnosti analýzy a komparácie týkajúce sa zahraničnej politiky štátu, vnútornej politiky štátu, bezpečnosti, sociálnych zmien súvisiacich s novokreovaným statusom štátu – v našom prípade je to reanimácia neo-osmanskej idey, ktorú okolité štáty vnímajú ako novú hrozbu zo strany Turecka. Situácia v regióne, aká bola zjavná po skončení Studenej vojny, sa v súčasnosti zmenila takým razantným spôsobom, že jej analýza vyžaduje interdisciplinárny prístup, aký umožňuje práve medzinárodná politická sociológia, zahrnujúca analýzy množstva autorov. Práve Didier Bigo predstavuje syntézu potrebnú pri hodnotení spracúvanej problematiky, pretože jeho prístup umožňuje využiť logickú postupnosť skúmania. V prvom rade určuje habitus miesta a času, ďalším krokom je charakteristika vonkajšieho a vnútorného prostredia štátu v súvislosti so zmenami vnútornej a zahraničnej politiky i bezpečnostné, ekonomické, demografické a iné faktory, ktoré sú určujúce pre tieto zmeny. Tento metodologický postup nám umožňuje vykonať záverečnú syntézu skúmania i náčrt možností, aké má Turecko do budúcnosti.

2 EUROÁZIJSKÝ ROZMER TURECKEJ ZAHRANIČNEJ POLITIKY PO SKONČENÍ STUDENEJ VOJNY

Najvýraznejšie z hľadiska vyššie uvádzaných skutočností zarezonovala nová koncepcia zahraničnej politiky Turecka, ktorej autorom bol minister zahraničných vecí a neskorší ministerský predseda profesor Ahmet Davutoğlu.² Práve od tohto obdobia

² V poslednej dekáde 20. storočia pôsobil ako profesor medzinárodných vzťahov na Marmarskej univerzite v Istanbuli, ktorá patrí k najlepším v krajine. V rozmedzí rokov 1997 až 2001 sformuloval základné východiská a priority zahranično-politickej orientácie Turecka, ktoré publikoval v knihe *Stratejik Derinlik* (Strategická hĺbka). Spolu s ďalšími prácami, napr.

získala zahraničná politika Turecka kontúry spoločnej eurázijskej orientácie, presahujúce existujúce severoatlantické partnerstvo, v ktorom bola v minulosti Turecku prisúdená kontroverzná úloha štátu v blokovej konfrontácii medzi Západom a ZSSR.

Turecká vláda vnímala zmeny medzinárodnopolitickej situácie ako príležitosť presadiť svoje ambície – byť novým centrom regionálnej moci v medzinárodnej politickej realite 21. storočia. Turecko preto vymedzilo výrazne širší priestor pre realizáciu národných záujmov a pre ďalší rozvoj tureckej štátnosti. Hospodársky, politický a sociálnokultúrny rozvoj Turecka mal prebiehať predovšetkým v rámci neoosmanského priestoru (Yavuz 2006, s. 281-305). Znamenalo to vytvorenie úzkej spolupráce s krajinami, ktoré boli súčasťou bývalej osmanskej ríše.

Akademik Davutoğlu napísal množstvo publikácií a článkov, ale žiadne dielo nehralo kľúčovejšiu úlohu ako jeho „Doktrína strategickej hĺbky“ (*Stratejik Derinlik*). Bolo to kritické preskúmanie tureckej zahraničnej politiky, ktoré navrhovalo jej nové smerovania v rámci štruktúr medzinárodnej politiky. Hlavný prínos Davutoğla k zahraničnopolitickej orientácii AKP bol vedený cez posilnenie autentickej civilizačnej identity v zahraničnej politike Turecka (Hurriyet Daily News 2013).

V „Doktríne strategickej hĺbky“ poskytol teoretickú formuláciu novej zahraničnopolitickej orientácie a strategickú víziu pre obdobie od konca studenej vojny. Jeho kľúčovým argumentom bolo, že tureckej zahraničnej politike, pozostávajúcej hlavne z krátkodobých taktických ťahov, chýba strategická vízia, ktorá by jej umožnila používať výhody ponúkané bohatou históriou krajiny a geografickým priestorom. Davutoğlu prisudzoval tento nedostatok početným historickým, psychologickým, kultúrnym a inštitucionálnym faktorom (Kösebalan 2011, s. 150-151).

Tvrdil, že turecká spoločnosť trpí krízou identity, čo ústi do zmätenej a bezcieľnej zahraničnej politiky. Poukazoval na historicky vštepený strach z národnej dezintegrácie v rukách vonkajších mocností a ich vnútorných kolaborantov, najmä fundamentalistického islamského a kurdského separatizmu, ktoré hendikepujú dynamiku tureckej diplomacie. Podľa jeho názoru tento strach, označovaný aj ako „syndróm zo Sèvres“, pokračoval v mentalite kemalistov a bol jedným z faktorov podčiarkujúcich slabú a príliš opatrnú, obrannú národnú stratégiu.

Alternative Paradigms: The Impact of Islamic and Western Weltanschauungs on Political Theory, alebo The Civilizational Transformation and The Muslim World, predstavil novú politickú pozíciu, ktorú by malo moslimské Turecko zastávať v 21. storočí. Pozíciu demokratického, stabilného avšak hrdého politického hráča, nie bábk v rukách veľmocí, „potácajúcej“ sa od jedného vojenského prevratu k druhému. Od roku 2009 už aktívne viedol tureckú zahraničnú politiku z pozície ministra zahraničných vecí. Od augusta 2014 do mája 2016 bol tureckým premiérom. Za jeho odstúpením z postu ministerského predsedu boli spory s Erdoğanom vo veci plánovaných zmien ústavy, ktoré mali posilniť úrad prezidenta.

Davutoğlu zdôraznil, že nedostatok dlhodobého strategického zmýšľania bol viditeľný najmä v prípade vzťahov s Blízkym východom. Výsledkom popretia kultúrnych a historických väzieb s regiónom bola turecká blízkovýchodná zahraničná politika vnímaná ako rozšírenie všeobecného vzoru než ako vlastná kalkulácia národných záujmov. Tiež žiadal, aby sa venovala väčšia pozornosť tureckému historickému a geografickému dedičstvu, ktoré označoval ako zdroj moci v regióne. Bol presvedčený o tom, že Turecko by nemalo byť periférnym hráčom. Nachádza sa v centre svetovej politiky, a tak by malo, podľa jeho názoru, hrať centrálnu úlohu. Turecko vnímal ako blízkovýchodnú, balkánsku, kaukazskú, stredoázijskú, kaspickú, stredozemnú a čiernomorskú krajinu zároveň (Öner 2011, s. 175). Implicitne hovoril o tom, že Turecko by malo hľadať úlohu ústredného hlavného hráča používajúceho svoje vlastné zdroje moci, históriu a geografiu.

Davutoğlu presadzoval asertívnu orientáciu zahraničnej politiky, formulovanú ako „*bezproblémovú zahraničnú politiku*“ vo vzťahu k svojim susedom – politiku nulových problémov (Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs). V súlade s touto doktrínou bolo turecké vnímanie tradičných hrozieb transformované do vzťahov založených na mierovej spoluexistencii a bezpečnostnej spolupráci. Konkrétnejšie išlo o nový Národný bezpečnostný politický dokument (*MGSB, Milli Guvenlik Siyaset Belgesi*) označovaný bežne ako *Červená kniha*, kde Turecko už neoznačuje Rusko, Irán, Grécko a Irak ako existenčné bezpečnostné hrozby, ale namiesto toho zdôrazňuje aktuálne a potenciálne oblasti pre spoluprácu, najmä s Ruskom a Iránom. Dokument eliminuje islamizmus a radikálnu ľavicovú politiku a charakterizuje terorizmus PKK ako jedinú domácu bezpečnostnú hrozbu pre krajinu (Kösebalan 2011, s. 152).

Davutoğlu pridal k zahraničnej politike Tureckej republiky civilizačnú a ideovú dimenziu, plánoval udržiavať jej multidimenzionálny prístup, kde sa pre všetky oblasti zahraničnej politiky kladie rovnaká dôležitosť. V širšej perspektíve, pod vládou AKP si Turecko udržalo užšie vzťahy s Blízkym východom, zatiaľ čo v rovnakom čase zdôrazňovalo svoj tradičný záväzok k EÚ a NATO. Bolo to v harmónii s liberálnou a globálnou identitou AKP.

AKP svoju zahraničnú politiku orientovala na podporu panturkizmu. Turecká zahraničná politika bola v týchto rokoch mimoriadne aktívna v oblastiach Balkánu, Strednej Ázie, Kaukazu ale aj v oblasti Čierneho, Kaspického a Stredozemného mora a aj Afriky. Hlavné aktivity prezidenta Gúla v Afrike boli dôvodom na otvorenie vyše desiatich nových tureckých zastupiteľských úradov na africkom kontinente od roku 2009. Podľa Anadolu agency (2013) sa turecký minister zahraničných vecí zasadzoval o to, aby krajina investovala na Blízkom východe a v severnej Afrike a požadoval, aby tureckí podnikatelia vstúpili do týchto regiónov a podporovali ich ekonomický rozvoj.

Z hľadiska priorít zahraničnej politiky Tureckej republiky boli jasne vymedzené štyri základné oblasti (Kösebalan 2011, s. 152):

1. členstvo Tureckej republiky v Európskej únii,
2. vzťahy Turecka a Blízkeho východu,
3. vzťahy Turecka a USA,
4. turecko-ruské hospodárske partnerstvo.

Koncept zahraničnej politiky A. Davutoğlu môžeme bez pochybností označiť za bazálny dokument pre ďalšie zahraničnopolitické smerovanie Turecka. Turecko sa vymedzilo ako štát s multivektorovým smerovaním a strategickou úlohou v modernom medzinárodnom politickom prostredí v celom eurázijskom priestore (Sulejmanov 2015, s. 135-143).

Samozrejmosťou bol aj západný vektor rozvoja, v ktorom bola dôležitá úloha Spojených štátov ako hlavného partnera zahraničnej politiky. Osobitná pozornosť bola venovaná tureckému záujmu stať sa súčasťou európskeho integračného procesu. Výsledkom tohto úsilia malo byť zvýšenie úlohy Turecka na medzinárodnej scéne a zabezpečenie postavenia regionálnej mocnosti do roku 2023. Táto pozícia mala vychádzať predovšetkým z ekonomického a politického potenciálu.

3 OBDOBIE PREMÁRNENÝCH PRÍLEŽITOSTÍ

Keď Turecko vyhlásilo nový princíp svojej zahraničnej politiky – „nulové problémy so susedmi,“ zdalo sa, že samotné historické a hospodárske vzťahy postačia na zabezpečenie vedúcej úlohy Turecka v regióne.

Vtedajšie dobré vzťahy s arabskými štátmi a Izraelom, ako aj rastúci objem bilaterálneho obchodu v regióne vytvárali predpoklady na to, aby krajina bola sprostredkovateľom medzi konfliktnými stranami, aby získala štatút mierotvorcu a predstaviteľa demokracie. Turecko však svoju šancu nevyužilo.

Po prvé, vedenie bolo čoraz viac posadnuté myšlienkou premeniť Turecko na regionálnu moc a oživiť dedičstvo Osmanskej ríše na celom Blízkom východe. Po druhé, Turecko nebolo pripravené zúčastniť sa politického života na Blízkom východe, ktorého výbušná a kontroverzná povaha je dobre známa. Z týchto dvoch dôvodov Turecko zmeškalo príležitosť stať sa silou, ktorá môže pomôcť pri riešení konfliktov v regióne. Napriek zlyhaniu zahraničnej politiky však Turecko stále malo šancu byť zdrojom mieru a stability na Blízkom východe. K tomu bolo potrebné vrátiť sa iba k základným zásadám svojej tradičnej zahraničnej politiky, ktorá sa vyznačovala pragmatizmom, neutralitou a mierom (Mustafajev 2018).

Čo sa stalo? Posadnutosť myšlienkou získania postavenia regionálnej moci bola natoľko oslepujúca, že znemožňovala tureckému vedeniu vnímať neustále sa meniacu skutočnosť a podrobnosti v mocenských hrách medzinárodných aktérov. Tureckí predstavitelia verili, že prostredníctvom neo-osmanskej idey ponúknu Blízkemu východu nové možnosti riešenia starých problémov.

Táto pozícia však skôr vystrašila vedúcich predstaviteľov arabských krajín, ktoré považovali Vysokú portu³ skôr za koloniálnu mocnosť, ako dobrodinský štát. Pokiaľ Turecko nezasahovalo do politického života arabských krajín, turecká aktivita nebola považovaná za nebezpečnú. Bohužiaľ, Turecko sa nezdržalo snahy zmeniť „tvár“ Blízkeho východu, aj keď nebolo pripravené zúčastňovať sa na miestnom politickom boji. Nakoniec muselo urobiť taktické rozhodnutia, ktoré determinovali jeho politickú líniu a oslabili vplyv v regióne.

Turecko nadviazalo aj spojenectvo s organizáciou Moslimského bratstva v Egypte a Tunisku. Dúfalo, že s ich pomocou posilní svoju pozíciu v regióne (Karnelos 2017). Prudko preto reagovalo na odstránenie prezidenta Mursího z prezidentského úradu a prerušilo všetky vzťahy s Egyptom. Zvrhnutie Mursího ukončilo turecké ambície na vplyv v severnej Afrike.

Keď vypukol konflikt v Líbyi, reakcia Turecka na zmeny v tejto krajine nebola jednoznačná. Spočiatku sa s veľkou obozretnosťou vyhýbalo tomu, aby bolo vtiahnuté do konfliktu, čo vzhľadom na nejednoznačnosť situácie bolo jediným správnym riešením. Problém bol v tom, že jeho politika zostala nezmenená aj po tom, čo európske mocnosti, Francúzsko a Spojené kráľovstvo, zasiahli do konfliktu a vytvorili v libyjskom vzdušnom priestore bezletovú zónu. Spočiatku Turecko nesúhlasilo a kritizovalo koalíciu za vytvorenie bezletovej zóny. Príliš dlho však prešlapovalo na mieste a jeho nečinnosť a nekonzistentné správanie spôsobili stratu dôvery a sympatií povstalcov. V dôsledku toho stratilo svoje predchádzajúce pozície a schopnosť ovplyvniť následný vývoj Líbyi (Bagdži – Kurč 2016).

Ďalším príkladom nedostatku pripravenosti Turecka vnímať komplikovanosť politiky Blízkeho východu bol jeho postoj ku konfliktu v Sýrii. Turecko bolo jedným z prvých, ktoré vystúpilo proti prezidentovi al-Asadovi a podporilo sýrskych rebelov. Chcelo byť medzi tými, ktorí určia budúcnosť Sýrie. Možno si tureckí vládcovia mysleli, že tak ako v Líbyi bude všetko len otázkou niekoľkých mesiacov. Problémom bolo, že opäť neakceptovali niektoré podstatné súvislosti regionálnej a svetovej politiky.

Turecko dostatočne nereagovalo na hrozbu tzv. Islamského štátu (DAEŠ) a pokračovalo v obhajobe politiky odstránenia režimu Bašára Háfiza al-Asada. Ani po významných zmenách počas sýrskeho konfliktu sa jeho pozícia nemenila. Turecko sa nechalo vtiahnuť do konfliktu a podporovalo povstalecké skupiny pochybnej príslušnosti. Celú problematiku navyše komplikovali neľahké vzťahy medzi tureckou vládou a kurdským obyvateľstvom krajiny. Za problém označilo osobitné postavenie

³ Pomenovanie sa používalo v prenesenom význame na Osmanskú ríšu. Bolo odvodené z názvu jednej z brán sultánskeho paláca Topkapı Sarayı v Istanbule, cez ktorú boli prijímané zahraničné diplomatické misie. Podobne ako označenie kráľovský či cisársky „dvor“ v európskych monarchiách sa v Osmanskej ríši zaužívalo označenie „Vysoká porta“ pre najvyšší vládny orgán, resp. pre sídlo tohto orgánu.

Kurdov v Iraku a Sýrii. Považuje vznik kurdskeho štátu v regióne za najväčšiu hrozbu pre svoju národnú bezpečnosť. Turecká vláda zo strachu, že by sýrski Kurdi mohli nepriaznivo ovplyvniť kurdsú menšinu v samotnom Turecku, zabraňuje v posilnení ich pozícií v Sýrii.

Posledné dni uplynulého roka však priniesli celý rad nových momentov. Bude zaujímavé sledovať, ako sa budú prejavovať v praktickej politike. Po tom, čo americký prezident Trump ohlásil stiahnutie vojenského kontingentu zo Sýrie, sa 29. decembra 2018 uskutočnila turecká oficiálna návšteva v Moskve. Všetko nasvedčuje tomu, že Rusko a Turecko sa po avizovanom odchode Američanov dohodli na ďalšom spoločnom postupe v Sýrii. Kurdi sú ochotní dohodnúť sa s Moskvou a Damaskom a vyzerá to tak, že Turkom stačia ruské záruky, že nevznikne samostatný Kurdistan. Turci súhlasia s koncepciou jednotnej Sýrie a pokračujú v spolupráci s Rusmi. Turecko začalo sťahovať svoje vládne jednotky i zástupnú armádu tvorenú protureckými skupinami od Manbidžu, kde Kurdi začali s odovzdávaním územia sýrskym vládnym vojskám.

Môže Turecko týmito krokmi niečo stratiť? Prikláňame sa k názoru niektorých tureckých expertov (Bagdži – Kurč, 2016), ktorí hodnotia snahu Ankary o získanie postavenia regionálnej moci kontraproduktívne. Sú toho názoru, že ak chce Turecko hrať úlohu významného regionálneho aktéra, nemusí byť regionálnou mocnosťou. Tvrdia, že Turecko sa stále môže pokúsiť obnoviť svoju pozíciu seriózneho sprostredkovateľa. Tento scenár však nemusí byť ľahký, predovšetkým s ohľadom na povahu vývoja, ktorý Turecko prekonalo v posledných rokoch. Napriek tomu je to jediná možnosť, ktorá prináša prospech Turecku a medzinárodnému spoločenstvu. Súčasná politika Turecka nepomáha stabilizovať situáciu v regióne. Okrem toho je schopná destabilizovať samotné Turecko.

Druhá dekáda nového milénia tak pri hodnotení tureckej zahraničnej politiky vyvoláva veľa otázok. Sú to napríklad otázky, ako sa mohlo stať, že sa Turecko dostalo od „politiky nulových problémov“ k politike problémov s takmer všetkými susedmi.

4 VNÚTROPOLITICKÉ ZMENY A ICH VPLYV NA KONCEPCIU ZAHRANIČNEJ POLITIKY TURECKA

Ako sme uviedli, vývoj udalostí v druhej dekáde 21. storočia (najmä v rokoch 2014 – 2016) preukázal v praxi problémy v konzistentnom charaktere zahraničnej politiky Ankary. Prejavili sa v dohadovaní (možno až v nedôstojnom „kšeftovaní“) s Európskou úniou v otázkach financií a migrácie. Vojenskopolitický kolaps v Sýrii priviedol Turecko do slepej uličky pri uplatňovaní doktríny „nulových problémov so susedmi.“ Vypuknutie krízy v rusko-tureckých vzťahoch (najmä po zostrelení ruského bojového lietadla) tiež odhalilo slabé stránky rôznorodého charakteru zahraničnej politiky tureckej vlády vzhľadom na súčasnú geopolitickú dilemu na Blízkom východe (Mustafajev 2018).

Na problémovom stave tureckej zahraničnej politiky sa ale podpísali predovšetkým domáce politické faktory, najmä ideologická konfrontácia a zhoršenie vzťahov medzi vládnuším režimom a opozičnými politickými silami (Erol 2018). Neúspešný prevrat v júli 2016 bol jasným dôkazom destabilizácie štátneho politického systému a len potvrdil napäté vzťahy medzi jeho aktérmi. Vzniknutá vnútorná politická nerovnováha značne komplikovala realizáciu plnohodnotnej suverénnej zahraničnej politiky, ktorú sa Erdogan snažil presadzovať. Predpoklad stálej vnútornej hrozby bol obmedzujúci faktor zahraničnopolitických aktivít tureckého vedenia, ktoré hľadalo spôsob, ako sa zbaviť tejto „brzdy“. Neúspešný prevrat bol vynikajúcim dôvodom pre radikálnu transformáciu politickej štruktúry krajiny a prechod islamistickej vládnej moci k radikálnym spoločenským zmenám.

Atmosféru blížiacich sa zmien v určitých oblastiach spoločnosti naznačovala už voľba Abdulláha GÜla⁴ za hlavu štátu v roku 2007. Jeho názory neboli celkom v súlade s kemalizmom,⁵ ktorý vychádzal zo sekulárneho charakteru tureckej spoločnosti. Ďalší vývoj v Turecku potvrdil, že nový model politického systému krajiny, charakterizovaný posilnením postavenia vtedajšej vlády, zastúpenej vládnuťou proislamskou stranou spravodlivosti a rozvoja (AKP), sa stal motorom zmien (Šlykov – Malašenko 2011). Vplyv vojenskej elity Turecka, ako aj štátnych zamestnancov a zamestnancov súdneho systému, ktorí jednoznačne vyjadrili nesúhlas s blížiacimi sa zmenami, bol výrazne oslabený. To malo byť čoskoro potvrdené aj ústavodárnymi zmenami.

Najdôležitejšou z pozmeňujúcich a doplňujúcich návrhov k tureckej ústave, realizovaných v roku 2010 (Turčija podderžala konstitucionnuju reformu, 2010) bolo ustanovenie, vylučujúce úlohu ozbrojených síl v politickom dianí krajiny. Mimoriadne dôležitá bola aj zmena v oblasti súdnictva, ktorá umožnila začať trestné konanie proti vojenským civilným súdom. Stojí za zmienku, že tureckú vládu v tejto veci aktívne podporovala Európska únia, ktorá odmietala kombináciu vplyvu armády na politický život štátu so základnými princípmi rozvoja demokratickej spoločnosti. Takto vedenie Turecka dočasne vyriešilo problém vojenských prevratov v krajine, ktoré mali svoju tradičnú frekvenciu a boli hlavným garantom obrany základov kemalizmu.

Ďalšou etapou ústavných reforiem v Turecku bolo posledné referendum v roku 2017 (Konstitucionnyj referendum v Turčiji v 2017 godu), ktoré pripravilo pôdu pre

⁴ Gül je v súčasnom Turecku vnímaný veľmi kontroverzne. Ako umiernený politik a praktizujúci moslim, presadzoval vstup Turecka do Európskej únie. Bol populárny v kruhoch vládnucej Strany spravodlivosti a rozvoja (AKP), ktorá má svoje korene v politickom islame a od roka 2002 bola opakovane úspešná v parlamentných voľbách (pozn. autora).

⁵ Kemalizmus je ideológia založená na myšlienkach zakladateľa moderného tureckého štátu Kemala Atatürka. Podľa programu Atatürkovej Republikánskej ľudovej strany (CHP) je kemalizmus založený na šiestich princípoch: na nacionalizmu, laicizmu, republikanizmu, etatizmu, revolucionizmu a populizmu.

radikálnu zmenu politického systému krajiny. Na základe výsledkov referenda sa zmenila parlamentná forma vlády na prezidentský systém s významnými právomocami prezidenta. V súlade s novými ústavnými ustanoveniami bude výkonná moc závislá od prezidenta, funkcia predsedu vlády sa ruší, prezident bude mať právo priamo vymenovať členov vlády. Hlava štátu dostane tiež právo iniciovať legislatívne zmeny, právo rozpustiť parlament, zaviesť a zrušiť výnimočný stav, ako aj právo viesť AKP.

Tieto zmeny výrazne oslabili opozíciu – najmä kemalistov a priaznivcov Gülenovho hnutia,⁶ ako hlavných odporcov reorganizácie politického systému krajiny. Vplyv týchto politických skupín do vnútorných záležitostí štátu bol veľmi obmedzený, čo poskytlo Erdoğanovi nové možnosti manévrovania v oblasti zahraničnej politiky.

Všetky ústavné zmeny mali nadobudnúť platnosť po prezidentských a parlamentných voľbách, ktoré sa mali konať v jeden deň – 3. novembra 2019. O tom, že Turecko prejde na prezidentský režim, pochyboval len málokto. Lenže to, že sa celá záležitosť urýchlí o vyše 18 mesiacov, prekvapilo všetkých (EurAsia Daily 2017). Medzinárodná situácia, najmä konflikt na hraniciach so Sýriou a potreba urýchliť domáce reformy, boli hlavné argumenty vedenia krajiny, prečo „... potreba prechodu na nový systém riadenia začala intenzívnejšie narastať. Musíme rozhodnutia, týkajúce sa budúcnosti našej krajiny prijať a vykonať ráznejším spôsobom“ (EurAsia Daily 2017), povedal turecký prezident v prejave, v ktorom oznámil predčasné voľby. Jeho oponenti však tvrdili, že organizovať voľby počas narastajúcich finančných a hospodárskych problémov, do ktorých (podľa ich názoru) krajina smeruje, by bolo pre vládnú elitu samovražedné. Rozhodnutie posúriť plebiscit bolo teda jasné. Návrh na usporiadanie volieb dňa 20. apríla 2018 schválilo 386 z 550 členov parlamentu.

V prezidentských voľbách 24. júna 2018 Erdoğan porazil hlavného protikandidáta Muharrema İnceho v približnom pomere 53 ku 31 percentám. Pri takmer 90-percentnej volebnej účasti si doterajšia hlava štátu zaistila viac ako 52-percentnú podporu. Volebná komisia taktiež oznámila neoficiálne výsledky súbežných parlamentných volieb.⁷

5 SÚČASNÁ ZAHRANIČNÁ POLITIKA TURECKA – Hľadanie stratených pozícií

Súčasná zahraničná politika krajiny prináša niektoré nové momenty, ktoré by v prípade ich potvrdenia v praxi mohli v blízkej budúcnosti ovplyvniť strategickú rovnováhu celého regiónu Blízkeho východu.

⁶ Fethullah Gülen je turecký spisovateľ a moslimský učenec – súfista. Žije v exile v Pensylvánii (USA). V médiach ho charakterizujú ako jedného z najdôležitejších a najznámejších moslimských osobností súčasnosti. Je zakladateľom hnutia, ktoré bolo po ňom pomenované ako Gülenovo hnutie.

⁷ Do parlamentu sa dostalo päť politických strán: Strana spravodlivosti a rozvoja (AKP), Strana národného hnutia (MHP), najväčšia opozičná strana Republikánska ľudová strana (CHP), prokurdská Ľudovodemokratická strana (HDP) a Strana dobra (Iyi Parti – IP).

V prvom rade to pozorujeme na ochladení vzťahov medzi Tureckom a tradičnými západnými partnermi. V tomto zmysle chceme zdôrazniť, že ochladenie vzťahov ešte nie je kríza. Nevydarený prevrat v roku 2016 bol katalyzátorom zmien, ktoré využilo Turecko v pozícii medzi Západom a Východom na realizáciu národných záujmov Ankary. Reforma politického systému krajiny oslabilá predovšetkým pozíciu kemalistov a vojenskej elity, ktorí boli ideologicky oddaní západným hodnotám, preferujúc západné smerovanie krajiny a zbavujúc vládu možnosti zahraničnopolitického manévrovania v ďalších vektoroch svojej vonkajšej politiky. Konkrétne v tomto prípade myslíme spoluprácu s Moskvou. Vzhľadom na zložité vzťahy medzi Ankarou a Moskvou sa spolupráca obidvoch strán na problematike Sýrie zdala ťažko realizovateľná. Dnes sa stala hrozbou pre Spojené štáty, najmä z pohľadu hrozby straty strategického spojenca. Negatívnu dynamiku v turecko-amerických vzťahoch nachádzame v ostatnom čase aj na Blízkom východe (napr. operáciu, ktorú uskutočnilo Turecko proti ozbrojeným kurdským proamerickým formáciám).

Získanie ruských systémov protivzdušnej obrany S-400 potom, ako Kongres USA prijal nový balík sankcií voči Rusku, bol ďalší demonštratívny krok tureckého vedenia smerom k nezávislosti zahraničnopolitických akcií. Pripomeňme, Turecko je členskou krajinou NATO a po Spojených štátoch má v rámci paktu druhú najväčšiu armádu.

Ďalším signálom zmien v tureckej zahraničnej politike bolo zblíženie s historicky večným rivalom a súperom o regionálne vodcovstvo – Iránskou islamskou republikou (po Rusku ďalší cieľ sankčnej politiky Západu). Zblíženie medzi Teheránom a Ankarou, ktorých úsilie o prerozdelenie sfér vplyvu v regióne má dlhú historickú genézu, poukazuje na zvýšený záujem tureckých vedúcich predstaviteľov diverzifikovať zahraničnopolitické smerovanie štátu. Okrem toho tu máme zvýšenú aktivitu Turecka na schôdkach v Astane s cieľom koordinácie činností v sýrskom konflikte, čo evidentne znepokojuje administratívu Donalda Trumpa.

Nové kontúry súčasnej zahraničnej politiky Turecka evidentne (s výrazným aspektom pragmatizmu) spoliehajú na vnútorné zdroje, vojenský potenciál a priaznivé strategické umiestnenia krajiny. Dnes sa dokonca hovorí o tom, že intenzívny rozvoj vzťahov s Ruskom v budúcnosti môže slúžiť ako predpoklad pre priblíženie sa Turecka k SCO – Šanghajskej organizácii spolupráce. Po návšteve Uzbekistanu Erdogan v lietadle urobil vyhlásenia pre médiá, čo v súčasnej fáze spôsobilo vážne spory o orientácii zahraničnej politiky krajiny. Prezident poznamenal: „Turecko by sa nemalo zamerať na EÚ. Napríklad, prečo by Turecko nemalo vstúpiť do Šanghajskej päťky? Povedal som to Putinovi aj Nazarbajevovi a každému, kto je v Šanghajskej päťke.“ (TRT 2016). Viacerí zahraničnopolitickí experti sa zhodli na tom, prezident Erdogan týmto dal signál, že jeho krajina chce posilniť svoje postavenie ako nezávislého a multi-vektorového hráča, schopného presadzovať suverénnu zahraničnú politiku.

Za všetkými uvedenými signálmi treba vidieť snahu o *zachovanie multivektorovosti zahraničnej politiky Turecka*, avšak s *náznakmi účelových zmien jej preferencií*. Evidentne pokračuje snaha tureckého vedenia brániť svoje miesto ako nezávislého aktéra na medzinárodnej politickej scéne. Súčasné prejavy antizápadného správania sa Turecka zrejme nemajú za cieľ trvalo narušiť vzťahy so Západom – silné vzájomné prospešné vzťahy obidvoch strán to nedovoľujú. Danú skutočnosť môžeme nazvať ako revíziu formátu týchto vzťahov, berúc do úvahy geopolitické záujmy Tureckej republiky po transformácii a posilnení politického systému krajiny prostredníctvom reštrukturalizácie jej ústavných základov (Ajdyn 2018).

Zahraničná politika Turecka bude pokračovaním jej vnútorných politických problémov a rozporov. Ide predovšetkým o kurdskú otázku a boj proti gülenistom. Tieto témy mali významný vplyv na reflexiu tureckej vlády o tom, kto je ich „priateľ“ alebo „nepriateľ“ v medzinárodných vzťahoch. Po sérii ústavných zmien je zahraničná politika Tureckej republiky nepochybne v procese zmien, najmä pokiaľ ide o revíziu regionálnej politiky štátu, ktorá sa v tomto štádiu vyznačuje dynamickou povahou rozvoja vzťahov s Ruskom a Iránom. Kardinálna otázka však zostáva – bude tento triangel možnej zahraničnopolitickej spolupráce schopný prekonať vzájomné rozdiely? Deklaratívne vyhlásenia ešte len v nedávnej minulosti skončili v slepej uličke.

Vývoj situácie spôsobil, že je stále ťažšie určiť, kto je spojenec a kto nepriateľ. Niekoľkoročný konflikt v susednej Sýrii značne poškodil vzťahy Ankary s hlavným vojenskopolitickým spojencom – USA (Erol 2018). Dôvod spočíva v tom, že strany sa snažia zachovať svoj vplyv, ale nemôžu nájsť spoločného menovateľa, ako sa to podarilo na úplnom začiatku sýrskeho konfliktu. USA úzko spolupracujú so sýrskou kurdskou Stranou demokratickej únie (SDU). Túto organizáciu považuje Turecko za súčasť teroristickej siete, ktorá viac ako 30 rokov ohrozuje územnú celistvosť krajiny.

Dnes, keď je nebezpečenstvo zo strany teroristov vo vojenskopolitickej sfére celkovo neutralizované, americká vláda hovorí o potrebe spolupráce so sýrskymi Kurdmi s cieľom boja proti iránskym vojenským útvarom v Sýrii. Kým sa Američania vyhýbali konkretizácii v dialógu so svojimi tureckými partnermi, sýrski Kurdi usilovali na kontrolovanom území o skutočný štát.

Turecká strana tvrdí, že úroveň pomoci poskytovanej Kurdom západnými krajinami nezodpovedá charakteru a stupňu nebezpečenstva, pochádzajúce od teroristov ISIL, ktorí doteraz pôsobili v púštnych oblastiach východnej Sýrie. Ankara považuje za ohrozenie národnej bezpečnosti pokusy Strany demokratickej únie využiť svoju politickú konjunktúru na legitimizovanie politického modelu autonómnej federácie v Turecku, kde žije viac ako 50 % všetkých Kurdov Blízkeho východu.

6 VNÚTORNÁ EKONOMICKÁ STABILITA AKO PREDPOKLAD VONKAJŠIEHO PÔSOBNIA KRAJINY

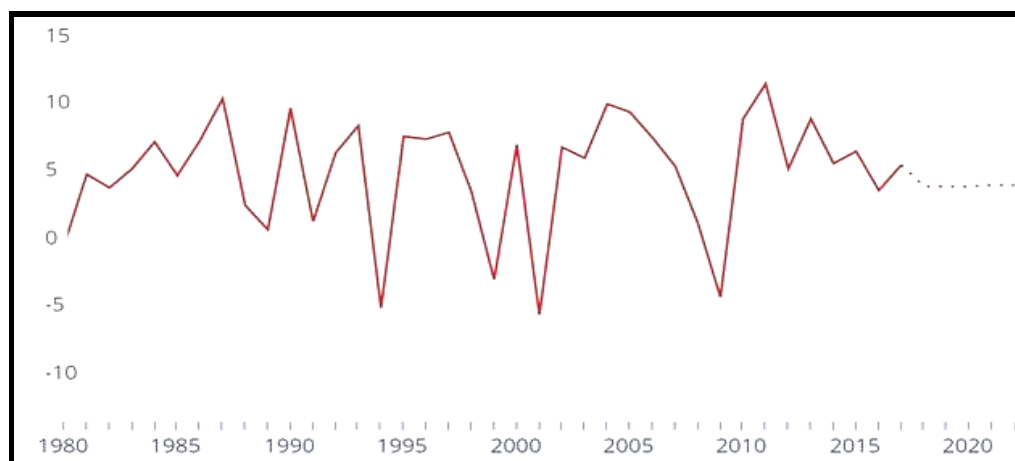
Ako sme už uviedli na inom mieste tohto článku, zahraničná politika Turecka bude úspešná vtedy, keď sa bude dať vyriešiť alebo aspoň úspešne riešiť jeho vnútorné sociálnopolitické a ekonomické otázky. Tomuto problému sa venujeme preto, že v ostatnej dobe sa objavili pochybnosti o stabilite tureckej ekonomiky.

Až doteraz dobré ekonomické ukazovatele Turecka s rastom 11 % HDP ročne a vysoká popularita prezidenta Erdoğan v jeho vlastnej krajine a región, mu poskytli dostatočný a rozsiahly manévrovací rámec. Rýchly kolaps tureckej líry v nedávnom čase ukázal, že v ekonomike existujú pomerne veľké problémy. Pre mnohých to bolo prekvapenie, pretože po dlhú dobu boli ekonomické úspechy Ankary v médiách prezentované výlučne v dobrom a optimistickom tóne. Aká bola realita? Na obrázku č. 1 je možné vidieť, že najmä od roku 1980 do roku 2017 bola dynamika reálneho HDP Turecka nestabilná, vzostupy striedali pády. Treba však uznať, že po roku 2008 bola ekonomika stabilnejšia, pokles HDP menej častý a hĺbka tohto poklesu bola nižšia ako v rokoch 1980 až 2008.

Celkovo Turecko počas posledných desiatich rokov podnietilo hospodársky rast pomocou úverovej expanzie, čo v ostatných rokoch prinieslo efekt v podobe stabilnej inflácie. Koncom minulého roka Turecká centrálna banka oznámila, že 13-ročný vrchol inflácie bol dosiahnutý v októbri 2017 – 11,9 % (medziročne). Tento rekord však bol v roku 2018 úspešne prekonaný – v máji inflácia dosiahla 12,5 % a v júni 15,4 %.

O možnosti prehriatia tureckej ekonomiky v dôsledku úverového boomu sa diskutovalo už od roku 2016. Pravdepodobnosť „vytriezvenia“ tureckej ekonomiky v prípade odmietnutia stimulovať úverovú expanziu sa výrazne zvýšila (Butko 2018).

Obr. 1: Dynamika reálneho HDP v Turecku od roku 1980

Prameň: Butko, 2018.

Väčšina odborníkov považuje bankový systém v Turecku za pomerne dobre regulovaný a kvalitu úverových portfólií v tureckých bankách za vysokú. Ale menová kríza môže vyvolať finančnú krízu. Ako problém sa ukazuje fakt, že turecký obchod bol realizovaný v cudzej mene a teraz je úverový rating Turecka horší než grécky a dlhopisy veľkých bánk obchodujú s výnosom 20 % ročne.

Pokles kurzu líry znamená nárast nákladov na splácanie dlhu, vytvára obavy z neplnenia záväzkov a v dôsledku toho vyvoláva dodatočný únik kapitálu z tureckého hospodárstva. ECB odhaduje, že tureckí dlžníci dlhujú španielskym, francúzskym a talianskym bankám približne 140 miliárd dolárov, hlavne vo forme úverov v cudzej mene. Nebezpečenstvo spočíva aj v tom, že v podmienkach prudkej devalvácie meny rastú riziká týchto aktív. Situácii z politického hľadiska nepomáhajú ani súčasné turecké protizápadné postoje.

Existujú aj veľké riziká v dôsledku vysokej závislosti ekonomiky na príleve kapitálu – Turecko je krajinou s chronickým deficitom bežného účtu (a tiež s chronickým deficitom štátneho rozpočtu). Ďalším rizikom pre turecké hospodárstvo je pravdepodobnosť bubliny na trhu s nehnuteľnosťami. Lacný úver bol použitý takmer vo všetkých odvetviach hospodárstva, ktorých konkrétnym dôsledkom bolo neustále zvyšovanie hodnoty nehnuteľností. Investície do nehnuteľností v Turecku predstavovali približne 10 % HDP – čo je výrazne vyššie ako v Spojených štátoch a Číne, ale aj v porovnaní s takými krajinami, ako sú Írsko a Španielsko (Butko 2018).

V tejto súvislosti treba pripomenúť, že kríza na trhu s nehnuteľnosťami v Spojených štátoch, Španielsku a Írsku bola jedným z dôvodov poklesu ekonomík týchto krajín v rokoch 2007 – 2009. Pokles cien aktív v Turecku už začal, a to od prvého štvrtého roka roku 2017. To môže viesť nielen k ukončeniu úverového boomu, ale aj k výraznému zhoršeniu hospodárskej dynamiky v krajine.

7 HROZÍ AMERICKO-TURECKÝM VZŤAHOM „GAULLIZMUS“ ERDOGANA?

Pre Spojené štáty bola hospodárska dynamika, ktorú Turecko v poslednom období preukázalo v kombinácii so svojím svetským modelom (napriek niektorým signálom o problémoch v súčasnosti) určujúcim faktorom pre uznanie jeho geopolitického významu, jeho regionálneho vplyvu, ako aj vplyvu v islamskom svete.

Od pokusu o prevrat v roku 2016 sa Spojené štáty obávali, že zvýšenie bilaterálneho napätia môže dočasne prerušiť americké vojenské operácie z leteckej základne Incirlik. Začalo sa hovoriť o tureckej nespoľahlivosti ako členskej krajiny NATO. Turecký parlament hlasoval za prijatie trojmesačného núdzového stavu, ktorý umožnil vláde riadiť krajinu dekrétmi. Turecko čiastočne pozastavilo aj Európsky dohovor o ľudských právach, odvolávajúc sa na príklady z Francúzska, Belgicka a Ukrajiny. Erdogan oznámil podriadenie tureckého národného spravodajského oddelenia pod jeho priamu kontrolu a reorganizáciu vojenských vzdelávacích inštitúcií.

Keď sa pokúsime nájsť spoločného menovateľa súčasného stavu, musíme sa vrátiť do nedávnej histórie. Obdobie studenej vojny poskytlo Turecku relatívne veľkú príležitosť posilniť svoju úlohu v zahraničnej politike. Od 80. rokov minulého storočia došlo v Turecku k zásadnej vnútornej zmene vo vzťahu k hospodárskemu rozvoju a možnostiam reprezentácie strednej triedy pochádzajúcej z anatólskej periferie. Americkí špecialisti na tureckú zahraničnú politiku priznávajú, že im nie je jasné, ako môže Turecko zosúladiť myšlienky tureckého nacionalizmu v kemalistickej verzii so sunnitskými moslimskými hodnotami a sekulárnou vládou s ochranou individuálnych slobôd a práva menšín v podmienkach vnútornej a vonkajšej konfrontácie s Kurdmi (Šapran 2017).

Spojené štáty podľa logiky studenej vojny považovali Turecko za európsku krajinu. Za rozpracovanie a realizáciu politiky voči nemu zodpovedali Európsky úrad na Ministerstve zahraničných vecí, Európske veliteľstvo (EUCOM) a Úrad pre európske záležitosti v Rade pre národnú bezpečnosť USA. Avšak od konca Studenej vojny vznikli najzávažnejšie problémy v americko-tureckých vzťahoch a prakticky všetky kontroverzné otázky v oblastiach, za ktoré sú zodpovedné organizácie, zaoberajúce sa problémami Blízkeho východu.

V posledných desaťročiach sú hospodárske, politické a bezpečnostné inštitúcie Turecka úzko spojené so záujmami Západu. Tradícia týchto vzťahov je taká, že externému pozorovateľovi je ťažké si predstaviť inú trajektóriu. Zvyšovanie vnútorného a vonkajšieho napätia v posledných niekoľkých rokoch spôsobilo, že Turecko je viac závislé od vojenskej sily v boji proti hrozbám a pri udržiavaní stability. Na rozdiel od Ruska, Číny a Izraela, Turecko nemá vlastné jadrové zbrane. Spojené štáty reflektujú, že rozdiely v pozíciách Turecka a jeho spojencov v NATO vrátane tých, ktoré sú v Sýrii, budú pokračovať. Tieto rozdiely sú zároveň interpretované historicky známou analógiou, ktorá bola pomenovaná ako „turecký gaullizmus.“

Spojené štáty nechcú Turecko stratiť a želajú si, aby zostalo naďalej významným regionálnym hráčom, ktorý bude spojený so Západom, odlišujúc sa od ostatných islamských regionálnych mocností, ako je Egypt, Saudská Arábia a Irán. Pre podporu záujmov USA v regióne bude preto spolupráca s Tureckom naďalej dôležitá.

Americká administratíva však očakáva isté zmeny. Pod vplyvom súčasných udalostí zahraničnej a domácej politiky sa predpokladá, že Turecko bude mať menší vplyv na regionálnu situáciu. Predpokladá sa zníženie jeho významu ako modelu pre susedné krajiny, ale aj ako mediátora, ktorý koná v záujme Spojených štátov. Okrem toho rastúce energetické potreby Turecka povedú k jeho väčšej závislosti od Ruska a Iránu. To môže v niektorých prípadoch skomplikovať bezpečnostnú spoluprácu so Spojenými štátmi a NATO (War and peace 2016).

Spojené štáty a Turecko majú v regióne veľa spoločných záujmov, aj keď sa čas od času nedokážu dohodnúť a pravidelne čelia ťažkostiam pri koordinácii svojich

priorít a činností. To je čiastočne spôsobené rozdielmi v národných záujmoch oboch krajín.

Vzťahy USA s Tureckom v súvislosti s NATO sú vyjadrené v neustálej prítomnosti americkej armády na jeho území. Tento fakt bol pre USA významný práve v uplynulých 15 rokoch, keď letecká základňa Incirlik mala rozhodujúci význam pre podporu vojenských operácií USA v Iraku a Afganistane.

Turecko sa netají zámerom zrušiť prístup Američanov na základňu Incirlik s výpovednou lehotou tri dni. V tejto súvislosti si Američania kladú otázku do akej miery sa Spojené štáty môžu spoliehať na využitie tureckého územia alebo vzdušného priestoru na zabezpečenie a ochranu amerických záujmov?

Ďalšou dôležitou otázkou je do akej miery sa môže Turecko spoliehať na podporu Spojených štátov a NATO pri zabezpečovaní svojej bezpečnosti a vplyvu na okolitý región?

Samotné Turecko deklaruje záujem o vojenskú spoluprácu so Spojenými štátmi, a to nielen pri získavaní amerických zbraní, ale aj pri využívaní amerických technológií pre vlastný vojenský priemysel. Turecko napríklad plánuje kúpiť zo Spojených štátov sto stíhacích bombardérov novej generácie F-35A.

Od roku 1948 poskytli Spojené štáty vojenskú pomoc Turecku za približne 13,8 miliárd dolárov (pomoc vo výške 8,2 miliárd dolárov a pôžičky vo výške 5,6 miliardy dolárov). V súčasnosti Spojené štáty poskytujú Turecku ročnú pomoc súvisiacu s bezpečnosťou v relatívne malom objeme – 3 až 5 miliónov dolárov (War and peace 2016).

Turecko má záujem diverzifikovať obranné vzťahy a znížiť svoju závislosť na Spojených štátoch. Podniká kroky k dovozu a vývozu zbraní a vojenského vybavenia s krajinami, ktoré nie sú členmi NATO (napríklad s Čínou, Ruskom, Pakistanom a Južnou Kóreou). Vývoz tureckých zbraní v roku 2016 dosiahol 2 miliardy dolárov.

Pravdu povediac turecké hospodárstvo má štrukturálne problémy z hľadiska technologickej inovácie a harmonizácie vzdelávacieho systému s budúcimi potrebami pracovnej sily. To isté platí pre stimulovanie domácich úspor a ich zvyšovanie spolu s diverzifikáciou dodávok energie s cieľom uspokojiť stále rastúce potreby priemyslu, dopravy a domácností. V tejto súvislosti sa Spojené štáty obávajú, že závislosť Turecka od vonkajších zdrojov ropy a zemného plynu z Ruska a Iránu môže jedného dňa viesť k vytvoreniu vnútorných limitov, významne pôsobiacich na zahraničnú politiku. Na rozdiel od Ruska alebo Iránu sa turecké hospodárstvo nemôže spoliehať na významné príjmy z predaja prírodných zdrojov. Turecko je závislé od zahraničného obchodu, zahraničných investícií a príjmov zo zahraničného cestovného ruchu (War and peace 2016).

Od prvých rokov vlády Erdoğanu turecká zahraničná politika zdôrazňuje historické, kultúrne a náboženské vzťahy Turecka s ďalšími subjektmi na Blízkom východe. Z týchto dôvodov Turecko neraz vyjadrilo znepokojenie, že americké

očakávaní tureckej spolupráce vo vzťahu k Sýrii a Iraku nie sú dostatočne citlivé na aspekty domácej politiky Turecka a jeho bezpečnostnú zraniteľnosť (predovšetkým v súvislosti s otázkou irackých Kurdov).

Vzťahy Turecka so svojimi kľúčovými susedmi môžu mať vážne dôsledky pre americko-turecké vzťahy. Turecko podniklo v roku 2016 kroky na zlepšenie vzťahov s Ruskom, Iránom a Izraelom, ktoré vyvolali špekulácie o negatívnych vyhlídkach na orientáciu Turecka na Západ. Medzi Ruskom a Tureckom pretrvávajú rozdielne pohľady na situáciu v Sýrii. V prístupe Turecka k Iránu sa strieda tradičná rivalita kvôli geopolitickému vplyvu a úsilie mať relatívne normálne politické a ekonomické väzby. Iránske vzťahy so sýrskym a irackým vedením a rôznymi kurdskými skupinami vytvárajú potenciálne trecie plochy, a tým aj páky možného vplyvu na Turecko.

8 ZÁVER

Prezident Recep Tayyip Erdoğan prevzal vedúcu úlohu v stratégii zahraničnej politiky. Podľa opätovne vymenovaného ministra zahraničných vecí Mevlüta Çavuşoğlu bude v dohľadnej budúcnosti hlavným rysom tureckej zahraničnej politiky skôr pokračovanie ako zmena. V niektorých krokoch, označovaných ako protizápadné správanie sa Turecka s najväčšou pravdepodobnosťou neexistuje zámer poškodiť vzťahy so Západom – prítomnosť silných vzájomne prospešných vzťahov to nedovoľuje. Pri zmenách ku ktorým dochádza však ide skôr o revíziu formátu týchto vzťahov, berúc do úvahy geopolitické záujmy Tureckej republiky po transformácii politického systému krajiny prostredníctvom reštrukturalizácie jej ústavných základov. Zahraničná politika Turecka bude naďalej ovplyvnená vnútornými politickými problémami a rozpormi. Ide predovšetkým o kurdskú otázku a boj proti gülenistom. Tieto témy mali významný vplyv na percepciu tureckej vlády o tom, kto je ich „priateľ“ alebo „nepriateľ“ v medzinárodných vzťahoch. Zahraničná politika Tureckej republiky sa nachádza v procese zmien, najmä pokiaľ ide o revíziu regionálnej politiky štátu, ktorá sa v tomto štádiu vyznačuje dynamickou povahou rozvoja vzťahov s Ruskom a Iránom.

Počas 20. storočia bola zahraničná politika Turecka založená na troch geopolitických prioritách: 1. progresívnej integrácii so Západom, vstupu do NATO a od roku 1960 snahám stať sa členom Európskej únie; 2. aktivitám na Blízkom východe, zameraným najmä na kontroverznú kurdskú problematiku; 3. zaistení bezpečnosti krajiny vychádzajúcej z členstva v NATO a úlohy, ktorá Turecku vyplývala z postavenia na jeho južnom krídle v boji proti ZSSR.

Predpokladáme, že Turecko bude hrať pragmaticky svojimi „trumfovými kartami“ vo Washingtone, Moskve, Bruseli aj na Blízkom východe. Otázkou zostáva, ako sa zachová Washington, ktorého politika pod Trumpovým vedením je nie vždy čitateľná. Druhý aspekt je samotný vývoj ekonomickej situácie v Turecku vo svetle

vývoja ostatných mesiacov, ktorý naznačuje problémy predovšetkým vo finančnej oblasti.

Ankara veľmi citlivo vníma, že od roku 2003 prechádza rovnováha moci na Blízkom východe významnými zmenami, ktoré ovplyvňujú južnú hranicu Turecka. Tieto procesy boli prepojené s problematikou politického islamu. Odkedy sa v roku 2002 dostala k moci Strana spravodlivosti a rozvoja (AKP), sekulárna a prozápadná voľba, ktorú Turecko urobilo na konci prvej svetovej vojny, bola spochybnená.

Turecko a Rusko nemajú jasne dohodnutý program. Majú rozdielne záujmy a priority, ale v súčasnosti sa zdá, že ich záujmy sa zbiehajú v snahe odstaviť západné krajiny od Blízkeho východu. Je predčasné tvrdiť, že zahraničná politika Turecka smeruje ku zblíženiu s Ruskom. Ako už bolo uvedené, napriek svojej rétorike zostáva prezident Erdoğan pragmatickým vodcom. Pred niekoľkými rokmi turecký vodca pevne trval na tom, že „Assad by mal odísť.“ Teraz Erdoğan otočil a vyhlasuje, že sýrska hra skončila a Rusko a Osa odporu (Irán, Irak, Sýria, Hizballáh) vyhrali.

Keď naznačujeme, že turecká zahraničná politika ide smerom pragmatického lavírovania, mali by sme dodať aj relatívne nedávnu skúsenosť, ktorá je odborníkmi v samotnom Turecku zdôrazňovaná. Je to zistenie, že politika „nulových problémov so susedmi“ v nedávnej minulosti viedla k situácii „nulových priateľov v susedstve.“ V každom prípade je teraz Ankara viac naklonená k Blízkemu východu, Afrike a Ázii. Manévrovanie a rozporuplnosť súčasnej zahraničnej politiky Turecka vyplývajú z vynúteného pragmatizmu, ktorý je odpoveďou na domáce i zahraničné výzvy a ktorý v konečnom výsledku vedie k nutnosti manévrovať medzi ideológiou a realitou.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. AJDYN, M. (2018): Budet li menjat'sja vnesnjaja politika Turciji? [Online.] In: *Hurriyet*, 2018. [Citované 4.1.2019.] Dostupné na internete: <<https://mk-turkey.ru/blog/Hurriyet/2018/07/12/vneshnyaya-politika-turcii.html>>.
2. BAGDŽI, CH. – KURČ, Č. (2016): Nol problem s sosedjami. Kak Turcija prevratilas iz „sovesti Bližnego Vostoka“ v stranu – otšel'nicu. [Online.] In: *Valdai club*, 2016. [Citované 3.12.2018.] Dostupné na internete: <<http://ru.valdaiclub.com/a/highlights/nol-problem-s-sosedyami-turtsiya/>>.
3. BUTKO, V. (2018): Ne tol'ko obval liry: počemu Turcija okazalas na grani finansovovo krizisa. [Online.] In: *Eurointegration*, 2018. [Citované 6.1.2019.] Dostupné na internete: <<https://www.eurointegration.com.ua/rus/experts/2018/08/13/7085547/>>.
4. HURRIYET DAILY NEWS (2010): Davutoğlu most successful Turkish minister, says poll [Online.] In: *Hurriyet Daily News*, 2010 [Citované 28.11.2018.] Dostupné na internete: <<http://www.hurriyetaidailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=davutoglu-most-successful-minister-says-poll-2010-01-13>>.

5. BIGO, D. (2013): International Political Sociology. In: *Security Studies. An Introduction*. London and New York: Routledge, 2013. 634 s. ISBN 978-0-415-78281-4.
6. EURASIA DAILY (2017): Erdogan: Do izborov-2019 Turciju ožidajet „složnyj period borby“. [Online.] In: *EurAsia Daily*, 2017. [Citované 3.1.2019.]. Dostupné na internete: <<https://easaily.com/ru/news/2017/08/10/erdogan-do-vyborov-2019-turciyu-ozhidaet-slozhnyy-period-borby>>.
7. EROL, M. S. (2018). Kakova vnešnjaja politika Turcii posle 24 ijunja. [Online.]. In: *ANKASAM.org/ru – Ankarskij centr issledovanij krizisnyh situacij i politiki*, 29. 6. 2018. [Citované 5. 12. 2018]. Dostupné na internete: <<https://ankasam.org/ankasam-baskani-prof-dr-mehmet-seyfettin-erol-ban-dergisinde/>>.
8. EROL, M. S. (2018): Turecko-amerikanskije otnošenija: ot strategičeskogo partnerstva k strategičeskoj vražde. [Online.] In: *ANKASAM*, 2018. [Citované 4.1.2019]. Dostupné na internete: <<https://ankasam.org/ru/>>.
9. KARNELOS, M. (2017): Prioritety vnešnej politiki Turcii v menjajuščemsja mire. [Online.] In: *Valdaj – Meždunarodnyj diskussionnyj klub*, 2017. [Citované 2.12.2018.]. Dostupné na internete: <<http://ru.valdaiclub.com/a/highlights/politika-turtsii/>>.
10. RIA NOVOSTI (2017): Konstitucionnyj referendum v Turcii v 2017 godu. [Online.] In: *RIA Novosti*, 2017. [Citované 6.12.2018.]. Dostupné na internete: <<https://ria.ru/spravka/20170424/1492828175.html>>.
11. KÖSEBALAN, H. (2011): *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism and Globalism*. Palgrave Macmillan, 2011. 257 s. ISBN 978-0230109537.
12. MUSTAFAJEV, M. (2018): Transformacija vnešnej politiki Turcii čerez prizmu konstitucionnyh reform. [Online.] In: *Vojenno-političeskaja analytika*, 2018. [Citované 6.12.2018.]. Dostupné na internete: <<http://vpoanalytics.com/2018/03/11/transformatsiya-vneshnej-politiki-turtsii-cherez-prizmu-konstitutsionnyh-reform/>>.
13. ÖNER, S. (2011): The Place of the EU in Multi-Dimensional Turkish Foreign Policy. In: *History, Politics and Foreign Policy in Turkey*. Ankara: SETA Publication, 2011.
14. REPUBLIC OF TURKEY MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRES (2018): Policy of zero problems with our neighbours. [Online.] In: *Ministry of Foreign Affairs*, 2018. [Citované 2.12.2018.]. Dostupné na internete: <<http://www.mfa.gov.tr/policy-of-zero-problems-with-our-neighbors.en.mfa>>.
15. WAR AND PEACE (2016): SŠA i „gollizm“ Erdogana: doklad issledovatel'skoj grupy Kongressa SŠA. [Online.] In: *War and Peace*, 2016. [Citované 6.1.2019.]. Dostupné na internete: <<http://www.warandpeace.ru/ru/reports/view/115178>>.

16. SULEJMANOV, A. V. (2015): Ideologija A. Davutoglu i vnešnjaja politika Turciji. [Online.] In: *Vestnik RUDN. Serija: Meždunarodnyje otnošenija*, 2015, č. 3, s. 135-143. [Citované 4.12.2018.] Dostupné na internete: <<https://cyberleninka.ru/article/n/ideologiya-a-davutoglu-i-vneshnyaya-politika-turtsii>>.
17. ŠAPRAN, V. (2017): Otkuda pridjot novyj krizis? Turcija kak ugroza global'noj ekonomike. [Online.] In: *Evropejskaja pravda*, 2017. [Citované 6.1.2019.] Dostupné na internete: <<https://www.eurointegration.com.ua/rus/experts/2017/01/3/7059593>>.
18. ŠLYKOV, P. – MALAŠENKO, A. (2011): „Antikemalistskaja“ revoljucija: kuda idjot Turcija. [Online.] In: *Carnegie endowment for International Peace*, 2011. [Citované 6.12.2018] Dostupné na internete: <<https://carnegieendowment.org/2011/09/22/ru-event-3422>>.
19. TRT (2016): ŠOS i vnešnjaja politika Turciji. [Online.] In: *Teleradiokompanija Turciji TRT*, 2016. [Citované 4.1.2019.] Dostupné na internete: <<http://www.trt.net.tr/russian/programmy/2016/11/29/shos-i-vneshniaia-politika-turtsii-619206>>.
20. BBC (2010): Turcija podderžala konstitucionnuju reformu [Online.] In: *BBC*, 2010. [Citované 5.12.2018]. Dostupné na internete: <http://www.bbc.com/russian/international/2010/09/100912_turkey_referendum_vote>.
21. ANADOLU AGENCY (2013): Turkey 's foreign minister calls to invest in middle east and north Africa. [Online.] In: *Anadolu Agency*, 2013. [Citované 27.11.2018]. Dostupné na internete: <<http://www.aa.com.tr/en/world/134495--turkeys-fms-call-to-invest-in-middle-east-and-north-africa>>.
22. YAVUZ, M. H. (2006): *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the Ak Parti*. University of Utah Press, 2006. 352 s. ISBN 978-0-87480-863-6.
23. YAR, L. (2018): Erdogan panikári, Turci pôjdu predčasne voliť. [Online.] In: *Dennik N*, 2018. [Citované 4.1.2019.] Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/1105014/erdogan-panikari-turci-pojdu-predcasne-volit/?ref=list>>.

ČLENSTVO V EÚ A ŠTRUKTÚRA ZAHRANIČNÉHO OBCHODU: ČO BY MOHOL POVEDAŤ PRÍPAD BULHARSKA

EU MEMBERSHIP AND FOREIGN TRADE STRUCTURE: WHAT THE CASE OF BULGARIA COULD SAY

Nikolay Patonov,¹ Katerina Zhegova²

Článok je určený na skúmanie dynamiky zahraničného obchodu Bulharska v období rokov 2010 – 2019. Cieľové obdobie umožňuje overiť hypotézu, či členstvo v Európskej únii mení geografickú štruktúru obchodných vzťahov. Empirická analýza je založená na analýze obchodných trendov a regresnej analýze. Výsledky použitých metód neposkytujú dôkaz o preorientovaní zahraničnoobchodných tokov spôsobené členstvom v Európskej únii. Zahraničný obchod sa neotočil smerom k členským štátom Európskej únie, ktorý by mohol nahradiť obchod s partnermi z tretích nečlenských krajín. Kľúčové slová: dovoz, vývoz, členské štáty Európskej únie, nečlenské krajiny, regresná analýza

This paper is intended to study the dynamics of the foreign trade of Bulgaria for the period 2010-2019. The period enables verifying the hypothesis that the European union membership changes the structure of trade partners. The empirical analysis is based on both – trend analysis and regression methodology. The outputs of both methodologies applied do not give evidence for reorientation of foreign trade flows caused by the European union membership. The foreign trade has not turned towards the European union members replacing the trade with partners from third non-member countries.

Key words: import, export, EU member states, third non-member countries, regression analysis

JEL: F15, F41

¹ Nikolay Patonov, PhD, Faculty of Economics, SWU 'Neofit Rilsky', Blagoevgrad, Bulgaria, e-mail: patonec@mail.bg

² Katerina Zhegova, Faculty of Economics, SWU 'Neofit Rilsky', Blagoevgrad, Bulgaria, e-mail: katerina_ivanova_jegova@abv.bg

1 INTRODUCTION

Nowadays, the concept of economic autarky is considered as utopist idea. The ambitions for achieving autarky by strong totalitarian and overpopulated states were causes for large wars in the past few centuries (Mises 1944). In recent days, these ambitions are left on the dung-hill of history. Today, the governments have recognized the benefits from free international trade and strive to relax the barriers for such a trade. They understand that worldwide free trade is as possible as achieving autarky (Mises 1944). In terms of worldwide free trade no country will need running wars for territory to assure economic well-being for its population. For these reasons, they establish multilateral trade unions and associations to encourage the free trade among the membering countries.

After the World War II, the European governments recognized that sharing economic future would allow them to avoid new big wars on the old continent. In the early years after this war, they embarked establishing the largest democratic project of economic integration in entire human history. This common integrational initiative is based on the efforts to encourage free trade. The governments pointed four key directions of freedom to relax the barriers for free relations of citizens and businesses across the European countries. Since its establishment, the European Union has shown the idea for achieving economic autarky in international isolation is less attractive than doing business and buying goods from abroad. Therefore, economic integration and common free trade have a bigger potential to provide nations with good living standards than each great war run in the name of utopist causes and promises.

The European integrational project could be accepted as the most successful political and economic union based on democracy, free trade, labour mobility and economic integration. However, economic integration could have disadvantages such as trade diversion and the erosion of national sovereignty (Investopedia 2019). With no restrictions and barriers, the trade among the union's members could replace the trade with third countries. Some unions have exactly this purpose as main reason for their establishing. It does not inevitably mean the consumers' interests are endangered. It rather means better competition among producers and removing the low-cost advantage of producers from third countries as well as preventing price dumping.

All these positive effects from common free trade are not restricted mainly to countries with strong economies. These effects could be internalized by countries with of economies of every size. Entering an economic union makes a country have an open economy regardless of its size. The European union contains membering countries with large as well as small-sized economies that have equal opportunities to enjoy beneficial common trade. It is quite advantageous to the countries with small economies which obtain access to a huge market that exceeds many times their own populations.

Bulgaria is a typical example for a country with a small economy having access to the common European market. Bulgaria has been a member of the European Union for more than a decade. The positive effects from the membership could be seen in all aspects of economic performance. Moreover, the country has a small open emerging-market economy that implies still weak domestic business that cannot produce all the goods for satisfying the consumers' needs. In other point of view, the low-income level and small domestic market have a reducing effect on the possibilities of local business for growth and domestic market expansion. In these conditions, the domestic producers will seek export expansion for making higher profits and keeping growth of their businesses. All these things will make the impacts of the membership in trade union to be more visible and catalyzing for the development of domestic economy. Along with everything, the increase in trade openness and common trade are expected to amplify business cycle similarity between an individual country and the rest of countries in trade union that is a proxy for deepening of economic integration (Todorov – Patonov 2012, p. 14; Frankel – Rose 1998; Rose 2000).

Considering all these assumptions, the purpose of this paper is to study the relation between the trade of Bulgaria with the EU member states and the trade with third non-member countries. Imports and exports are considered as proxies for international trade. The empirical study is based on both methodologies – trend analysis and regression analysis. The quantitative data on which the estimating procedures will be run has quarterly frequency and includes all the trimesters from 2010 to the first quarter of 2019. The database of the National Statistical Institute of Bulgaria is a source of data. The following sections of this paper shed light on the literature on this topic of interest, the dynamics and structure of Bulgaria's foreign trade, the econometric methods adopted and the results of their application on the time-series of the foreign trade proxies. The last section concludes.

2 LITERATURE OVERVIEW

The developments of the import and export of a small open economy such as Bulgaria's ones are mainly in the focus of the studies of domestic researchers. Along with this, there are many positive economic analyses run by official governmental agencies as well as statistical notes on this topic specified by the national statistical office, central bank, and sectoral ministries. Most of those sources are accessible to domestic readers because they have not been written or translated in English.

There also are studies and comments prepared by analysts of large financial groups. Thus an empirical study on the dynamics of the imports and exports of Bulgaria was prepared by a research team at the ING company (2017). The researchers studied the trade partners of Bulgaria and found a sustainable tendency of growth in the importance of the Euro area members as foreign trade partners. They also found

growing importance of the imports from Russia due to increased demand for crude oil and raw materials.

Boshnakova and Todorov (2017) found that Bulgaria's agricultural and food imports from the United States continues to resemble the profile of the US exports to the other EU member countries. It is mostly apparent in the segments of intermediate and consumer-oriented products. In this sense, a short statistical note by the Bulgarian Ministry of agriculture and foods provides an indicative picture for the tendencies and structure of the foreign trade of agricultural products. There are increases in the trade turnovers of Bulgaria with both – the EU members and third non-member countries in 2017 with respect to 2016. The trade with the EU increases with 5,7 percent that is far more than the growth of the trade with third countries – 1,2 percent (Bulgarian Ministry of Agriculture and Foods 2018, p. 2). There are significant increases in the trade with the Balkan countries and the Arabic countries as well.

Domestic researchers also pay attention to the structure of the foreign trade of Bulgaria. In this respect, Tsanev (2016) found a fivefold increase in the volume of the imports for two decades. This rapid growth is due to the imports of consumer and capital goods.

Another empirical study found 'the faint growth of GDP in 2010 and 2011 was due to the positive development of net exports' (Todorov 2012, p. 50). In particular, the rapid growth of the net exports of goods and services started in these years as part of the overall process of economic recovery in Bulgaria after the Global financial and economic crisis of 2008. As implied, net export is positive difference between the amounts of exports and imports in a country for a certain year.

The study of Slaveva (2010) on the imports and exports of Bulgaria since the very beginning of the democratic transition concludes that the product structure of foreign trade is determined by the state of the national economy rather than other exogenous factors such as the EU membership. In similar sense, Velinova (2006) concludes about the general increases in the exports and imports before the EU membership. She explains it with the general improvement of the economic conditions and growth in this period that entails imports from and exports to both – the EU member states and third non-member countries.

Stoevsky (2009) takes into account the autoregressive effects in econometric forecasting of the developments of the imports. He found the nominal growth rate of domestic demand and the exchange rate EUR/USD have an exaggerative effect on the imports in the years before the Global crisis of 2008. He also explains 'the nominal depreciation of the BGN (EUR) against the USD is associated with larger nominal value of imports due to the low price elasticity of the USD-invoiced imported goods (energy resources)'. Thus 'even when the quantity of imported goods declines due to

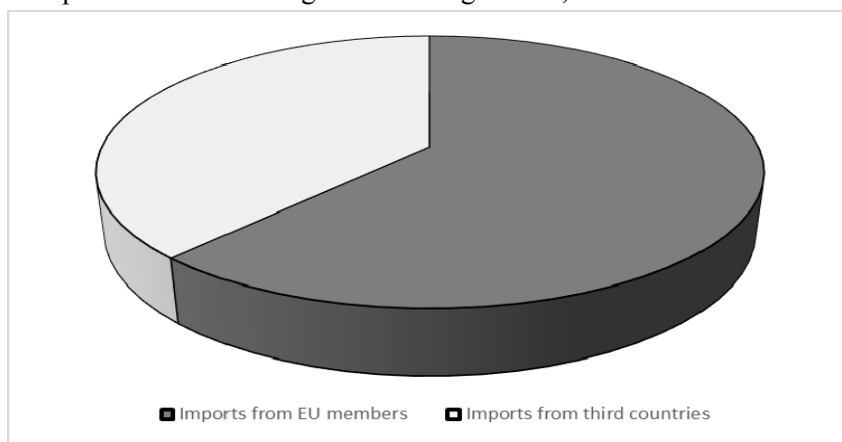
the higher imported prices (in domestic currency), the price effect dominates in the nominal amount and the overall effect is positive' (Stoevsky 2009, p. 22-23).

3 DYNAMICS AND STRUCTURE OF BULGARIA'S FOREIGN TRADE

Statistical reviews rank Bulgaria as the 65th largest export economy in the world and the 41st most complex economy according to the Economic Complexity Index (Atlas Media 2018). In addition, maximum detailed statistical data on the developments of the foreign trade of Bulgaria could be found on the database of the World Integrated Trade Solution. There has been announced that 'Bulgaria exports of goods and services as percentage of GDP is 67.37% and imports of goods and services as percentage of GDP is 63.71%' (WITS 2019).

Other sources highlight that Bulgaria's foreign trade is normally plagued by its deficit. Over long periods of time, imports are higher than exports, which does not help Bulgaria collect foreign currency as much as it will like to (Economy Watch, 2010). These permanent trade deficits could be seen on the figures bellow that describe the dynamics and structure of Bulgaria's imports and exports in trade partners' perspective.

Figure 1: Import structure of Bulgaria in average terms, 2010-2019

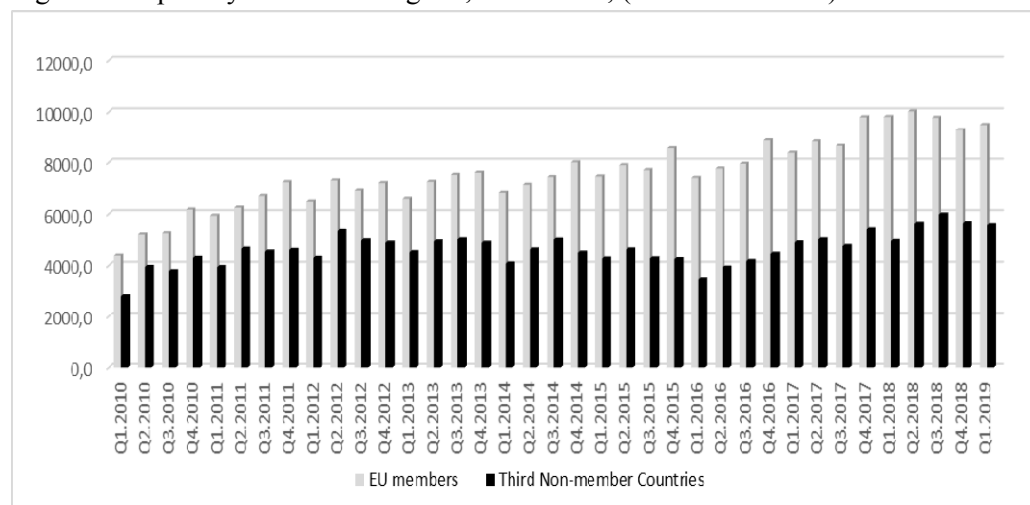
Source: National Statistical Institute of Bulgaria

The structures of the imports and exports of Bulgaria as well as their dynamics are depicted on the following figures. The statistical data used have a quarterly character. The period of interest includes observations for the period 2010-2019. The data on fourth trimester of 2018 have a preliminary character. The observations for the amounts of both – the exports and the imports of Bulgaria in first trimester of 2019 are based on non-linear forecasts.

The structure of the imports of Bulgaria with respect to trade partners is depicted on Figure 1. The amounts of the imports from the EU members and non-member countries are taken in average terms for the period of interest. As we can see, the business in the EU members is a main importer of goods and services in Bulgaria. The ratio of the *Imports from the EU members* versus the *Imports from third countries* is 1,62. This structure seems to be a direct result of the European integration of the country and the absence of trade and customs barriers for importing goods and services to domestic market. Along with this, it could be explained by the increased income level for the period of interest and higher purchasing power of the households in Bulgaria that would rather buying more expensive goods and services with better quality. For example, the EU's share of total agricultural imports of Bulgaria is 78 percent in 2017 (Bulgarian Ministry of Agriculture and Foods 2018, p. 2).

The dynamics of the imports of Bulgaria are visualized on Figure 2. As seen, the goods imported from both – the EU members and third non-member countries are in a gradual process of increasing. This long-term process has intervals of time with a more rapid growth. The quarters of 2010 and 2011 are of such kind. The higher speed of growth could be explained by the end of the Global economic crisis and the general recovery of the economy of Bulgaria. Though too weak, this recovery entails a general improvement in the households' purchasing power whose growth is disproportionally quickened anew in 2017. The last quickening of the growth of the imports is partly due to the positive perspectives for economic development in the following few years. Thus, the positive economic expectations encourage the households to relax their spending and save smaller parts of their income.

Figure 2: Import dynamics of Bulgaria, 2010-2019, (millions of BGN)

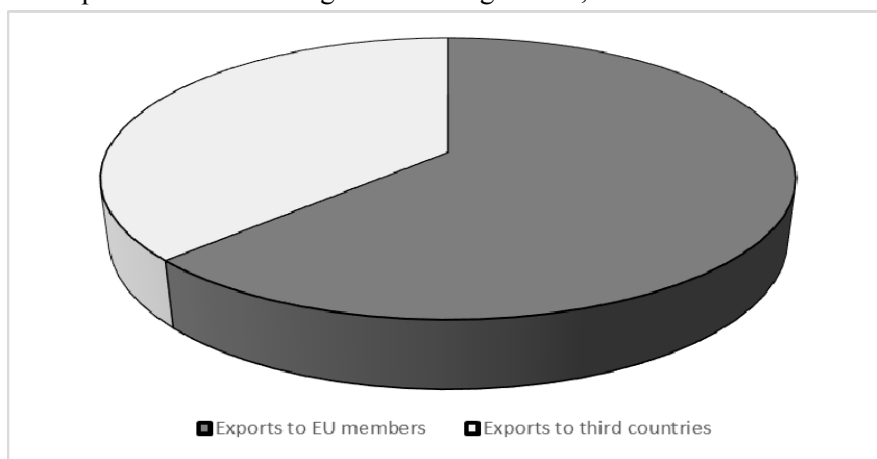

Source: National Statistical Institute of Bulgaria

As long as the total amounts of the goods and services imported from non-member countries remains relatively unchanged over the period of interest, the imports from EU members seem to be sustainably growing over the same period of time. As implied above, it is indicative for the integration of Bulgaria's economy to the common EU market. As seen, there is an overall increase in the total amount of the imports but, what is more important, this increase is not due to replacing of non-member trade partnerships with the EU member's ones. It implies the trade integration and widening have been intensified through newly established trade relations that is a positive indication for the structure of Bulgaria's foreign trade and higher purchasing power of the households in the country.

The structure of the exports of Bulgaria does not seemingly differ from the structure of the imports of the country. The EU member states are main export markets for the business in Bulgaria. The poorest country in the European Union has a small domestic market that makes its domestic firms look abroad for new market opportunities for their goods and services. The specialization of Bulgaria's economy in developing low-cost and labor-intensive industries facilitates easier selling their cheap output to European consumers.

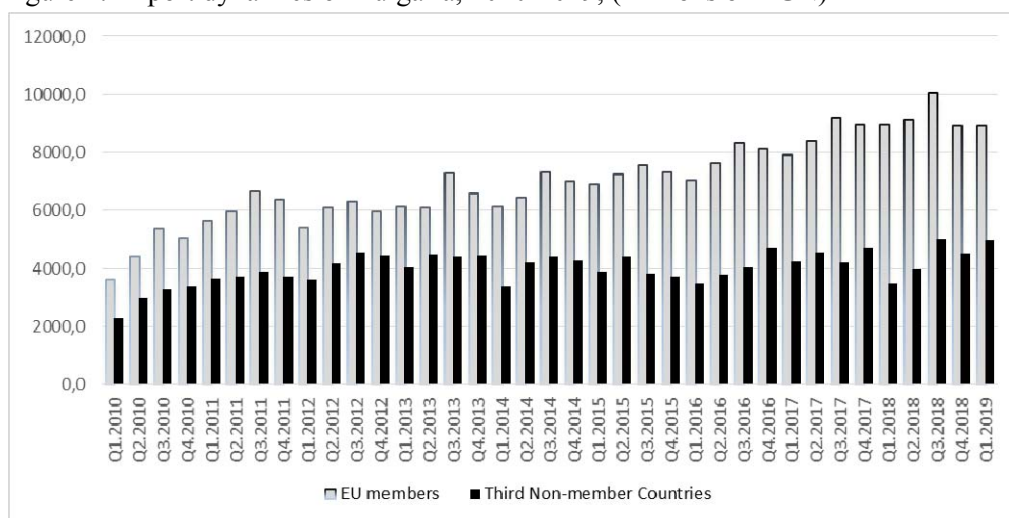
Figure 3: Export structure of Bulgaria in average terms, 2010-2019

Source: National Statistical Institute of Bulgaria

It could be seen by the ratio of the *Exports to the EU* versus the *Exports to third countries* that amounts up to 1,68. It is indicative that the EU's share of the total agricultural exports from Bulgaria is 65,3 percent in 2017 (Bulgarian Ministry of Agriculture and Foods 2018, p. 2).

Figure 4: Export dynamics of Bulgaria, 2010-2019, (millions of BGN)

Source: National Statistical Institute of Bulgaria

The dynamics of the exports of Bulgaria do not seem to be far more different than these of the imports. Seen on Figure 4, the total amount of the goods and services exported is sustainably growing from the beginning toward the end of the period of interest. Despite the slight increase in the exports in the first half of period, the third-countries' trade partners have kept relatively unchanged their importance for the Bulgarian business over the period. It shows that trade integration and export expansion to the common market has not influenced negatively the exports of Bulgaria's producers to third non-member countries.

There is, however, a visible upward tendency in the developments of the exports to the EU member countries. And what is more, the trade balance with the EU members is positive in the last few quarters. Bulgaria's economy seems to have capacity the exports to the EU members to outstrip the imports from the same group of countries in long-run perspective. The last positive indication could provide the economy of Bulgaria with a reliable base for maintaining long-term growth and increasing of national income and wealth.

4 QUANTITATIVE METHODOLOGY

The impact of the integration to the common EU market on the trade relationships with the rest of the world is main focus of the quantitative analysis via econometric procedures. The methodology specified for this purpose is based on regression analysis. The econometric estimations will be run on two pairs of variables. The first pair includes the variables - imports from the EU member states and imports from third non-member countries. Second pair of variables is consisted of the exports

to the EU member countries and exports to third non-member countries. The regression model whose parameters will quantify the relations of interest has the following simple specification:

$$Y_i = c + b_1 X_i + \varepsilon \quad (1)$$

where Y_i is the imports/exports from/to third non-member countries, and X_i is the imports/exports from/to the EU members. The constant is marked with c . The coefficient of regression is marked with b_1 . The symbol ε indicates the error term.

The Ordinary Least Squares (OLS) method is adopted as an estimating technique. The applicability of this method for estimation of the parameters of simple linear regression model could be verified by the descriptive statistics of the variables of interest. The descriptive statistics measures shed light on the specifics of the empirical distribution of the variables studied. The kind of empirical distribution could suggest the existence of non-linear relationships among variables if regressed. It also determines the choice of procedure for estimating the coefficients of regression as well as the correlation coefficients if separately estimated. Therefore, the estimation of the empirical distribution of each variable will be run as a starting point of the following quantitative analysis.

After estimating the empirical distribution of each variable, the expectations about non-linear relations in regression model should be checked via specific econometric tests. Ramsey's RESET procedure (Ramsey 1969) is a generalized test for specification errors such as omitted variables, incorrect functional form, and correlations between independent variables and the residuals. Omitted variables are implied by the restrictive specification of regression model. Therefore, the test will be applied to the time-series of this study for obtaining indications about non-linear relations. In essence, this procedure will search for structural breaks in the traditional simple linear specification of the model in terms of time-series data.

After getting implications about non-linear relationships, a set of functional forms of regression curve will be tested for the best fitting. The hypotheses that will be tested include the following regression curve's forms: linear, logarithmic, inverse, quadratic, cubic, and exponential one. Although all the test procedures will be run via E-Views, the functional form of regression curve will be tested via SPSS-19.

For getting a more detailed picture of the relations of interest, coefficients of correlation and bilateral causal relations will be estimated as well. Along with its own importance, the correlations could give implications for multicollinearity that has no strong distortionary effect on regression results (Ramanathan 1995, p. 309-328). The procedure of Pearson correlation is adopted for the purpose of this study.

The Pairwise Granger Causality Test (Granger 1969) is also adopted for estimating bilateral causal links between the variables of interest. Its outputs will prove whether the regression evidence has been supported by Granger causal relationships. The possibility for studying the lag structure of the relationships seems to be the most significant advantage of this test. It could be useful in finding out the time synchronization of influences and transmissions of mutual effects between the quantitative variables of each couple.

As pointed above, quantitative data is derived from the database of the National Statistical Institute of Bulgaria. It includes all the quarters in the period 2010-2018 as well as the first quarter of 2019. The observations for this trimester are based on non-linear forecasts.

5 EMPIRICAL RESULTS

The descriptive statistics of the first couple of variables could be seen in Table 1. The variable of *Imports from the EU members* has an empirical distribution that is close to coincide with the normal symmetric bell-shaped distribution. Full coincidence of the empirical distribution with the normal symmetric one is an exclusion rather than a rule in societal systems such as economy in which are widely spread the deviations from the ideal bell-shaped distribution. The skewness of this variable is not far from the advisable values. Along with this, the kurtosis is slightly below the recommendable values of this measure. The test of Jarque-Bera doesn't confirm any statistically significant deviation from normal distribution.

Table 1: Descriptive Statistics of the Variables of Imports and Exports

	<i>Imports from the EU members</i>	<i>Imports from third countries</i>	<i>Exports to the EU members</i>	<i>Exports to third countries</i>
Mean	7592.953	4617.832	7046.022	4032.785
Median	7453.000	4620.200	7005.500	4059.200
Maximum	10022.80	5974.900	10043.00	5029.600
Minimum	4384.000	2810.700	3634.100	2298.900
Stdandard Deviation	1353.468	642.3614	1453.306	571.1984
Skewness	-0.106067	-0.301822	-0.026365	-0.693208
Kurtosis	2.723075	3.509961	2.586066	3.706360
Jarque-Bera	0.187602	0.962687	0.268438	3.732520
Probability	0.910464	0.617952	0.874399	0.154701
Sum	280939.2	170859.8	260702.8	149213.0
Sum Sq. Deviations	65947552	14854615	76035528	11745633
Observations	37	37	37	37

Source: Author's calculations; National Statistical Institute of Bulgaria

The variable of *Imports from third countries* doesn't seem to have an empirical distrubution which is close to the normal symetric distrubution. The skewness and

kurtosis of this variable exceed significantly the advisable values that is an indication for an excess distribution with a fat tail. It would cause a weak non-linear relationship in regressions of this variable. Leftward skewness is another important feature of the empirical distribution of both the imports variables. It is more visible in the statistics of the *Imports from third countries*. Nevertheless, the test of Jarque-Bera doesn't confirm any statistically significant deviation from normal distribution. All these descriptive measures indicate unsustainable and ambiguous tendencies in the dynamics of the imports from third countries that would be a possible reason for further non-linearity assumptions.

Table 2 presents the output of the RESET procedure that has been run on the base of simple linear regression. It gives significant empirical evidence for the break in the traditional simple linear functional form of the relationship between these variables. The non-linearity hypothesis is confirmed at a low threshold of error probability. It is in full accordance with the implications by the descriptive statistics measures of each of these variables. It indicates a relationship that is not very sustainable and predictable in the course of the period of studying.

The estimates on the functional form and the parameters of regression relation between *Imports from the EU members* and *Imports from third non-member countries* are presented in Table 3. As pointed above, hypotheses have been tested for linear, logarithmic, inverse, quadratic, cubic, and exponential functional form. Inverse functional form fits the regression curve in the best way. The simple regression using this functional form seems to have the highest explanatory power (*R-squared*) and adequacy (*F-test*). This functional form implies a weak and often unclear non-linear relationship. Inverse form would mean a negative relation between both variables that has been neutralized by the negative sign of the regression coefficient. At least, the net regression relation is positive but too weak.

Table 2: Imports from the EU members and third countries – Ramsey RESET Test

Omitted Variables: Powers of fitted values from 2 to 3				
	Value	df	Probability	
F-statistic	4.338643	(2, 33)	0.0212	
Likelihood ratio	8.637603	2	0.0133	
F-test summary:				
	Sum of Sq.	df	Mean Squares	
Test SSR	1469868.	2	734934.2	
Restricted SSR	7059825.	35	201709.3	
Unrestricted SSR	5589956.	33	169392.6	
Unrestricted SSR	5589956.	33	169392.6	
LR test summary:				
	Value	df		
Restricted LogL	-277.4425	35		
Unrestricted LogL	-273.1237	33		

Source: Author's calculations, National Statistical Institute of Bulgaria

Table 3: Imports from the EU members and third non-member countries – Model Summary and Parameter Estimates

Equation	Model Summary					Parameter Estimates			
	R Sq.	F	df1	df2	Sig.	Constant	b1	b2	b3
Linear	0,525	38,644	1	35	0,000	2007,393	0,344		
Logarithm	0,530	39,933	1	35	0,000	-17716,284	2504,229		
Inverse	0,533	39,507	1	35	0,000	6949,199	-17107392,75		
Quadratic	0,527	18,948	2	34	0,000	1284,013	0,542	-1,320E-5	
Cubic	0,527	18,948	2	34	0,000	1284,013	0,542	-1,320E-5	0,000
Exponential	0,513	36,842	1	35	0,000	2535,793	7,762E-5		

Source: Author's calculations, National Statistical Institute of Bulgaria

The regression relationship is consisted with the positive coefficient of correlation between the *Imports from the EU members* and *Imports from third non-member countries*. The coefficient is statistically significant at zero level of error probability. As seen in Table 4, Pearson correlation exceeds 0.5 which means a relatively dense relation. It means the dynamics of both the variables are synchronized to a considerable extent. This relation also proves that the general trends of the imports in Bulgaria are determined or just influenced by the general macroeconomic factors running the developments of the total economy in the period studied.

Table 4: Imports from the EU members and third non-member countries – Correlations

		<i>Imports from the EU members</i>	<i>Imports from third countries</i>
<i>Imports from the EU members</i>	Pearson Correlation	1,000	0,581**
	Sig. (1-tailed)		0,000
	N	37	37
<i>Imports from third countries</i>	Pearson Correlation	0,581**	1,000
	Sig. (1-tailed)	0,000	
	N	37	37

Source: Author's calculations; National Statistical Institute of Bulgaria

Note: ** Correlation is significant at the 0.01 level (1-tailed).

The outputs of the Granger causality tests are put in Table 5. The lag structure is thus chosen to cover a full year. No statistically significant relation if one lag is included into estimation. If we consider the mutual impacts two quarters earlier, we can reject the null hypothesis in one direction – from *Imports from third countries* towards *Imports from the EU members*. This estimate implies the most intensive link is found when the springtime months considered. Nevertheless, the regression relation found therefore is not supported by Granger causal link.

If we include three lags, there are no causal relations in both directions again. The null hypothesis is confirmed from *Imports from third countries* towards *Imports from the EU members*. However, this is gradually losing its significance that disappears in terms of estimation including four lags. As a whole, there are statistically significant Granger causal links in one direction only – from *Imports from third countries* towards *Imports from the EU members*. The regression relation found remains with no support by Granger causal link at every lag. This state of the estimates shows weak and ambiguous causal influences that not appear in a steady way across the quarters of year. It is fully consistent with the non-linear form of the regression curve that fits the relation.

The generalized interpretation of these empirical results would be a complex task. In terms of imports, reorientation of international trade of Bulgaria could not be confirmed. Being a EU member, Bulgaria keeps and even increases its attractiveness as a market for non-member producers. On other hand, the better income level achieved during the period of membership leads to higher levels of consumption whose significant part is satisfied by goods imported from third non-member countries. It would be sufficient to point out that raw oil and many oil derivatives as well as natural gas are completely imported from Russia which is a non-member country.

Table 5: Imports from the EU members and third non-member countries – Pairwise Granger Causality Tests

Lags: 1; Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
<i>Imports from third countries</i> does not Granger Cause <i>Imports from the EU members</i>	36	0.51989	0.4760
<i>Imports from the EU members</i> does not Granger Cause <i>Imports from third countries</i>		0.87882	0.3553
Lags: 2; Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
<i>Imports from third countries</i> does not Granger Cause <i>Imports from the EU members</i>	35	4.78441	0.0157
<i>Imports from the EU members</i> does not Granger Cause <i>Imports from third countries</i>		0.91737	0.4105
Lags: 3; Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
<i>Imports from third countries</i> does not Granger Cause <i>Imports from the EU members</i>	34	3.15814	0.0408
<i>Imports from the EU members</i> does not Granger Cause <i>Imports from third countries</i>		2.08387	0.1258
Lags: 4; Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
<i>Imports from third countries</i> does not Granger Cause <i>Imports from the EU members</i>	33	1.88955	0.1450
<i>Imports from the EU members</i> does not Granger Cause <i>Imports from third countries</i>		1.10605	0.3766

Source: Author's calculations; National Statistical Institute of Bulgaria

The econometric procedures above specified have been applied on the proxies for export outflows of Bulgaria's business. As seen in Table 1, the variable of *Exports to the EU members* has better descriptive parameters than the *Exports to third countries*.

Both the variables have leftward skewness that means longer left tails of the bell-shaped graphs of their empirical distributions. However, the skewness of the variable of *Exports to the EU members* does not exceed the recommendable threshold. Exceeding value of skewness is strongly appeared in the descriptive parameters of the variable of *Exports to third countries* whose kurtosis is visibly over the recommendable value as well. This state could be accepted as typical for variables whose dynamics have a general upward trend but this tendency is unsustainable and there are lots of wide fluctuations in the values across the observations studied. The test of Jarque-Bera on both the variables doesn't give any confirmation of the hypothesis for statistically significant deviation from normal distribution. In particular, all these statistic measures could be causes for weak and unsustainable non-linear relations in regressing these variables.

Table 6: Exports to the EU members and third countries – Ramsey RESET Test

Omitted Variables: Powers of fitted values from 2 to 3				
	Value	df	Probability	
F-statistic	5.289233	(2, 33)	0.0102	
Likelihood ratio	10.28806	2	0.0058	
F-test summary:				
	Sum of Sq.	df	Mean Squares	
Test SSR	1604870.	2	802435.2	
Restricted SSR	6611336.	35	188895.3	
Unrestricted SSR	5006465.	33	151711.1	
Unrestricted SSR	5006465.	33	151711.1	
LR test summary:				
	Value	df		
Restricted LogL	-276.2282	35		
Unrestricted LogL	-271.0842	33		

Source: Author's calculations; National Statistical Institute of Bulgaria

The outputs of the RESET procedure are presented in Table 6. According to the expectations inspired by the descriptive statistics, the non-linearity hypothesis is confirmed at a low level of error probability. These results are in full accordance with the rapid growth of the exports of Bulgarian goods to the EU members and the relatively unsustainable trend in the developments of the exports to non-member countries.

Table 7 presents the estimates on the regression relation between the exports to the EU members and the exports to third non-member countries. Cubic functional form is the best fit for regression curve. As evident, the explanatory power of this simple regression has the highest value among the estimates. The coefficients at each degree have different signs and it means there are values of the exports to the EU members that have positive and negative effects on the exports to third countries. Nevertheless, the total effect seems to be positive.

This state of the relation could be understood as caused by generally synchronized dynamics of both the variables (See more Figure 4). There is a general improvement of the competitive position of the Bulgarian business with respect to the common market of the EU over the period of interest. This improvement has an indirect positive effect on the expansion to new markets outside the European Union. This expansion is also facilitated by the lower exchange rate of the common currency after 2014. However, the increase in the income level and labor costs of the Bulgarian producers prevents higher increases in the products exported to third countries over the period. Excluding the USA, the emerging-market economies are main export destinations for the exports of Bulgaria. Still slightly increased exports to such low-income level countries would be considered as a proof for an improving competitive

position of the Bulgarian exports due to low exchange rate, higher labour productivity, better quality and value added, etc.

Table 7: Exports to the EU members and third non-member countries - Model Summary and Parameter Estimates

Equation	Model Summary					Parameter Estimates			
	R Sq.	F	df1	df2	Sig.	Constant	b1	b2	b3
Linear	0,437	27,181	1	35	0,000	2201,836	0,260		
Logarithm	0,492	33,847	1	35	0,000	-12214,003	1838,263		
Inverse	0,534	40,057	1	35	0,000	5795,082	-11855585,281		
Quadratic	0,519	18,361	2	34	0,000	-751,220	1,137	-6,240E-5	
Cubic	0,574	14,807	3	33	0,000	-8447,766	4,840	-0,001	2,786E-8
Exponential	0,442	27,719	1	35	0,000	2426,585	7,055E-5		

Source: Author's calculations; National Statistical Institute of Bulgaria

This general implication could be suggested by the rest of estimates as well. Even though there have been estimated functional forms that are not the best fit for the curve of relation, the outputs suggest a positive regression relationship between the exports to the EU common market and the exports to third non-member countries. These implications however are valid in terms of a lower share of the dependent variable deviations explained.

The general positive relation between the exports variables of interest is also implied by Pearson correlation coefficients reported in Table 9. The relation here is stronger than that one between both kinds of imports (See Table 4). It could be explained by the fact that the exports to both the destination contains goods with a higher value added than the imports of raw resources and cheap agricultural production from Russia, Ukraine, Turkey, Serbia and FYR Macedonia for example.

Table 8: Exports to EU members and third non-member countries – Correlations

		Exports to the EU members	Exports to third countries
Exports to the EU members	Pearson Correlation	1,000	0,664**
	Sig. (1-tailed)		0,000
	N	32	32
Exports to third countries	Pearson Correlation	0,664**	1,000
	Sig. (1-tailed)	0,000	
	N	37	37

Source: Author's calculations; National Statistical Institute of Bulgaria

Note: ** – correlation is significant at the 0.01 level (1-tailed).

The pairwise Granger causality test disclosure an interesting picture about the relation between the exports of Bulgaria to both the destinations of interest. There are causal links from the *Exports to third countries* towards the *Exports to the EU members* at first, third and fourth lags. Along with these links confirmed, there are significant causal links from the *Exports to the EU members* towards the *Exports to third countries* in the quarters of second half of year. As a whole, the Granger causal relationships confirmed here are more clearly expressed than those of the imports. While the needs of the Bulgarian consumers are limited, those of the consumers worldwide could be unlimited and the business in a country could export how much is able to produce and sell.

Table 9: Exports to the EU members and third non-member countries – Pairwise Granger Causality Tests

Lags: 1; Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
<i>Exports to third countries</i> does not Granger Cause <i>Exports to the EU members</i>	36	3.33918	0.0767
<i>Exports to the EU members</i> does not Granger Cause <i>Exports to third countries</i>		1.48315	0.2319
Lags: 2; Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
<i>Exports to third countries</i> does not Granger Cause <i>Exports to the EU members</i>	35	1.17655	0.3222
<i>Exports to the EU members</i> does not Granger Cause <i>Exports to third countries</i>		2.19057	0.1294
Lags: 3; Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
<i>Exports to third countries</i> does not Granger Cause <i>Exports to the EU members</i>	34	3.34281	0.0339
<i>Exports to the EU members</i> does not Granger Cause <i>Exports to third countries</i>		2.33229	0.0965
Lags: 4; Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
<i>Exports to third countries</i> does not Granger Cause <i>Exports to the EU members</i>	33	3.67739	0.0179
<i>Exports to the EU members</i> does not Granger Cause <i>Exports to third countries</i>		2.49981	0.0693

Source: Author's calculations; National Statistical Institute of Bulgaria

The interpretation of all the estimates above is not in favor of trade reorientation in exports' point of view. It is commonplace, the membership in trade union facilitates common trade among the members. Despite the membership, our international trade keeps its positions on non-member contries' markets. What is more, the EU membership does not prevent the growth of the exports to third countries and, in the same time, the interests of the Bulgarian exporters enjoy better protection.

6 CONCLUSIONS

As a whole, Bulgaria has a small open economy. The openness of economy is visible on the figures that depict the structure and dynamics of the imports and exports for the period of studying. The business and consumers in the European Union have prior importance for the development of the foreign trade of Bulgaria. The goods and services sold to and bought from the EU member countries exceed manifold those exported to and imported from non-member countries. What is more, the imports from and exports to the EU members have significantly increased over the period while the imports from and exports to third non-member countries have remained their importance relatively unchanged. In this sense, the trend analysis has not given evidence for reorientation of our international trade as a result of the EU membership.

No evidence in favour of replacing of trade partners from third countries with European ones has been obtained from the econometric estimates. Adversely, the increase in the imports from and exports to EU members have entailed increases in the imports from and exports to third countries that are due to a higher income level and a better competitive position has been achieved in the period of interest.

REFERENCES:

1. BOSHNAKOVA, M. – TODOROV, A. (2017): Bulgaria - Agricultural Sector. [Online.] In: *Bulgaria Country Commercial Guide*, 2017. [Cited 30.8.2018.] Available online: <<https://www.export.gov/article?id=Bulgaria-Agricultural-Sector>>.
2. BULGARIAN MINISTRY OF AGRICULTURE AND FOODS (2018): Agricultural trade for January-July 2017. [Online.] In: *Bulgarian Ministry of Agriculture and Food*, 2018. [Cited 30.9.2018.] Available online: <http://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2018/02/23/agrarna_trgovia_ianuari_-_iuni_2017.pdf>.
3. ECONOMY WATCH (2010): Bulgaria Trade, Exports and Imports. [Online.] In: *Economy Watch*, 2010. [Cited 30.8.2018.] Available online: <http://www.economywatch.com/world_economy/bulgaria/export-import.html>.
4. FRANKEL, J. – ROSE, A. (1998): The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria, In: *Economic Journal*, 1998, 108, pp. 1009-1025.
5. GRANGER, C. W. J. (1969): Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. In: *Econometrica*, 1969, 37, 3, pp. 424-438.
6. ING (2017): Developments in global trade: from 1995 to 2017. [Online.] In: *ING International Trade Study*, 2017. [Cited 30.8.2018.] Available online:

- <https://elearn.uni-sofia.bg/pluginfile.php/87404/mod_resource/content/1/Bulgaria.pdf>.
7. INVESTOPEDIA (2019): Economic integration. [Online.] In: *ING Investopedia*, 2019. [Cited 15.2.2019.] Available online: <<https://www.investopedia.com/terms/e/economic-integration.asp>>.
 8. MISES, L. (1944): *Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War*. New York: Yale University Press, 1944. ISBN: 9781614878940.
 9. NATIONAL STATISTICAL INSTITUTE (2019): Statistical data. [Online.] In: *Republic of Bulgaria National Statistical Institute*, 2019. [Cited 15.2.2019.] Available online: <www.nsi.bg>.
 10. OBSERVATORY OF ECONOMIC COMPLEXITY (2018): OEC – Bulgaria. [Online.] In: *The Observatory of Economic Complexity*, 2018. [Cited 30.8.2018.] Available online: <<https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/bgr/>>.
 11. RAMANATHAN, R. (1995): *Introductory econometrics with applications*. San Diego: University of California, 1995, 800 pp. ISBN 978-0030152283.
 12. RAMSEY, J. B. (1969): Tests for Specification Errors in Classical Linear Least Squares Regression Analysis. In: *Journal of the Royal Statistical Society*, 1969, 31, 2, pp. 350-371.
 13. ROSE, A. (2000): One money, One market: Estimating the Effect of Common Currencies on Trade, In: *Economic Policy*, 2000, 30, pp. 7-46.
 14. SLAVEVA, K. (2010): Comparative analysis of the structural changes in Bulgaria's exports and imports for the period 1992-2009. [Online.] In: *Dialogue*, vol.3, pp. 51-68. [Cited 30.8.2018.] Available online: <http://www.uni-svishtov.bg/dialog_old/2010/3.10.KS.pdf>.
 15. STOEVSKEY, G. (2009): Econometric Forecasting of Bulgaria's Export and Import Flows. [Online.] In: *Bulgarian National Bank Discussion Paper*, 2009. [Cited 15.2.2019.] Available online: <http://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/discussion_2009_77_en.pdf>.
 16. TODOROV, I. (2012): The Euro Area Membership of Bulgaria in the Context of the Debt Crisis. In: *Medzinárodné vzťahy*, 2012, 10, 3, pp. 41-52.
 17. TODOROV, I. K. – PATONOV, N. (2012): A Few Regressions Onbusiness Cycle Synchronization Between the New Member States And The Euro Area. In: *Economics and Management*, 2012, 8, 2, pp. 9-22.
 18. TSANEV, M. (2016): The imports in Bulgaria have raised fivefold for the last 20 years. [Online.] In: *Econ*, 2016. [Cited 30.8.2018.] Available online: <<http://econ.bg>>.
 19. VELINOVA, D. (2006): Foreign trade of Bulgaria with the European Union – competitiveness of the exports and effects from trade liberalization on the

- imports. [Online.] In: *Economic Analyses and Forecasts Agency Working Paper*, 2006. [Cited 30.8.2018.] Available online: <<https://ideas.repec.org/p/eaf/wpaper/12006bg.html>>.
20. WORLD INTEGRATED TRADE SOLUTION (2019): Bulgaria trade statistics: Exports, Imports, Products, Tariffs, GDP and related Development Indicator. [Online.] In: *WITS*, 2019. [Cited 15.2.2019.] Available online: <<https://wits.worldbank.org/countryprofile/en/bgr>>.

PRÍČINY DLHOVEJ KRÍZY V GRECKU CAUSES OF DEBT CRISIS IN GREECE

Lucia Rožová¹

Primárnym cieľom príspevku je sledovať príčiny vzniku dlhovej krízy v Grécku, opísať jej priebeh na základe naštudovaných materiálov. V príspevku sa zameriavame na skompletizovanie všetkých zistených príčin, ktoré mali vplyv na vznik krízovej situácie v Grécku. Príčin je viacero, avšak najvýznamnejšou je každoročný nárast verejného dlhu, ktorý spôsobilo zlé hospodárenie vlád a ich program sociálneho štátu. V skratke si načrtne priebeh situácie od roku 2010 a program pomoci, ktorý bol Grécku poskytnutý spoluprácou MMF, EÚ a ECB.

Kľúčové slová: Grécko, dlhová kríza, verejný dlh, fiškálna nerovnováha

The primary objective of the paper is to investigate the causes of the debt crisis in Greece, to describe its course based on the materials studied. The paper focuses on completing all identified causes that have affected the crisis situation in Greece. The causes are several, but the most significant is the annual increase in public caused by poor government management and their welfare state program. In a nutshell, we will outline the situation since 2010 and the program of assistance provided to Greece by the IMF, the EU and the ECB.

Key words: Greece, debt crisis, public debt, fiscal imbalance

JEL: E62, G01, H63

1 Úvod

V súčasnosti je jedným z hlavných problémov verejných financií fiškálna nerovnováha, pričom predmetom nášho záujmu bude dlhodobá fiškálna nerovnováha, ktorej prejavom je verejný dlh. Krátkodobá nerovnováha je v niektorých prípadoch nevyhnutná a nemusí ihneď spôsobovať závažné ekonomické problémy. Avšak hodnotenie dôsledkov verejného dlhu je o čosi zložitejšie, keďže je spojené s dlhším obdobím viacerých vlád a nie je možné presne určiť, kto spôsobil jeho vznik. Preto je

¹ PhDr. Lucia Rožová. Katedra ekonomiky a riadenia verejnej správy, Fakulta verejnej správy, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Popradská 66, 041 32 Košice, e-mail: luciarozova12@gmail.com

dlhodobá fiškálna nerovnováha jedným z hlavných ekonomických problémov, ktorý je sprevádzaný závažnými makroekonomickými a rozpočtovými dôsledkami (Medved' a kol.).

Kľúčovým faktorom, ktorý umocňuje prehlbovanie fiškálnej nerovnováhy je v ostatných rokoch aj dlhová kríza, ktorej vplyv bol na Európsku úniu či eurozónu značný. Kríza odkryla mnohé slabiny jednotlivých ekonomík, či slabú koordináciu hospodárskych politík a ukázala nám, ako sú naše ekonomiky poprepájané, a že bojovať proti kríze je potrebné nie len prostredníctvom pôžičiek a záchranných mechanizmov, ale aj prostredníctvom prísnych reštriktívnych opatrení.

Primárnym cieľom príspevku je analýza verejného dlhu ako prejavu dlhodobej fiškálnej nerovnováhy vo vybranej krajine Európskej únie, a to konkrétne v Grécku, počas rokov 2010-2017. Jedným z parciálnych cieľov práce je aj naznačiť vývoj ekonomickej situácie v krajine a definovať faktory, ktoré či už pozitívne alebo negatívne vplývali na konečné hodnoty verejných dlhov. Snahou je aj identifikácia príčin vzniku dlhovej krízy, konkrétne reformy, ktorými sa krajina snažila znižovať nadmerné dlhy v jednotlivých rokoch a ktoré boli nevyhnutné pre obnovenie rovnováhy.

Na to, aby vyššie uvedené ciele boli dosiahnuté, boli využité vedecké metódy skúmania, prevažne metóda analýzy, syntézy a dedukcie. Metóda analýzy bola aplikovaná najmä v druhej časti príspevku, kde boli podrobne rozobrané príčiny vzniku verejného dlhu v Grécku počas vymedzeného obdobia. Taktiež boli analyzované faktory, ktoré či už pozitívne alebo negatívne vplývali na konečnú výšku dlhu. Využitá bola predovšetkým systémová analýza, ale aj kauzálna analýza vzniku daného stavu a boli identifikované faktory, ktoré takýto stav vyvolali. Pri formulácii záveru a pri spájaní zistených poznatkov do celku bola použitá metóda syntézy, pri stanovení hlavného a parciálneho cieľa metóda dedukcie. Pri spracovaní danej problematiky sme vychádzali predovšetkým zo zahraničných zdrojov, konkrétne z dokumentov uverejnených na stránkach gréckeho štatistického úradu a gréckeho ministerstva financií. Využili sme aj údaje dostupné na stránkach OECD a Eurostatu.

Naším úsilím je prispieť do diskusie o budúcnosti vývoja eurozóny a Európskej únie a hľadani dlhodobého efektívneho riešenia nedávno minulých problémov smerom k ich úplnému odstráneniu a zabezpečeniu prosperity do budúcnosti a predchádzaním chýb, ktorých sa dopustilo Grécko či samotná EÚ.

2 TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ SKÚMANEJ PROBLEMATIKY

V odbornej literatúre je možné sa stretnúť s rôznymi označeniami dlhu, či už štátny, vládny alebo verejný. Častokrát však vysvetlenie týchto pojmov nie je jednoznačné, preto aj samotné definície verejného dlhu sú odlišné. Dvořák (2008) uvádza rozlíšenie medzi týmito pojmami. S ohľadom na to, že sa vlády po určitom

časovom období menia, ale dlh, ktorý vytvoria zostáva, zdá sa byť pojem „štátny dlh“ presnejší ako „vládny dlh“. Avšak vzhľadom na skutočnosť, že dlhové bremeno nenesie štát, ale verejnosť, je správnejším teoretickým pojmom, ktorý súhrnne označuje všetky záväzky štátu „verejný dlh“. Významnejší ako vznik dlhu je spôsob jeho úhrady. Pojem verejný dlh predstavuje dlh všetkých subjektov, ktoré tvoria sústavu verejných financií (dlh centrálnej vlády + dlh miestnej správy a samosprávy + dlh parašifskálnych fondov), pričom pojem štátny dlh označuje len dlh centrálnej vlády.

Verejný dlh označuje veľkosť zadlženia sektora verejnej správy voči domácim a zahraničným veriteľom, ktorá je určená súhrnom záväzkov verejnej vlády, centrálnej úrovne i úrovne územnej samosprávy voči subjektom iných sektorov hospodárstva, teda sa v ňom prejavuje dlh všetkých zložiek verejného rozpočtu, avšak nejde iba o ich jednoduchý súčet. Predstavuje konsolidovaný dlh, čo znamená, že sa nezapočítavajú vzájomné záväzky a pohľadávky jednotlivých zložiek verejného rozpočtu (Sivák a kol. 2007).

Peková (2002, s. 394) rozumie pod pojmom verejný dlh „súhrn pohľadávok ostatných ekonomických subjektov voči štátu, jednotlivým stupňom územnej samosprávy, verejným fondom a ostatným inštitúciám vo verejnom sektore, a to nielen vnútorných subjektov (vnútorný dlh), ale aj zahraničných subjektov (vonkajší dlh).“

Niekoľko rokov pretrvávajúci aj rastúci verejný dlh prináša otázky, čo vyvoláva jeho vznik a rast. Príčinami vzniku sú všetky faktory, ktoré ho priamo alebo nepriamo vyvolávajú, vplývajú na jeho vznik a prírastok. Za najdôležitejšiu príčinu je možné označiť primárny schodok. Nie však jeho celá výška, ktorá je vykazovaná na konci rozpočtového obdobia sa započítava do verejného dlhu (závisí od spôsobu jeho financovania). Do verejného dlhu sa pretransformuje len tá časť schodku, ktorá je krytá dlhovým financovaním. Táto skupina príčin, sa niektorými autormi označuje ako rozpočtová, za ktorou sa skrýva predovšetkým fiškálna doktrína štátu, a to napr. silná podpora výdavkových programov. Okrem rozpočtových príčin poznáme aj mimorozpočtové, medzi ktoré sa najčastejšie uvádza prevzatie záväzkov za iné ekonomické subjekty (Sivák a kol. 2007).

Tab.1: Príčiny vzniku verejného dlhu

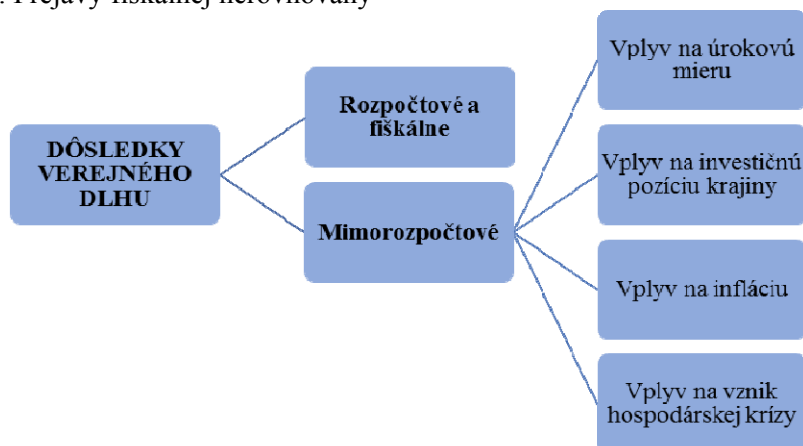
<i>Rozpočtové príčiny</i>	<i>Mimorozpočtové príčiny</i>
• dlhodobé rozpočtové deficity verejných financií (ak je deficit krytý z výnosov predaja majetku, výnosov z privatizácie alebo z minulý rezerv, vtedy deficit verejného rozpočtu nevedie k vzniku dlhu)	• prevzatie záväzkov za iné subjekty (napr. prevzatie záväzkov nemocníc, aj záväzky, ktoré vyplývajú z účasti na Európskom mechanizme pre stabilitu a ESFS)
• neochota vlády riešiť rozpočtové problémy pomocou zvyšovania daní, resp. znižovania výdavkov	• vývoj tempa ekonomického rastu, salda platobnej bilancie a výmenného kurzu meny (vláda nedokáže bezprostredne ovplyvniť)
• rozsiahle verejné investície	• prijatie dlhu z minulého obdobia
• vplyv úrokov z verejného dlhu	• živelné pohromy, vojny

Prameň: Vlastné spracovanie podľa Peková, 2005.

Pri posudzovaní dôsledkov verejného dlhu je nevyhnutné rozlišovať jeho účinky:

- rozpočtové a fiškálne (účinky na verejné financie),
- makroekonomické (účinky na reálnu ekonomiku).

Obr. 1: Prejavy fiškálnej nerovnováhy

Prameň: Vlastné spracovanie podľa Dvořák, 2008.

Rozpočtové účinky verejného dlhu sú negatívne. Vzťah medzi rozpočtovým schodkom a verejným dlhom nie je len jednosmerný. Deficit prispieva k nárastu verejného dlhu, ten však súčasne komplikuje budúcu rozpočtovú situáciu splátkami úrokov z verejného dlhu. Keďže úroky z verejného dlhu predstavujú výdavok

rozpočtu, dochádza tak k prepojeniu rozpočtového a dlhového problému. Ak je objem štátneho dlhu vysoký, pôsobenie úrokových výdavkov prispieva k trvaniu budúcich rozpočtových schodkov. V prípade nemožnosti ich monetizácie vyvoláva naliehavosť ďalšieho dlhového financovania. Tak vzniká začarovaný kruh. Čím je rozpočtový deficit vyšší, narastá aj verejný dlh. Čím vyšší je dlh, tým vyššie sú aj úroky z neho. Vyššie úrok z dlhu spôsobujú nárast verejných výdavkov, a čím vyššie sú verejné výdavky, tým vyšší je aj rozpočtový schodok. Takto narastá nielen podiel úrokov z dlhu v rozpočtových výdavkoch, ale aj podiel objemu verejného dlhu k HDP. Úroky z verejného dlhu sa tak stávajú bremenom rozpočtu, ktorý postupne vyvoláva väčšie tlaky na výdavkovej strane a urýchľuje tak vznik ďalšieho dlhu (Dvořák 2008).

Obr. 2: Začarovaný kruh verejného dlhu

Prameň: Vlastné spracovanie podľa Dvořák, P., 2008.

Druhým negatívnym vplyvom verejného dlhu sú jeho fiškálne účinky. Problém fiškálnej politiky nespočíva iba v tom, do akej miery vláda chce či nechce formulovať túto politiku s ohľadom na zachovanie udržateľného charakteru ekonomického rastu, ale aj v tom, do akej miery tak konať môže alebo nemôže. S rastom podielu mandatorných výdavkov sa zužuje priestor, ktorý môže vláda využiť pre riadenie rozpočtového deficitu cez politiku výdavkov. Pretože dlhová služba je súčasťou mandatorných výdavkov, znamená to, že sa úroky z verejného dlhu podieľajú na obmedzovaní priestoru pre aktívnu fiškálnu politiku. Vláda nemôže adekvátne reagovať a prispôbovať fiškálnu politiku podľa podmienok v ekonomike. Spolu s rastom dlhu a nákladov s ním spojených rastie aj dôležitosť tzv. dlhového managementu (Ochrana a kol. 2010).

V rámci makroekonomických dôsledkov uvažujeme najmä nad vplyvom verejného dlhu na rast úrokovej miery (vytesňovací efekt), ďalej na mieru inflácie a vznik hospodárskej krízy. V prípade emisie dlhopisov na krytie schodku štátneho rozpočtu dochádza na finančnom trhu k tomu, že investori (väčšinou banky) nakupujú

tieto dlhopisy a znižujú tak svoje finančné zdroje na poskytovanie úverov. Tzn. tieto finančné zdroje sú potom menej dostupné a preto sú drahšie, a tak dochádza k zvyšovaniu úrokových sadzieb za poskytnuté úvery. Rast úrokových sadzieb u poskytovaných úverov je aj dôsledkom vyššej rizikovosti týchto obchodov pre banky než nákup štátnych dlhopisov. Dôsledkom zvýšenia úrokových sadzieb sú nižšie investičné a spotrebné výdavky, čo sa prejaví v poklese agregátneho dopytu a produktu ekonomiky. V zásade tak dochádza k vytesňovaciemu efektu, kedy zvýšenie vládnych výdavkov (financovaných emisii štátnych dlhopisov) vedie k zvýšeniu úrokovej miery, ktorá vytesňuje súkromné investície (Černohorský – Teplý 2011).

Ďalším makroekonomickým dôsledkom je zvyšovanie miery inflácie, najmä vtedy, ak je zadlžovanie riešené emisiou nových peňazí. V rôznych štúdiách však neexistuje množstvo dôkazov o tom, že by rast zadlženia krajiny mal inflačné účinky. Tie má samotné deficitné financovanie verejných výdavkov, pretože zabezpečuje ich ďalšie zvyšovanie aj v situácii plnej zamestnanosti, kedy ekonomika už nie je schopná ponukovo reagovať na navýšenie agregátneho dopytu. Inflačné účinky sú tak posilnené, ak je vzniknutý schodok monetizovaný. Aj investičná pozícia krajiny je výrazne ovplyvnená najmä tým, či ide o dlh domáci alebo zahraničný, teda či držiteľia vládnych obligácií sú domáce subjekty alebo nerezidenti. Ak ide o domáci verejný dlh, je nárast objemu vládnych finančných pasív vyrovnávaný rastom objemu súkromných finančných aktív. Emisie a držba vládnych obligácií sa prejaví iba v zmene štruktúry portfólia súkromných aktív a čistá investičná pozícia krajiny sa nezmení. Avšak, v prípade zahraničného verejného dlhu, ktorý znamená čistý odliv peňažných prostriedkov z krajiny. Niektorí autori dokonca zahraničný dlh z hľadisku jeho vplyvu na čistú majetkovú pozíciu krajiny dokonca preferujú (Dvořák 2008).

Verejný dlh predstavuje jednu z možností riešenia krátkodobej fiškálnej nerovnováhy, ale v podstate znamená iba prenášanie problému do budúcnosti. Ku znižovaniu verejného dlhu vedú dve základné cesty (tzv. pasívny a aktívny spôsob) a v rámci nich určité faktory:

a) pasívny spôsob – je založený na pozitívnom vplyve vonkajších faktorov a to:

- vysoké tempo ekonomického rastu – ide o dosiahnutie takého tempa, ktoré by dlhodobo prevyšovalo úrokovú sadzbu z verejného dlhu; je najprirodzenejším a najúčinnjším faktorom, ktorý je bohužiaľ v praxi najmenej reálny,
- vplyv exogénnej inflácie, ktorá zníži reálnu hodnotu verejného dlhu; problém je v tom, že vyššia miera inflácie má negatívne dopady na ekonomické subjekty a ich úspory;

- zahraničné dary – najčastejšie bývajú vo forme odpustenia časti zahraničného dlhu či úrokov (napr. v prípade najchudobnejších krajín),

b) aktívny spôsob – predstavuje aktívne hospodársko- politické opatrenia, ktoré sú prevádzané vládou a to:

- rozpočtové riešenia- snaha dosiahnuť prebytok štátneho rozpočtu a z neho tak splácať dlh vrátane úrokov. To v praxi znamená pristúpiť k mnohým reštriktívnym rozpočtovým opatreniam. Silná reštrikcia vládnych výdavkov však môže mať vplyv na recesiú,
- mimoriadna verejná dávka- uvalenie mimoriadnej jednorazovej paušálnej dávky z kapitálu k umoreniu dlhu (veľmi nepopulárne riešenie),
- monetizácia dlhu,
- odmietnutie existujúceho dlhu - prípadne úrokov novou vládou, čo však veľmi poškodzuje veriteľov. Ide o veľmi riskantnú formu, pretože je spojená s nebezpečenstvom straty dôveryhodnosti štátu a s budúcimi problémami pri financovaní prípadného deficitu štátneho rozpočtu (Peková 2005).

Monetizácia dlhu predstavuje postup, ktorého podstatou je predaj vládnych dlhopisov centrálnej banke (v prípade eurozóny Európskej centrálnej banke). Vláda svoje dlhopisy ponúkne centrálnej banke k odkúpeniu. Pokiaľ k tomu banka pristúpi, zaplatí za ne peniazmi, ktoré vláda využije k pokrytiu deficitu. Tým dôjde k nárastu monetárnej bázy o množstvo peňazí, za ktoré dlhopisy nakúpila. Nárast monetárnej bázy spolu s multiplikačným efektom vedie k navýšeniu ponuky peňazí v ekonomike, čo môže spôsobiť inflačné tlaky. Preto je daná metóda menej vyhovujúca (Jurečka a kol. 2013).

V súčasnosti sa dlh kryje predovšetkým záväzkami z emisie štátnych cenných papierov alebo záväzkami z prijatých úverov, alebo aj poklesom objemu štátnych aktív (napr. privatizáciou štátneho majetku). Takáto situácia vznikla na základe skúsenosti zo 70. rokov minulého storočia, kedy sa viaceré európske krajiny snažili podporovať hospodársky rast a rozsiahlymi verejnými výdavkami sa značne zadlžili, pričom postup monetizácie dlhu (prírastok množstva peňazí emisiou) sa neosvedčil. V súčasnosti sa už emitovanie peňazí na pokyn vlády neuskutočňuje a všetky centrálné banky sa v snahe dodržiavať nezávislosť neposkytujú pôžičky svojim vládam.

Celý verejný dlh je tak v súčasnosti financovaný prostredníctvom operácií na domácom alebo zahraničnom finančnom trhu, a to emitovaním štátnych cenných papierov a prijímaním úverov. Zdroje, ktorými je štátny dlh financovaný, nazývame štátnymi finančnými aktívami. Ide o celkovú získanú hodnotu cenných papierov (štátne pokladničné poukážky, štátne dlhopisy) alebo pôžičiek, ktoré vlastní buď

domáce alebo zahraničné subjekty (banky, domácností, firmy a i.). Za vypožičané prostriedky platí vláda úrok. Štátne finančné aktíva, ktoré nebudú použité do konca príslušného rozpočtového roka, sa dajú použiť na financovanie dlhu, ktorý bude splatný nasledujúci rok (Medved' a kol. 2005).

3 PRÍČINY KRÍZY V GRÉCKU

Globálna ekonomika a Európska únia v posledných rokoch (2008-2010) utrpela ekonomickou krízou vážny prepad. No pomaly, ale isto sa dostáva z finančnej krízy a hospodárskej recesie, avšak hrozby neustále trvajú. Finančná kríza a následná hospodárska recesia v krajinách Európskej únie spôsobila výrazné zvyšovanie podielu deficitu verejných financií a verejného dlhu k HDP. Od roku 2008 došlo k značnému nárastu verejného dlhu v Írsku, Grécku, ale aj v Spojenom kráľovstve, Litve a Lotyšsku, ktorú sú však stále pod maastrichtskou hranicou 60 % HDP. Priemernú úroveň verejného dlhu v Európskej únii prekročili aj krajiny ako Nemecko či Francúzsko. Najväčšie verejné dlhy zaznamenali v roku 2010 Grécko a Írsko. Nakoniec, v apríli muselo Grécko v dôsledku veľkých problémov spojených s financovaním svojho dlhu požiadať Európsku úniu a Medzinárodný menový fond (MMF) o finančnú pomoc, ktorá mu bola poskytnutá za prísnej podmienosti (Mothana a kol. 2011).

Za prvú príčinu krízy je možné označiť udalosti, ktoré sa stali vo svetovej ekonomike- hypotekárnu krízu. Výsledkom udalostí v americkom bankovom sektore bola aj dlhová kríza v Európe. Tým, že sa v Spojených štátoch spomalil ekonomický rast, veľká časť Američanov, ktorá si brala úvery na kúpu nehnuteľností, bola neschopná tieto hypotéky splácať. Dôsledkom toho banky po celom svete, ktoré na takomto trhu s hypotékami investovali, postupne prichádzali o svoje peniaze. Ďalšou podstatnou skutočnosťou je fakt, že štvrtá najväčšia americká investičná banka Lehman Brothers skrachovala a znepokojila ostatné bankové inštitúcie a investorov, ktorí s ňou obchodovali. Investori a bankové inštitúcie začali prijímať mimoriadne opatrenia. Banky si prestali navzájom poskytovať úvery, a tie ktoré boli od nich odkázané, začali pomaly upadať. Štáty Európskej únie v snahe zastaviť krach svojich bánk, ktoré na americkom trhu investovali (napr. Nemecko, Francúzsko, Spojené kráľovstvo, Dánsko, Holandsko, Belgicko), ich začali zachraňovať. Náklady na záchranu sa však ukázali ako veľmi vysoké. Írsko takmer vyhlásilo štátny bankrot, podarilo sa im vyhnúť len vďaka finančnej pomoci ostatných krajín Európskej únie. V dôsledku hlbkej recesie v roku 2009, problémy bankového sektora začali dopadať na jednotlivé krajiny. Investori si začali viac všímať stav verejných financií (European Commission 2014).

Predmetom osobitného skúmania bolo Grécko, kde bola situácia najkritickejšia. Vysoké deficity štátnych rozpočtov, klesajúce tempo ekonomického

rastu prispeli k rýchlemu rastu verejného dlhu v pomere k HDP. Finančná kríza prinútila jednotlivé vlády zvyšovať verejné výdavky za cenu veľkého rastu rozpočtových deficitov. Následne deficity viedli k rastu verejného zadĺženia krajiny, čo vyvolalo reakciu finančných trhov, ktoré sa obávali o udržateľnosť verejných financií. Je verejne známe, že vlády a banky sú prepojené úzkou väzbou. Bankové inštitúcie držia dlhopisy emitované vládami, pretože sú považované za bezrizikové, resp. minimálne rizikové aktíva. V okamihu, keď banky budú vykazovať obrovské straty, vláda ich bude musieť zachraňovať a dlh bánk sa stane dlhom vlády. Pokiaľ je sama vláda na pokraji bankrotu, situácia sa stáva skoro neriešiteľnou. V prípade recesie sa vlády viac zadlžujú a bankám klesajú zisky. Vyššie rozpočtové deficity a stále väčšie straty bánk vytvárajú bludný kruh (Baldwin – Wyplosz 2013).

Problémy Grécka sa eurozóny nemuseli týkať, v prípade keby sa prísne dodržiavalo splnenie konvergenčných (maastrichtských) kritérií. Aj napriek tomu, že Gréci nikdy tieto kritéria nespĺňali, stali sa súčasťou eurozóny. Grécko ich nakoniec ani nemuselo splniť, pretože sa pri rozhodovaní o vstupe do eurozóny nebrali do úvahy. Európski partneri totiž očakávali, že sa ich rozpočtové problémy vstupom zmenšia, no tie sa naopak, ešte viac prehĺbili. V dôsledku toho, sa krajina stala závislou od medzinárodných veriteľov (Euractiv 2011).

Podľa Zmluvy o založení EÚ sa členmi Európskej menovej únie (EMÚ) môžu stať len tie členské štáty EÚ, ktoré splnia tzv. maastrichtské/ konvergenčné kritéria, ktorých cieľom je menová a rozpočtová stabilita v jednotlivých členských štátoch. Predmetom nášho záujmu budú len dve konvergenčné kritéria, ktoré sa vzhľadom k zreteľnému prehlbovaniu krátkodobej aj dlhodobej fiškálnej nerovnováhy týkali aj fiškálnej oblasti. Základným motívom k zahrnutiu fiškálnej oblasti medzi kritériá boli obavy z monetárnych dôsledkov fiškálnej nerovnováhy členských krajín pre budúcu úniu. Pre vstup do EMÚ boli stanovené nasledujúce podmienky:

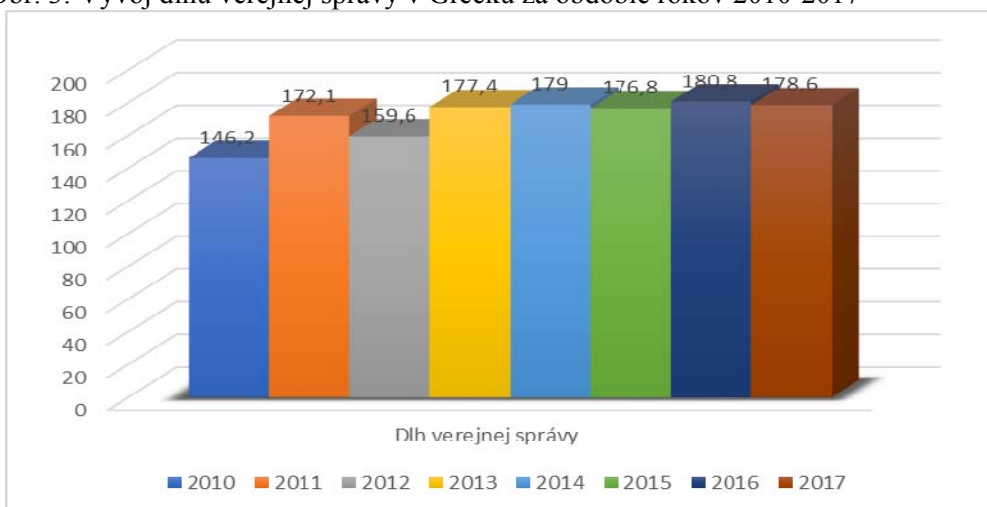
1. Deficit rozpočtov verejného sektora nesmie dlhodobo prekročiť 3 % HDP. Kritérium sa nepovažuje za porušené, pokiaľ je povolená hranica výnimočne prekročená, alebo keď sa schodok rozpočtu neustále znižuje a približuje sa k stanovenej hranici 3 %.
2. Celkový dlh verejného sektora nesmie dlhodobo prekročiť 60 % HDP. Kritérium sa nepovažuje za porušené, pokiaľ sa verejný dlh dostatočne rýchlo približuje k stanovenej hranici (Dvořák 2008).

Konvergenčné kritéria sú tvorené okrem vyššie uvedených fiškálnych kritérií aj menovými:

- kritérium cenovej stability,

- kritérium konvergenie úrokových sadzieb,
- kritérium účasti v mechanizme menových kurzov Európskeho menového systému (Kunesová a kol. 2006).

Obr. 3: Vývoj dlhu verejnej správy v Grécku za obdobie rokov 2010-2017

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu

Za druhú príčinu tak možno označiť prehliadanie neplnenia maastrichtských kritérií a systémové chyby, ktorých sa dopúšťala samotná Európska únia pri správe hospodárskych záležitostí. Príklady nedostatkov:

- menší dôraz kladený na deficit: monitorovanie verejných financií jednotlivých krajín nesledovalo dostatočne úroveň verejného dlhu,
- neuspokojivý mechanizmus sankcií v prípade nedostatočného dodržiavania pravidiel, právnych predpisov,
- ťažké rozhodnutia, ktoré sa týkali znepokojujúceho makroekonomického vývoja sa príliš dlho odkladali,
- prejavili sa inštitucionálne slabé stránky,
- neexistencia mechanizmu núdzového financovania, v čase keď sa v Európe objavila kríza (European Commission 2014).

Medzi hlavné príčiny nárastu gréckeho dlhu možno označiť aj zlé hospodárenie ľavicovej strany PASOK, pod vedením Andreasa Papadrea. Strana realizovala svoj program sociálneho štátu, vďaka ktorému sa verejný dlh z roku 1980, keď sa pohyboval na úrovni 22 % zvýšil do roku 1990 na 80 % a následne po devalvácii gréckej drachmy narástol v roku 1992 až na 100 %. Najväčší problém bol

v nerovnomernom raste vládnych výdavkov a príjmov. Predseda hnutia rozbehol reformy, ktoré mu mali zabezpečiť znovuzvolenie v ďalších voľbách, avšak táto populistická politika stála Grékov v konečnom dôsledku omnoho viac. Strana PASOK bola tiež známa vysokými výdavkami na zbrojenie. Najdôležitejšou príčinou rastu dlhu však bolo vytváranie veľkého množstva pracovných miest vo verejnom sektore, ako aj neprimerané zvyšovanie miezd vo verejnom sektore a predčasné odchody do dôchodku (Kohout 2011).

Zarážajúcim faktom bolo zistenie v roku 2009, že vlády dlhé roky predkladali Eurostatu falšované informácie o fiškálnom stave krajiny. Podľa približných odhadov v roku 2010 by mal grécky dlh verejných financií dosahovať 120 % HDP (ide o dvojnásobnom prekročení prípustného maxima Paktu stability a rastu) a deficit 12,7 % HDP (štvornásobok prekročenia limitu). Grécka ekonomika bola už oddávna v záporných číslach, a tak sa dlh neustále zvyšoval. Preto Európska komisia vyzvala grécku vládu, aby začala prijímať opatrenia na zmiernenie tohto nežiadúceho stavu, ktoré sa mali týkať predovšetkým dôchodkovej reformy, reformy zdravotnej starostlivosti, daní z príjmu a spotrebných daní (Euractiv 2011).

Príčin gréckeho kolapsu je mnoho. Možno sem zaradiť:

- *Štruktúrnú slabosť gréckej ekonomiky.* Hlavnými odvetviami priemyslu je výroba stavebných materiálov, potravinársky a farmaceutický priemysel. Rovnako tak orientácia na cestovný ruch nepredstavuje stabilný zdroj finančných prostriedkov pre krajinu. Turistický ruch je úzko spätý s celkovým vývojom svetovej ekonomiky.

- *Korupciu, daňové úniky.* Korupcia a nízky podiel vybranej dane je ich veľkým problémom. Podľa mimovládnej organizácie Transparency International patrí Grécko sa spolu s Bulharskom a Rumunskom medzi najskorumpovanejšie krajiny Únie. Odhaduje sa, že Grécko príde približne až o 13 mld. eur ročne vďaka daňovým únikom a vysokej miere korupcie.

- *Neprimeraný dôchodkový systém.*

- *Politiku rastu životnej úrovne v rokoch 1990-2005.* Neprimeraným zvyšovaním miezd (predovšetkým štátnych zamestnancov) grécka ekonomika natrvalo stratila konkurencieschopnosť (Šmihula 2013).

- *Nízku konkurenčnú schopnosť gréckej ekonomiky.* Švajčiarsky Inštitút pre rozvoj manažmentu (Institute for Management Development), ktorý v spolupráci s ostatnými organizáciami z celého sveta zverejňuje Svetovú ročenku konkurencieschopnosti ekonomík na jednotlivé roky (World Competitiveness Yearbook – WCY). V rámci tohto indexu sa porovnáva konkurenčná schopnosť 60 krajín sveta. Index vyjadruje kvalitu podnikateľského prostredia, pričom za kvalitné prostredie sa považuje také, ktoré najviac pomáha podnikom presadiť sa doma

i v zahraničí (Nadácia F.A.Hayeka 2015).

Tab. 2: Poradie Grécka podľa Svetovej ročenky konkurencieschopnosti ekonomík (2010-2015)

Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Poradie	46	56	58	54	57	50

Prameň: Vlastné spracovanie podľa Nadácie F. A. Hayeka, 2015.

- Ďalšou príčinou je fakt, že *najbohatšie podniky neplatili dane* tým, že využívali možnosť tzv. daňovej optimalizácie. Taktiež samostatne zárobkové osoby (lekári, účtovníci, právnici a pod.) mali na daniach vysoké nedoplatky, alebo ich neplatili,

- *vysoké výdavky na armádu a ochranu hraníc,*
- prepuknutie tzv. škandálu s Lagardeovej zoznamom – problém bohatých neplatičov daní (Fábry 2015).

- *Roky trvajúca štedrosť gréckeho sociálneho systému,* ktorý prispieval na tzv. mŕtve duše. Išlo o vyplácanie dôchodkov viac ako stotisíc mŕtvym, za ktorých poberali peniaze ich príbuzní. Toto bolo predmetom prvoradých úsporných krokov – celková reforma dôchodkového systému (Tučník 2011).

4 KRÍZA A ZÁCHRANA

Pokiaľ sa vláda dostane do situácie, kedy nie je schopná vypožičať si na finančných trhoch, štandardnou reakciou je predloženie žiadosti Medzinárodnému menovému fondu (MMF) o pomoc v mimoriadnej situácii, ten poskytuje núdzové úvery za podmienok, ktoré súvisia s nápravami vládnej hospodárskej politiky. Ide o drastické opatrenia, stále je však lepšou alternatívou v porovnaní s úplným zastavením financovania a nutnosti ihneď urobiť opatrenia vedúce k vyrovnanému hospodáreniu krajiny. Zvyčajným spôsobom je pôžička MMF sprostredkovaná domácou centrálnou bankou. Grécka centrálna banka je však súčasťou Eurosystemu. Európska centrálna banka sa verejne postavila proti zasahovaniu MMF do záležitosti eurozóny. Rada EÚ v máji rozhodla o spoločnej trojčlennej záchrannej operácii (MMF-EU-CB, tzv. Trojka). Zároveň sa vytvoril nový fond Európsky nástroj finančnej stability (EFSF - European Financial Stability Facility, označovaný aj ako dočasný euroval), ktorý bol určený na riešenie práve takýchto krízových situácií (Baldwin – Wyplosz 2013).

Európska únia začala riešiť kritickú situáciu v eurozóne prijatím ad hoc opatrení. Začiatkom mája 2010 bol schválený trojročný záchranný plán pre Grécko vo výške 110 mld. eur, ktorý však bol podmienený zavedením programu fiškálnej konsolidácie a štrukturálnych reforiem. Vzhľadom na stupňujúce sa napätie na trhoch s vládnymi dlhopismi sa členské štáty eurozóny dohodli na zriadení dvoch nástrojov na

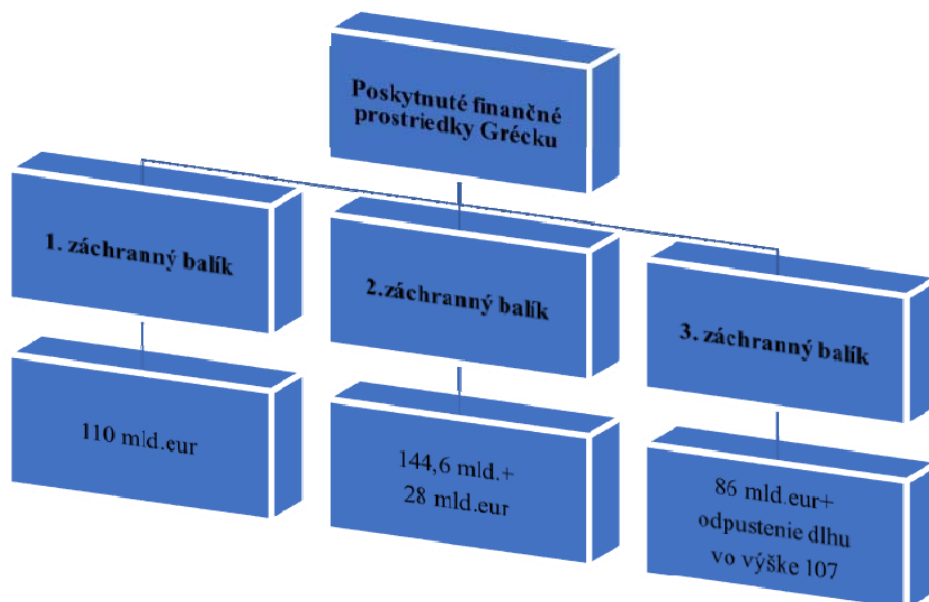
poskytnutie finančnej pomoci tým krajinám, ktoré boli zasiahnuté výraznými hospodárskymi výkyvmi. Zriadil sa vyššie spomínaný EFSF s kapacitou 440 mld. eur, ako akciová spoločnosť, ktorá bola spravovaná členskými štátmi eurozóny a Európsky finančný stabilizačný mechanizmus (European Financial Stabilisation Mechanism-EFSM) s kapacitou 60 mld. eur, ktorý spravuje Európska komisia. Spoločne s príspevkom MMF (250 mld.eur) dosiahli uvedené finančné nástroje celkovú výšku 750 mld. eur (Mothana a kol. 2011).

Grécku tak boli poskytnuté bilaterálne pôžičky najprv vo výške 110 mld. eur (80 mld. eur. poskytli členské štáty a MMF doplnilo ďalších 30 mld. eur) za podmienok, ktoré stanovila Trojka. Podmienky sa týkali škrtovej verejných výdavkov, posilnenia daňových príjmov, štrukturálnych reforiem zameraných na zvýšenie konkurencieschopnosti. Je na mieste podotknúť, že reformy sú v najlepšom prípade strednodobé záležitosti, než sa dostavia prvé výsledky. Nie je tak prekvapením, že aj po roku Grécko potrebovalo ďalšiu finančnú podporu (Baldwin a Wyplosz 2013).

Neskôr sa však ukázalo, že Grécku doposiaľ poskytnutá finančná podpora nebude stačiť a bude potrebovať ďalší balík pomoci. Bilaterálne pôžičky sa zastavili a Grécku bola poskytnutá ďalšia pomoc vo výške 144,6 mld. eur cez tzv. dočasný euroval (EFSF), MMF pridalo ďalších 28 mld. eur. Peniaze boli vyplácané priebežne za podmienky plnenia časti reformného balíka. Až 90 % prostriedkov bola použitá na úhrada starých dlhov a úrokov (INESS 2015).

V roku 2014 v Grécku zavládol na okamih optimizmus, keď sa skončila recesia a štátny rozpočet dosahoval primárny prebytok. V roku 2015 sa mali grécke dlhopisy vrátiť opäť na trh. Avšak, v priebehu jesene po neúspešných prezidentských voľbách sa spustili predčasné parlamentné voľby. Opäť sa krajina dostala do recesie, začali sa prepadať daňové príjmy a občania začali masovo vyberať peniaze z bánk. Nová vláda začala vyjednávanie o treťom záchrannom balíku, ktorý mal objem 86 mld. eur, dohodnutý v auguste 2015. Grécky dlh v období pred tretím záchranným balíkom presahoval výšku 323 mld. eur. Súčasťou balíka bolo aj odpustenie 107 mld. eur z výšky ich dlhu. O túto sumu prišli súkromní veritelia. Po tomto kroku ostalo v súkromných rukách už len asi 35 miliárd eur gréckeho dlhu. Zvyšok (cez 200 miliárd) sa stal „majetkom“ daňovníkov v Eurozóne (INESS 2015).

Obr.4: Poskytnuté pôžičky Grécku

Prameň: Vlastné spracovanie podľa INESS, 2015.

V súvislosti s poskytnutou pomocou sa v rámci druhého balíka vo februári 2012 krajina zaviazala konsolidovať verejné financie, a to zavádzaním rôznych ekonomických reforiem. Od roku 2010 spustilo viacero významných reforiem, a to najmä v dôchodkovom systéme, zdravotníctve, daniach, riadení verejných financií a verejnej správy, trhu práce ako aj celý rad opatrení na zlepšenie podnikateľského prostredia. V nasledujúcej tabuľke je výber najdôležitejších zmien, ktoré už Grécko zrealizovalo (Goliaš – Kičina 2013).

20. augusta 2018, v rámci EMS, Grécko úspešne dokončilo svoj program na podporu stability, avšak Komisia, aj napriek pozitívnym výsledkom aktivovala pre túto krajinu sprísnený dohľad na základe nariadenia EÚ č. 472/2013, ktoré nadobudlo účinnosť od 21. augusta 2018. Cieľom tohto nariadenia je, aby krajina aj naďalej pokračovala v prijímaní opatrení, ktorými sa majú eliminovať zdroje finančných aj hospodárskych ťažkostí, a realizovala štrukturálne reformy, ktorými sa má zabezpečiť udržateľný hospodársky rast. Tento sprísnený dohľad umožňuje okrem monitorovania hospodárskeho vývoja, aj posúdenie realizovaných reformných záväzkov, ktoré Grécko poskytlo svojim európskym partnerom. Dôležitou súčasťou správy je aj technická aktualizácia analýzy udržateľnosti dlhovej služby (Európska komisia 2018).

Tab.3: Príklady najvýznamnejších reforiem v Grécku od roku 2010

<i>Dôchodková reforma:</i>	<i>Reforma verejnej správy:</i>
- zrušenie 13. a 14. dôchodku, - zníženie dôchodkov vo výške nad 1 400 eur, - predĺženie dôchodkového veku zo 65 na 67 rokov, ako aj zavedenie zásluhovosti (viazanie dôchodkov na výšku zaplatených odvodov), - naviazanie min. aj riadneho dôchodkového veku na strednú dĺžku života, - zavedenie valorizácie dôchodkov podľa inflácie namiesto rastu priemernej mzdy v ekonomike	- zrušenie 13. a 14. platov v roku 2010 , - zníženie platov v roku 2011 o 20 %, - pokles počtu zamestnancov VS približne o 80-tisíc, - 11.júna 2013 vláda vyplá štátnu televíziu a prepustila všetkých jej 2 700 zamestnancov s cieľom spustiť menší a efektívnejšie kanál
<i>Daňová reforma:</i>	<i>Reforma trhu práce:</i>
- zvýšenie dane z tabaku a z hazardu, zvýšenie dane z úrokov z 10 % na 15 %, - zrušenie daňových úľav a špeciálnych daňových režimov (napr. pre farmárov), - pri firmách sa daň zo zisku zvýšila z 20 % na 26 %, - daň z dividend sa znížila z 25 % na 10 %, - zvýšeniu základnej sadzby DPH z 19 % na 23 %	- zníženie min. mzdy z 877 na 684 eur, - zníženie výpovednej doby na 4 mesiace
	<i>Reforma zdravotníctva:</i>
	- zaviedli jeden z najmodernejších systémov elektronického predpisovania liekov v Európe (systém umožňuje ľahšie monitorovať výdavky na lieky a odhaľovať podvody), - boli rozšírené doplatky pacientov za lieky
<i>Samospráva:</i>	<i>Školstvo:</i>
- zníženie dotácií pre regionálnu samosprávu, - povinnosť vyrovnaných rozpočtov, - monitoring hospodárenia, - pokuty za odchýlky od plánu	- zatváranie malých škôl (zrušených bolo približne 2 000)

Prameň: Vlastné spracovanie podľa Európskej komisie, 2012.

5 ZÁVER

Cieľom príspevku bolo reagovať na nedávne problémy eurozóny, predovšetkým s účelom odhaliť podstatu problému gréckej dlhovej krízy. Snahou bolo taktiež poukázať na fakt, že vzniknuté problémy eurozóny boli prejavom dlhodobokumulovaných systémových problémov v nej.

Obsahovou analýzou viacerých dokumentov, sme dospeli k záveru, že základným spúšťačom bola hypotekárna kríza v USA, následne pád investičnej banky Lehman Brothers, ktorý znepokojil veriteľov a ostatné banky po celom svete, ktoré s ňou obchodovali. Tak kríza pôvodne „americká“ nadobudla globálny rozmer. Rozšírila sa aj do Európy, kde sa dlhová kríza začala spájať najmä s Gréckom a následne sa rozšírila aj do iných krajín eurozóny. Ďalším dôležitým problémom bola politika, ktorú jednotlivé strany po niekoľko desaťročí presadzovali. Zlé hospodárenie ľavicovej strany PASOK, a ich program sociálneho štátu, spôsobil navýšenie verejného dlhu už v 90.tych rokoch. Pri štúdiu problematiky sa za vinníka vyprofilovala aj samotná Európska únia, ktorá istým spôsobom ignorovala neplnenie konvergenčných kritérií Grécka, a taktiež systémové chyby, ktorých sa pri správe hospodárskych záležitostí dopúšťala. Medzi ďalšie dôležité príčiny, ku ktorým sme dospeli, sú aj štruktúrna slabosť ich ekonomiky, neprimeraný dôchodkový systém či korupcia a daňové úniky, a mnohé ďalšie, ktoré sme v príspevku načrtli. Ďalej sme sa venovali aj mechanizmom záchrany pomoci, ktoré im boli poskytnuté v podobe troch záchranných balíčkov.

Dňa 20. augusta 2018 skončil tretí program zahraničnej pomoci Grécku po tom, ako bolo 8 rokov závislé od úverov. Krajine sa podarilo vďaka rozsiahlym škrtom vo výdavkoch, privatizácie a štruktúrnym reformám stabilizovať ekonomickú situáciu, avšak rast stále ovplyvňujú do značnej miery dôsledky predchádzajúcej krízy a nedokončený program reforiem. Aj po vystúpení zo záchranného systému sa však na Grécko vzťahuje tzv. procedúra zvýšeného dohľadu, kedy Európska komisia bude aj naďalej monitorovať implementáciu štruktúrnych reforiem a plnenie nastavených fiškálnych cieľov.

Globálna finančná kríza sa stala významnou ekonomickou udalosťou posledných rokov, ktorá poukázala na skryté, slabé články vo vnútri eurozóny a mala nepopierateľné negatívne dopady nielen na ekonomický vývoj v jednotlivých krajinách, ale odhalila aj hlbšie politické či spoločenské riziká.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BALDWIN, R. – WYPLOSZ, W. (2013): *Ekonomie evropské integrace*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978- 80-2474-568-8.
2. ČERNOHORSKÝ, J. – TEPLÝ, P. (2011): *Základy financí*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3669-3.
3. DVOŘÁK, P. (2008): *Veřejné finance, fiskální nerovnováha a finanční krize*. Praha: C. H. Beck, 2008. ISBN 978-80-7400- 075- 1.
4. EURACTIV (2011): Dlhová kríza v eurózone.[Online.] In: *Euractiv*, 2011. [Citované 30.8.2018.] Dostupné na internete: <<http://euractiv.sk/ekonomika-a-euro/dlhova-kriza-v-eurozone-00028>>.

5. EUROPEAN COMMISSION (2014): Why did the crisis spread? [Online.]. In: *European commission*, 2014. [Citované 29.7.2018.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/economy_finance/explained/the_financial_and_economic_crisis/why_did_the_crisis_spread/index_sk.htm>.
6. EUROSTAT (2018): General government gross debt. [Online.]. In: *Eurostat*, 2018. [Citované 25.8.2018.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=sdg_17_40&plugin=1>.
7. EUROPEAN COMMISSION (2012): The Second Economic Adjustment Programme for Greece – First Review [Online.] In: *European Economy*, 2012. [Citované 5.7.2018.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2012/op123_en.htm>
8. EURÓPSKA KOMISIA (2018): Oznámenie komisie- Sprísnený dohľad Grécko. [Online.]. In: *Európska komisia*, 2018. [Citované 08.1.201.]. Dostupné na internete: <<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2018:0808:FIN:SK:PDF>>.
9. GONDA, P. (2013): *Eurozóna a alternatívy európskej ekonomickej interácie*. Bratislava: TRIM Broker, 2013. ISBN 978-80-971407-3-1.
10. GOLIAŠ, P. – KIČINA, R. (2013). Ukazovatele konkurencieschopnosti a ozdravný program Grécka, Portugalska a Írska. [Online.] In: *INEKO*, 2013. [Citované 20.8.2018.] Dostupné na internete: <<http://www.ineko.sk/clanky/ukazovatele-konkurencieschopnosti-a-ozdravny-program-grecka>>
11. INESS (2015). Sprievodca gréckou krízou. [Online.] In: *INESS*, 2015. [Citované 5.09.2018.] Dostupné na internete: <<http://iness.sk/media/file/pdf/grecko101/INESS%20%20Sprievodca%20grec kou%20krizou.pdf>>.
12. JUREČKA, V. a kol. (2013): *Makroekonomie*. 2.vyd. Praha: Grada Publishing, 2013. IBSN 978-80-247-4386-8.
13. KOHOUT, P. (2011): *Finance po krizi: Evropa na cestě do neznáma*. Praha: GRADA Publishing, 2011. ISBN 978-80-247-4019-5.
14. KUNESOVÁ, H. a kol. (2006): *Světová ekonomika nové jevy a perspektívy*. Praha: C. H. Beck, 2006. ISBN 80-7179-455-4.
15. LACINA, L. a kol. (2010): *Euro: ano/nie*. Praha: Alfa Nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-87197-26-4.
16. MEDVEĎ, J. a kol. (2005): *Verejné financie*. Bratislava: Sprint, 2005. ISBN 80-89085-32-2.

17. MEDVEĎ, J. a kol. (2007): *Základy verejných financií*. Bratislava: Sprint, 2007. ISBN 978-80-89085-84-2.
18. MEDVEĎ, J. a kol. (2012): *Banky teória a prax*. Bratislava: Sprint, 2012. ISBN 978-80-89393-73-2.
19. MOTHANA, S. O. a kol. (2012): *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky: Medzi stagnáciou a oživením*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 2012. ISBN 978-80-7144-197-7.
20. NADÁCIA F.A.HAYEKA (2015). Svetová ročenka konkurencieschopnosti 2015. [Online.] In: *Nadácia F. A.Hayeka*, 2015. [Citované 2.9.2018.] Dostupné na internete: <<http://www.hayek.sk/svetova-rocenka-konkurencieschopnosti-2015/>>.
21. OCHRANA F. a kol. (2010): *Veřejný sektor a veřejné finance*. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80- 247-3228-2.
22. PEKOVÁ, J. (2002): *Veřejné finance- úvod do problematiky*. 3.vyd. Praha: ASPI, 2002. ISBN 80-8639-519-7.
23. PEKOVÁ, J. (2005): *Veřejné finance- úvod do problematiky*. Praha: ASPI, 2005. ISBN 80-7357-049-1.
24. SIVÁK, R. a kol. (2007): *Verejné financie*. Bratislava: Iura Edition, 2007. ISBN 978-80-8078-094-4.
25. TUČNÍK, M. (2011). Junckerov plán na záchranu eurozóny. [Online.] In: *Finančné trhy*, 2011. [Citované 27.8.2018.] Dostupné na internete: <<http://www.derivat.sk/index.php?PageID=1848&Admin=1>>.

ZMENA EUROPSKÉHO VEKTORU ENERGETICKEJ POLITIKY RUSKA SMEROM K ÁZIJSKO-TICHOMORSKÝM KRAJINÁM THE CHANGE OF EUROPEAN VECTOR OF RUSSIA'S ENERGY POLICY TOWARDS ASIA-PACIFIC COUNTRIES

Alexey Dukhanin¹

V súčasnej geopolitickej situácii súvisiacej s obmedzeniami členských štátov EÚ v oblasti obchodných a hospodárskych vzťahov s Ruskou federáciou je rozvoj systému vývozu energie východným smerom jednou z priorit a hlavných zdrojov ruskej ekonomiky v strednodobej perspektíve. Článok je venovaný hodnoteniu predpokladov a príčin súčasných aktivít Ruskej federácie smerom na východ. Východny vektor ruskej energetickej politiky predpokladá rozvoj energetickej infraštruktúry na východných územiach Ruskej federácie a vývoz ruských energetických zdrojov do krajín ázijsko-pacifického regiónu.

Kľúčové slová: energetická politika, energetická stratégia, Rusko, Európska únia, Čína, ázijsko-tichomorské krajiny

In the current geopolitical situation related to the restrictions of the EU member states on trade and economic relations with the Russian Federation, the development of a powerful energy export system in the eastern direction is one of the priorities and main sources of the Russian economy in the midterm. This article is devoted to review the prerequisites and causes of the current activity of the Russian Federation in the “eastern direction”. Eastern vector of Russia’s energy policy envisage the energy infrastructure development in the eastern territories of the Russian Federation and the export of Russian energy resources to the countries of the Asia-Pacific region.

Key words: energy policy, energy strategy, energy supplies, Russia, European Union, China, Asia-Pacific countries

JEL: F18, F51, Q43

¹ Alexey Dukhanin, Chief expert in the Trade Representation of the Russian Federation in the Slovak Republic, Zrinskeho 17, 81103 Bratislava, Slovak Republic, e-mail: duhale@mail.ru

1 INTRODUCTION

When discussing the current and future agenda of mutual relations between Russia and the European Union, nearly always one of the most important elements of the discussion nearly always is energy cooperation, since the major energy potential of Russia and the energy consumption structure of the European Union make the parties quite dependent on each other.

However, for many reasons, Russia and the EU no longer discuss the creation of common energy markets “from Lisbon to Vladivostok“. In the energy sector, this was manifested in the EU member states' search of an alternative to Russian energy supplies, primarily natural gas. North African, Middle Eastern and the Caspian region fields are being considered. Russia, in turn, has made agreements on the supply of energy resources to China and Turkey, and is looking for further opportunities to develop energy exports in the eastern direction. Both sides consider the geographical diversification of energy trade and energy cooperation as one of the means of increasing their energy security.

Diversification of the direction and nomenclature of energy exports is becoming one of the priority development areas for the Russian energy sector in the first half of the 21st century. Russia's energy policy is not aimed at opposing cooperation with Europe by cooperating with Asia, but this direction is a legitimate alternative to fragile energy cooperation with EU member states.

2 PREREQUISITES OF THE CHANGE IN THE ENERGY POLICY VECTOR OF THE RUSSIAN FEDERATION

One of the aspects of cooperation between the European Union and Russia, stimulating the change of Russia's energy focus, is the natural, consistent course of the European Union member states to diversify sources, suppliers and routes of transportation of energy carriers, to develop new energy sources, as well as energy efficiency technologies. These objectives are indicated as being key in the most fundamental energy strategies of the European Union from the point of view of ensuring the security of the region: “Europe 2020: a strategy of rational, sustainable and inclusive growth” (EUR-Lex 2010a) dated November 10, 2010, “European strategy for energy security” (EUR-Lex 2010a) dated May 28, 2014, etc.

At the same time, one of the goals of the European policy of diversifying energy imports is to reduce the share of Russian hydrocarbons in the energy balance of EU member states and, consequently, the overall energy dependence of the European region on Russian energy resources. Further, Europe's energy dependence, despite its gradual weakening, remains significant: according to OPEC experts, on average, the EU depends on Russia for gas supplies by 43%, oil – by 32%, coal – 50% (OPEC 2018). According to experts of the European Commission, the six EU member states

are characterized by one hundred percent reliance on Russian gas: Slovakia, Finland, Bulgaria, Latvia, Lithuania, Estonia.

By developing new supply corridors, the EU is simultaneously creating strategic hydrocarbon reserves: in 2014, for the first time in history, Europe's gas storage facilities in the volume of 80 billion cubic meters were almost completely filled (Oganesjan 2014). As of October 2018, this figure is more than 100 billion cubic meters (Naftogaz Europe 2018). In addition, each year the EU countries improve the interconnection between gas transmission systems within the European Union in case of an urgent necessity for mutual exchange of resources, as well as carry out measures to unify the pricing policy. According to the forecasts of industry experts, in the long term, the gas transmission system of the entire European Union may be merged and a single operator may appear in case of an urgent necessity (for example, due to another energy crisis).

Currently, the main efforts of the EU are focused on developing energy expansion in Central Asia and in the countries of the Middle East and North Africa. Also special attention deserves the "The Southern Gas Corridor", in which the EU is actively cooperating with Azerbaijan and Turkmenistan. The planned corridor consists of four links:

1. Trans-Adriatic gas pipeline (Caspian region, Greece, Albania, Adriatic Sea, Italy).
2. Trans-Anatolian Pipeline (Azerbaijan, Turkey, Europe).
3. Interconnector "AGRI" (from Azerbaijan to Central Europe through Georgia and Romania).
4. Trans-Caspian gas pipeline and the East-West pipeline (Turkmenistan, Azerbaijan, Turkey, Europe).

After reaching the design capacity, the total capacity of the listed pipelines will be about 80 billion cubic meters. It should be noted that some of the listed projects are at the implementation stage and will be launched no earlier than in 2020.

"Southern Gas Corridor" filling is planned mainly from the Azerbaijani "Shah Deniz" field (about 10 billion cubic meters of gas) and subsequently from the gas fields of Iraq and Iran. In connection with the completion of the East-West gas pipeline construction, which united the fields of Turkmenistan and the signing of the Convention on the Status of the Caspian Sea, Turkmenistan also became a powerful source of gas (up to 30 billion cubic meters per year) for SGC (Kaveshnikov 2013).

At the same time, there are also certain prospects for the EU in the Caspian region in terms of supplies of liquefied natural gas (LNG) from Iran, which is capable of producing about 226 billion cubic meters of "blue fuel" by 2030 (De Micco 2014).

Thus, according to BMI Research, the first outward cargo of Iranian liquefied natural gas will be exported at the end of 2018, after a joint venture of the Iranian oil refining company Kharg and Helma Vantage began negotiations with the Belgian shipowner Exmar to lease its vessel for the carriage of LNG "Caribbean FLNG" for a short term. The joint venture has already made a deal with the National Iranian Oil Company to use a vessel with a carrying capacity of 500,000 tons of LNG. The joint venture will also be responsible for the storage and transfer of future LNG cargo. The cost of the project will amount to 600 million dollars (Baritakis 2008).

In the MENA region, the EU's main partner is Algeria, the second largest country in Africa in terms of gas reserves after Nigeria and the third country in terms of gas supplies to Europe. Deliveries to the EU from Algeria are carried out via three gas pipelines: Medgaz, Magrib-Europe and Enrico Mattei Gasline. The total capacity of the projects is 53 billion cubic meters. In addition, there are high hopes for the GALSI gas pipeline with a capacity of 8 billion cubic meters and Transsahar gas pipeline with a design capacity of about 30 billion cubic meters (Edison 2018).

An important role in the Maghreb region is played by the "Mediterranean Gas Ring" project, which consists of several gas transmission lines, among them the "Greenstream" (Libya - Italy), and the "Arab gas pipeline" (Egypt, Jordan, Syria, Lebanon, Turkey, Cyprus). As for the rest of Africa, it should be noted that Nigeria has enormous potential, taking into account its largest gas reserves in Africa. Currently, the country specializes mainly in the LNG supply to the European continent – approximately 19% of the European market (European commission 2018).

A key place in the European strategy to diversify sources of energy imports is held by the world's leading LNG exporter, Qatar, with a share of 41% of the total LNG imports to Europe in 2017 (Neftianka 2018).

Discussions are in progress regarding the "Desertec" project on the development of solar energy on the African continent and on the further supply of clean energy to Europe. Construction of solar power plants is planned in North Africa, as well as laying the necessary infrastructure for its transportation, which, according to the forecasts, will cost European countries about 400 billion euro, which will reduce electricity costs in Europe by about 40%, as well as satisfy 20% of European energy consumption. In addition, should the project be implemented, the "Desertec" can make a significant contribution to the share increase of renewable energy sources in the total European energy mix up to 90% by 2050 (Desertec 2017).

Dramatic changes are possible in the US-European energy cooperation in the midterm. There are certain positive trends in the supply of LNG from the United States. The first LNG supply from the USA to the EU took place in April 2016. The EU has since received over 40 LNG supplies from the United States. At the end of 2017, Europe accounted for more than 10% of total US LNG exports, up from 5% in

2016. At the same time, the European Union intends to buy more liquefied natural gas from the United States. This was announced by the head of the European Commission, Jean-Claude Juncker, and the President of the United States, Donald Trump, after negotiations, which were held in July 2018 (Prime 2018).

Along with the geographical expansion of fuel supplies and the implementation of projects related to the development of renewable energy sources, the EU is aiming at a general increase in the energy efficiency of the European economy. Thus, on July 23, 2014, the European Commission formulated a new goal – energy efficiency increase in EU countries by up to 30% by 2030 (European commission 2013), which is achievable, provided that major investments are made in the field of energy efficient technologies and modernization of heating systems.

These factors, along with the European Commission's refusal to build the "South Stream" gas pipeline, have influenced Russia's substantial revision of its interests in favor of the east direction. With this background, the conclusion of a long-term contract with the PRC in 2014, involving the supply to China of 38 billion cubic meters per year totaling 400 billion USD has become a balanced and natural step of the Russian Federation in the current market conditions.

According to preliminary forecasts, only China, which by 2040 is capable of becoming the main gas consumer in the world, will account for about 20% of Russia's export of "blue fuel" (Expert 2017). The agreement opened up opportunities for Russia to invest in the development of pipeline infrastructure in its eastern territories, the development of new fields, and also created the basis for future expansion into new markets in the Asia-Pacific region.

3 EASTERN LANDMARK IN RUSSIA'S ENERGY STRATEGY

For the first time, the "eastern vector" of Russia's energy policy was set in 2003 in the "Energy Strategy of Russia for the Period up to 2020". This strategy, as well as its updated version "Energy Strategy of Russia for the period up to 2035" (Ministry of Energy of the Russian Federation 2009), develops and clarifies the necessity to develop the energy sector of the eastern territories of Russia. The main objectives of this strategy include the following:

- achieving maximum profit from economic activities in the field of energy exports, expanding the business of Russian organizations in the markets of Asia-Pacific region countries;
- attracting investment and technology from the APR countries to the Russian Federation;
- diversification of the export commodity structure, increasing the volume of export of products with a higher proportion of added value;

- consolidation of new forms of energy cooperation in the APR markets.

The priority of the development of the eastern direction in the development of the fuel and energy complex of Russia may be due to the following factors:

1. The necessity to expand the areas of export of Russian fuel and energy resources, whose consumers currently are mainly EU member states.
2. Russia's intention to enter the energy markets of the Asia-Pacific region countries, characterized by the highest growth rates of primary energy consumption in comparison with other regions of the world.
3. Favorable economic, geographical and geopolitical position of the eastern territories of the Russian Federation, namely the presence of large amounts of fuel and energy resources, the development of which would overcome the social and economic difficulties of a large region.

The priorities in the development of the energy sector of the East of Russia are geological exploration and development of oil and gas fields in Eastern Siberia, the Far East, and the shelves; development of new coal fields in Siberia and the Far East; creation of petrochemical and gas processing enterprises in Eastern Siberia and the Far East; oil refinery construction; creation of the necessary transport and energy infrastructure; completion of the of the Eastern Siberia – Pacific Ocean oil pipeline construction; increasing the participation of Russian companies in the exploration and development of new fields; construction of the Siberia-Far East-ATP gas pipeline system.

In this regard, the reorientation of Russian energy supply routes to eastern markets seems very attractive for the Russian energy sector, as it will mobilize and evenly distribute the infrastructure for the extraction, storage, processing and transportation of energy resources of the Russian Federation taking into account the most profitable, convenient and promising places both in terms of new field development and further realization of the extracted resources in the internal and external marketplace. In addition, the development of such a powerful energy complex in its eastern territories will allow Russia to provide an additional number of workplaces and provoke an influx of population into the newly formed socio-economic niche.

It should be noted that after the 2008 crisis in the Far Eastern region of Russia there was not a single disastrous year in economic development. Thus, the industrial production index in January-September 2018 on average in Russia amounted to 103.0%, and in the Far East – 121%. Contribution to capital assets did not exceed the

pre-crisis indicators and amounted to 99%, while in the Far East it showed a growth of 124.9% (Russian Federal State Statistics Service 2018).

At the same time, the economies of Eastern countries have higher rates of GDP growth, which exceed this figure in developed countries by several times. Thus, in 2017, GDP of China grew by 6.9%, India – by 6.6%, Vietnam – by 6.8%, Indonesia – by 5.1%, and GDP growth in the major Western nations was about 2-3% (World Bank 2018). In this regard, Russian energy carriers can become the basis for both the implementation of economically viable export-oriented projects and the development of new large-scale raw materials processing plants.

At the same time, the prospects for the development of the “eastern vector” of Russia's energy policy are associated with overcoming various challenges, including:

- higher costs for the field opening and development compared to other subjects of the Russian Federation;
- difficulties in processing the multicomponent composition of the extracted raw materials (high content of associated petroleum gas, helium, ethane, heavy hydrocarbons, and others);
- insufficient amount of geological exploration for prospective oil production and supplies through the Eastern Siberia - Pacific Ocean oil pipeline;
- extremely underdeveloped transport and energy infrastructure in the areas of resource extraction;
- issues related to transportation, as well as the sale of resources in foreign markets (pricing issues);
- lack of investments, including foreign ones, which is associated with objective risk and certain difficulties of projects under development, as well as with a lack of incentives and anti-Russian sanctions from the Western parties.

4 RUSSIA'S ACTIVITY IN THE „EASTERN DIRECTION“

According to experts' forecasts, the share of China in Russian export will increase from 10% in 2017 to 20% in 2035, while the share of the European Union will decrease from the current 45% to 37% (Russian Trade 2018). Even today, due to the decrease in the volume of import and the diversification of energy supplies to the countries of the European Union, Russia is actively cooperating with the countries of the Asia-Pacific region, developing fields in Eastern Russia and creating a new energy infrastructure. In the Far East, the construction of power plants and electrical networks is being developed in order to interconnect the region's fragmented power system and also ensure the export of electrical energy to China.

In China, a significant increase in gas consumption is expected due to the growing labor productivity and the intention to solve the country's environmental problems as a result of coal consumption. The gas infrastructure development in the east of Russia is aimed at laying gas pipelines to China, where Russia seeks to occupy a stable position. Thus, one priority project is the Western project - the Altai gas pipeline, the other is the Eastern gas pipeline project from the Far East and Eastern Siberia. However, as of today, the parties have not agreed on gas prices, and also have not resolved the issue of the exchange of assets in the gas industry.

At the same time, Russia cooperates with the PRC in the field of supplies of liquefied natural gas. Thus, in July 2018, the first deliveries of Russian liquefied natural gas (LNG) arrived in China. The fuel was extracted and liquefied at the Yamal LNG plant. There were 172 thousand cubic meters of gas produced in the South Tambeyskoye field of the Yamal Peninsula on board of each tanker. According to the Russian Minister of Energy A.V. Novak, since December 2017, when the first line was launched, Yamal LNG has already shipped three million tons of liquefied gas (equivalent to 4.14 billion cubic meters of natural gas). Majority of which is for China under a long-term contract (Vedomosti 2018).

Russia also plans to increase coal deliveries to Asian countries. The main importers are China, Japan, South Korea, Taiwan. With that, in China, 3/4 of electricity is produced by coal-fired power plants. Russia intends to increase coal exports to the Asia-Pacific countries to 200 million tons. In August 2018, Minister of Energy Alexander Novak pointed out the prospects for increasing export to the east: coal consumption continues to increase in the countries in the Asia-Pacific region, while Western countries are trying to reduce its share in their energy mix. "Last year, global coal consumption growth resumed, owing to Southeast Asia, India, Turkey and a number of other countries, the increase in demand by 2025-2030 will amount to at least 100 million tons, and it is in our interests to use this additional demand" Novak said. According to him, by 2025 there is an opportunity to double the volume of supply in the eastern direction, increasing the share of Russian coal in the listed markets from the current 9.3% to 20%. In 2018, coal export from Russia is expected to exceed 200 million tons: approximately 100 million tons each in the western and eastern directions. At the same time, an increase in coal production and expansion of the railway infrastructure will require more than 20 billion USD from Russia over six years, Novak told on the commission meeting. According to him, first of all, coal mining is expected to grow in Kuzbass, Khakassia, Yakutia, Khabarovsk Krai and other regions (RBC 2018).

It should be noted that China is intensively increasing its efforts to extract its own gas, and is developing unconventional gas fields (there are reserves of coal methane and shale gas in the country). According to the statistical agency at the US

Department of Energy (Energy Information Administration), shale gas reserves in China amount to 36.7 trillion cubic meters, which is 12 times more than the traditional gas reserves. However, the possibilities of its production in the country have not yet been fully studied. Therefore, in 2011, China conducted an experiment with drilling a well, which took almost a year and this did not provide any special results. At the same time, China avoids dependence on one supplier and, in an effort to ensure the energy security of its economy, diversifies, in particular, gas supplies (gas pipelines from Turkmenistan to China and from Myanmar to China, LNG supplies from Australia).

A promising direction is the Russian-Chinese cooperation in atomic energy. Currently, a project is underway to build 3, 4 units of the Tianwan APS, which is the largest object of China's economic cooperation with Russia. As of September 2018, three units were built and put into operation, the fourth is under construction. In total, the general plan of this APS provides for the construction of 8 power units. In September of this year, nuclear fuel was loaded into the VVER-1000 reactor of the Russian production of the Taiwan APS power unit No. 4 in China. Until the end of 2018, upon the completion of all the necessary commissioning activities, the physical start-up of the power unit will take place, when a controlled nuclear chain reaction will take place in the reactor. Then the stage of energy launch will begin with further connection of the new power unit to the power grid of China (Neftegaz 2018).

On a number of energy projects, Russia cooperates with Japan, which is first in the world in LNG imports. Other promising projects are projects on expansion of the capacity of the Sakhalin – Khabarovsk – Vladivostok gas pipeline, the construction of the Chayanda – Khabarovsk – Vladivostok gas pipeline, the construction of an LNG plant in Vladivostok, the implementation of an agreement on joint research, utilisation, transportation and sale of natural gas from Vladivostok to APR countries.

In addition, after the ratification of the Intergovernmental Agreement on the Peaceful Uses of Atomic Energy between Russia and Japan in 2012, a number of projects are being implemented, in particular, to enrich Japanese uranium at Russian plants. Negotiations with the Japanese companies on the development of new oil and gas fields in Eastern Russia are being actively conducted (Neftegaz 2018).

The interaction of Russia and the Republic of Korea in the energy sector is based on the development of energy efficient technologies, the modernization of the power grid system of Russia, utilisation of renewable energy sources and the construction of nuclear power plants in third countries. In addition to that, the project of delivering Russian gas through North Korea to South Korea is of strategic importance.

Russia also made an agreement with Vietnam on the joint development of the Vietnamese shelf. In September 2018, Russia and Vietnam signed a memorandum of

cooperation on the supply of liquefied natural gas and the development of gas power generation.

Also, the leaders of Russian gas extraction, Gazprom, NOVATEK and Rosneft, are preparing to supply liquefied gas to the Thai market, which is suffering from an increase in consumption with declining production (LNG World News 2018).

Thus, in the coming decades, Russia, while actively cooperating in the field of energy with the CIS countries and the EU, will diversify its energy flows to the Asia-Pacific region, where the main partners are China, Japan, the Republic of Korea, etc. At the same time, the implementation of foreign policy “eastern vector” has already brought Russia some results, including:

- development of new oil fields in the north of the Irkutsk region;
- export of electric energy (gas is in prospect) to Japan;
- laying of the oil pipeline Skovorodino to the PRC border;
- construction of an oil refinery in Tianjin;
- implementation of the Sakhalin-1 and Sakhalin-2 projects;
- development of gas chemical enterprises in Eastern Siberia;
- export of LNG (soon electric energy) to the Republic of Korea;
- construction of a coal mining complex in the Republic of Sakha (Yakutia);
- gas export (in the form of LNG, also through the pipeline in prospect).

5 CONCLUSION

In recent years, the necessity for a radical change of guidelines in the external energy policies of Russia and the EU has been gradually emerging due to the high politicization of the energy dialogue. Change in relations between Russia and the European Union in the field of energy entails an increase in sectoral and macroeconomic risks. The deterioration of the trading terms in the energy sector will not lead to catastrophic consequences for any of the parties, but it will jeopardize the interaction mechanisms, which took decades and immense material and financial resources to build.

In the current situation, Russia seeks to ensure the energy security of all subjects of the Russian Federation, as well as use the existing oil and gas market conjuncture to create an energy infrastructure, socio-economic development of its eastern territories, and strengthen its position in the Asia-Pacific markets.

In addition, given the advantageous geographical location, powerful energy potential, vast territory and human resources, Russia seeks to play a special role not only as an energy supplier, but also as an important link in the energy transport bridge

between East and West. Since Russia covers a very large part of Eurasia and is adjacent to countries and regions which are rich in energy resources, it can be a key intermediary in the transportation of significant amounts of energy resources. In particular the Middle East, Central Asia, as well as Western Siberia and the shelf of the Arctic Ocean.

The restoration and further development of the energy dialogue between Russia and the EU will require the parties to search for compromises and a balance of interests. This is not an easy task, its solution will require new forms of interaction, where fresh ideas, flexibility and rejection of stereotypes are essential.

REFERENCES:

1. BARITAKIS, S. (2008): Energy Security: the case of Europe and Russia. [Doctoral thesis] London: Webster University, 2008. 132 p.
2. CENTER OF ENERGY AND SECURITY (2015): Nuclear Club. [Online.] In: *CENNES Russia*, 2015. [Cited 19.10.2018.] Available online: <<http://ceness-russia.org/rus/NuclearClubjournal/?&prazd=3>>.
3. DE MICCO, P. (2014): In-depth analysis: The EU's energy security made urgent by the Crimean crisis. [Online.] In: *European Parliament Think Tank*, 2014. [Cited 17.10.2018.] Available online: <<http://cdn1.vol.at/2014/04/Kommissionsstudie.pdf>>.
4. DESERTEC (2017): The Desertec Atlas. [Online.] In: *Desertec*, 2017. [Cited 11.10.2018.] Available online: <<http://www.desertec.org/desertec-atlas>>.
5. EDISON (2018): GALSI pipeline. [Online.] In: *Edison*, 2018. [Cited 15.10.2018.] Available online: <<http://www.edison.it/en/galsi-pipeline>>.
6. EUR-LEX (2010a): Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. [Online.] In: *Eur-lex*, 2010. [Cited 02.10.2018.] Available online: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:52010DC2020>>.
7. EUR-LEX (2014b): Energy Security Strategy. [Online.] In: *Eur-lex*, 2014. [Cited 04.10.2018.] Available online: <<http://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy-and-energy-union/energy-security-strategy>>.
8. EUROPEAN COMMISSION (2013): 2030 Energy Strategy. [Online.] In: *European Commission Energy*, 2013. [Cited 03.10.2018.] Available online: <<https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy-and-energy-union/2030-energy-strategy>>.
9. EUROPEAN COMMISSION (2018): Liquefied Natural Gas. [Online.] In: *European Commission Energy*, 2018. [Cited 11.10.2018.] Available online: <<https://ec.europa.eu/energy/en/topics/oil-gas-and-coal/liquefied-natural-gas-lng>>.

10. EXPERT (2017): China will be the first in gas consumption. [Online.] In: *Expert Online*, 2017. [Cited 10.10.2018.] Available online: <<http://expert.ru/2017/10/23/kitaj-stanet-pervyim-po-gazu/>>.
11. KAVESHNIKOV, N. J. (2013): The development of the EU foreign energy policy. In: *Vestnik MGIMO*, 2013. pp. 82-91.
12. LNG WORLD NEWS (2018): Gazprom, PetroVietnam talk gas cooperation. [Online.] In: *LNG World News*, 2018. [Cited 12.10.2018.] Available online: <<https://www.lngworldnews.com/gazprom-petrovietnam-talk-gas-cooperation/>>.
13. NAFTOGAZ EUROPE (2018): The Balance of gas supplies in european gas storage facilities. [Online.] In: *Naftogaz Europe Ukraine's Gas Sector Transparency Initiative*, 2018. [Cited 17.10.2018.] Available online: <<http://naftogaz-europe.com/article/ru/GasBalances>>.
14. NEFTEGAZ (2018): The 4th unit of Tianwan nuclear power plant has launched. [Online.] *The Information Agency Neftegaz*, 2018. [Cited 24.10.2018.] Available online: <<https://neftegaz.ru/news/view/176339-Sostoyalsya-energopusk-bloka-4-Tyanvanskoy-AES-v-Kitae>>.
15. NEFTIANKA (2018): Qatar will increase the production of LNG by up to 100 million tons. [Online.] In: *Neftianka oil & gas magazine*, 2018. [Cited 05.10.2018.] Available online: <<http://neftianka.ru/katar-uvelichit-godovoe-proizvodstvo-spg-do-bolee-100-mln-t/>>.
16. OGANESJAN, A.G. (2014): The Ukrainian Crisis: energy challenge for Russia. In: *The International Life*, 2014, pp. 17-34.
17. OPEC (2018): OPEC Bulletin. [Online.] In: *OPEC*, 2018. [Cited 05.10.2018.] Available online: <http://www.opec.org/opec_web/en/76.html>.
18. PRIME (2018): Export supplies from the US to European Union has reached 2.8 milliard cubic meters. [Online.] *Agency of Economic Information PRIME*, 2018. [Cited 17.10.2018.] Available online: <<http://lprime.ru/energy/20180809/829111977.html>>.
19. RBC (2018): How Putin suggests increasing Russian coal export. [Online.] *RosBusinessConsulting*, 2018. [Cited 14.10.2018.] Available online: <<http://www.rbc.ru/business/27/08/2018/5b840b9c9a794772db3aa43a>>.
20. RUSSIAN FEDERAL STATE STATISTICS SERVICE (2018): Industrial production indexes 2017-2018. [Online.] In: *Russian Federal State Statistics Service*, 2018. [Cited 19.10.2018.] Available online: <http://www.gks.ru/bgd/free/b00_24/IssWWW.exe/Stg/d000/i000850r.html>.
21. RUSSIAN TRADE (2018): The trade between Russia and China. [Online.] In: *The foreign trade of Russia*, 2018. [Cited 12.10.2018.] Available online:

- <<http://russian-trade.com/reports-and-reviews/2018-02/torgovlya-mezhdu-rossiey-i-kitaem-v-2017-g/>>.
22. THE RF MINISTRY OF ENERGY (2009): The Energy Strategy of Russia. [Online.] In: *The Ministry of Energy of the Russian Federation*, 2018. [Cited 01.10.2018.] Available online: <<http://minenergo.gov.ru/node/1026>>.
23. VEDOMOSTI (2018): Russia and China are negotiating on increasing. [Online.] In: *Vedomosti*, 2018. [Cited 11.10.2018.] Available online: <<https://www.vedomosti.ru/business/articles/2018/09/13/780729-rossiya/>>.
24. WORLD BANK (2018): Current GDP indexes. [Online.] In: *World Bank*, 2018. [Cited 14.10.2018.] Available online: <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>>

MILAN HODÁS: DOPADY NORMOTVORBY EURÓPSKEJ ÚNIE NA NORMOTVORBU ČLENSKÉHO ŠTÁTU EURÓPSKEJ ÚNIE Z HĽADISKA LEGISLATÍVNEJ TECHNIKY A NORMOTVORNÝCH PROCESOV

MILAN HODAS: IMPACT OF EUROPEAN UNION STANDARDIZATION ON THE LEGISLATION OF A EUROPEAN UNION'S MEMBER STATE IN TERMS OF LEGISLATIVE TECHNIQS AND NORMATIVE PROCESSES

Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 2018, 237 s., ISBN 978-80-7160-452-5

Andrea Slezáková¹

Na slovenský knižný trh bola v roku 2018 uvedená vedecká publikácia JUDr. Milana Hodása, PhD. s názvom „Dopady normotvorby Európskej únie na normotvorbu členského štátu Európskej únie z hľadiska legislatívnej techniky a normotvorných procesov“, člena Katedry ústavného práva Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V súlade s dlhoročnými praktickými skúsenosťami, ako aj vedeckou činnosťou autora, je dané dielo zamerané na špecifickú oblasť ústavného práva a štátovedy – normotvorbu. Recenzentmi vedeckej publikácie boli doc. JUDr. PhDr. Robert Zbírál, Ph.D. a JUDr. Markéta Whelanová, Ph.D.

Vo vedeckej publikácii autor predstavuje legislatívny proces a legislatívnu techniku v kontexte podmienok členstva Slovenskej republiky v Európskej únii. A to v prehľadne členených kapitolách Právo Európskej únie, Nariadenie a jeho dopady na národnú normotvorbu, Smernica a jej dopady na národnú normotvorbu, Určovanie gestorstva za transpozíciu smerníc a implementáciu nariadení a rozhodnutí Európskej únie, Právo Európskej únie a jeho interpretácia, Technické predpisy a Úradný vestník Európskej únie a Zbierka zákonov SR v elektronickej forme a poznateľnosť práva. Celkovú logickú štruktúru vedeckej publikácie dotvárajú úvod, doslov a zhrnutie.

¹ JUDr. Andrea Slezáková LL.M., PhD.; Ekonomická univerzita v Bratislave, Obchodná fakulta, Katedra obchodného práva, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava; e-mail: andrea.slezakova@euba.sk

Autor napomáha čitateľovi taktiež zorientovať sa v danej problematike, prílohou, ktorú tvoria Legislatívne pravidlá Vlády Slovenskej republiky v podobe uznesenia vlády č.441 z 28.9.2016.

V úvode autor odhaduje, že asi 35 % právneho poriadku platného v SR je výsledkom legislatívnej činnosti európskeho zákonodarcu.

V kapitole „Právo Európskej únie“ autor uvádza, že právo Európskej únie tvorí rozsiahly nadštátny právny systém charakteristický špecifickými vlastnosťami, ktoré je potrebné zohľadniť aj v normotvorbe; i keď je založené na medzinárodnom zmluvnom základe (zakladajúce zmluvy), odlišuje sa tak od medzinárodného práva verejného (v ktorom sú korene jeho vzniku), ako aj od vnútroštátneho práva členských štátov. JUDr. Milan Hodás, PhD. správne poukazuje na skutočnosť, že z hľadiska normotvorby je potrebné osobitne poukázať na špecifické postavenie práva Európskej únie vo vzťahu k národnému právu členského štátu – hovorí najmä o autonómnom postavení práva Európskej únie a o prednosti práva Európskej únie pred vnútroštátnym právom členského štátu.

V kapitole „Nariadenie a jeho dopady na národnú normotvorbu“ autor uvádza, že nariadenie sa svojím charakterom (vzhľadom na priamy účinok) najviac približuje vnútroštátnym právnym predpisom; vzhľadom na svoj charakter je nariadenie najdôležitejším nástrojom zjednocovania – unifikácie práva v priestore Európskej únie.

V kapitole „Smernica a jej dopady na národnú normotvorbu“ JUDr. Milan Hodás, PhD. poukazuje okrem iného na skutočnosť, že pre aplikovateľnosť noriem stanovených v smernici sa vyžaduje ich prevzatie do právneho poriadku členského štátu (hovoríme o tzv. „transpozícii“); možno sa však stretnúť aj s ustanoveniami smerníc, ktoré umožňujú, aby sa pri ich aplikovaní odkázalo priamo na ne a nielen na príslušné transpozíčné opatrenia, majú teda vlastnosť kvalitatívne zodpovedajúcu resp. približujúcu sa skôr charakteru nariadenia Európskej únie.

Kapitola „Odporúčania a stanoviská a národná normotvorba“ je venovaná uvedeným právne nezáväzným aktom, tzv. soft law. Autor správne uvádza, že odporúčania a stanoviská majú nesporný dopad na národnú normotvorbu, ktorá ich vo väčšej či menšej miere zohľadňuje, prípadne na ne explicitne odkazuje.

V kapitole „Určovanie gestorstva za transpozíciu smerníc a implementáciu nariadení a rozhodnutí EÚ“ autor poukazuje na skutočnosť, že v súvislosti s implementáciou práva Európskej únie zohráva veľmi dôležitú úlohu koordinačná úloha vlády Slovenskej republiky tzv. určovanie gestorstva za transpozíciu smerníc a implementáciu nariadení a rozhodnutí Európskej únie. V roku 2001 si normotvorná prax začala uvedomovať nevyhnutnosť systematického prístupu, t.j. nevyhnutnosť zavedenia inštitútu tzv. gestorského ústredného orgánu štátnej správy, v ktorého primárnej zodpovednosti by bola transpozícia príslušného právneho aktu Európskej

únie v celom rozsahu, a to v náležitej súčinnosti s ostatnými orgánmi štátnej správy. Gestora určuje vláda Slovenskej republiky pravidelne raz za polrok.

V kapitole „Právo Európskej únie a jeho interpretácia“ JUDr. Milan Hodás, PhD. poukazuje okrem iného na skutočnosť, že v procese interpretácie Súdny dvor EÚ, ktorý má v tejto oblasti kľúčovú úlohu, používa všeobecne známe metódy interpretácie práva; vývojom bol posilnený systematický a teleologický výklad, a to vždy však pri zohľadnení cieľov Európskej Únie, ako aj systematiky a poslania jej práva (funkčný výklad). Taktiež správne konštatuje, že sekundárne právo je nutné vykladať tak, aby bolo zlučiteľné s primárnym právom.

V kapitole „Technické predpisy“ autor okrem iného poukazuje na problematickosť právnej úpravy normotvorného procesu na úrovni parlamentu Slovenskej republiky vo vzťahu k technickým normám a tzv. vnútrokomunitárnemu pripomienkovému konaniu.

V poslednej kapitole „Úradný vestník Európskej únie a Zbierka zákonov Slovenskej republiky v elektronickej forme a poznateľnosť práva“ sa JUDr. Milan Hodás, PhD. predovšetkým vyjadruje ku skutočnosti, že požiadavka na oprávnenú dôveru v právo v sebe zahŕňa okrem atribútu poznateľnosti a predvídateľnosti práva aj dôležitý atribút prístupnosti práva, pričom dobrá orientácia v právnom poriadku, t.j. dobrá dostupnosť a poznateľnosť práva je „*conditio sine qua non*“ pre reálnu účinnosť riadenia spoločnosti prostredníctvom práva. Za mimoriadny prínos predmetnej kapitoly možno považovať pozornosť, ktorú autor venuje dejinám zverejňovania právnych predpisov.

Publikácia vychádza z rozsiahlej domácej i zahraničnej literatúry, ako aj skúseností autora získaných na rôznych úrovniach normotvorby. Dielo predstavuje originálny vedecký výstup k špecifickej problematike, ktorý môže použiť nielen právna veda, ale aj aplikačná prax.

INFORMÁCIE O ČASOPISE MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

Medzinárodné vzťahy sú interdisciplinárny vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave. Vychádza štyrikrát ročne, v marci, júni, septembri a v decembri. Uzávierky jednotlivých čísiel sú každoročne 15.12, 15.3., 15.6 a 15.9. Všetky príspevky sú pri zachovaní obojstrannej anonymity recenzované minimálne dvomi oponentmi.

Časopis Medzinárodné vzťahy (ISSN 1336-1562 tlačaná verzia, ISSN 1339-2751 online) je zaregistrovaný v Zozname periodickej tlače Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, evidenčné číslo EV 4785/13. Časopis je indexovaný v databázach ProQuest, EBSCO, EconPapers, RePEc, EconBiz, DOAJ a Index Copernicus a cieľom redakčného kolektívu je zvyšovanie počtu a kvality citačných databáz, v ktorých je zaradený.

Časopis publikuje pôvodné vedecké články, diskusie, prehľady, informácie a recenzie z oblasti medzinárodných ekonomických, politických, právnych a kultúrnych vzťahov. Témy prijímaných článkov zahŕňajú (ale neobmedzujú sa na):

- históriu medzinárodných hospodárskych vzťahov
- medzinárodný obchod
- medzinárodné investície
- medzinárodnú migráciu
- aktuálne medzinárodnoekonomické problémy
- aktuálne medzinárodnopolitické problémy
- analýzu súčasných a minulých konfliktov
- medzikultúrne vzťahy
- medzinárodné právo obchodné
- medzinárodné právo verejné

Časopis Medzinárodné vzťahy publikuje články v anglickom, slovenskom a českom jazyku. Anglické články majú vo všeobecnosti prednosť pred slovenskými a českými článkami, hlavným kritériom je však kvalita.

ABOUT THE JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

The Journal of International Relations is an interdisciplinary scientific journal of international political, economic, cultural and legal relations, published by the Faculty of International Relations at the University of Economics in Bratislava, Slovakia. It is published quarterly, always in March, June, September and December. Papers are to be submitted by December 15, March 15, June 15 and September 15 of each year. All papers undergo a double-blind peer review process by at least two referees.

The Journal of International Relations (ISSN 1336-1562 print, ISSN 1339-2751 online) is registered with the Ministry of Culture of the Slovak Republic (EV 4785/13). The journal is currently covered by ProQuest, EBSCO, EconPapers, RePEc, EconBiz, DOAJ and Index Copernicus databases. The goal of the editorial board is to increase the impact of the journal and the number of databases covering the journal.

The Journal of International Relations wishes to publish high-quality original scientific papers, discussions, surveys, short communications and book reviews from the field of international economic, political, legal and cultural relations. The topics of published papers include, but are not limited to:

- history of international economic relations
- international trade
- international investment
- international migration
- current international economic issues
- current international political issues
- analysis of current and past conflicts
- intercultural relations
- international trade law
- public international law

The Journal of International Relations publishes papers in English, Slovak and Czech languages. Generally, English papers have precedence before Slovak and Czech papers; however, the main criterion is quality of research.

INŠTRUKCIE PRE AUTOROV

Príspevky do časopisu Medzinárodné vzťahy sa predkladajú elektronicky v programe MS Word na e-mailovú adresu redakcie **mv.fmv@euba.sk**. Predpokladá sa, že príspevky neboli dosiaľ publikované ani odoslané na publikovanie inde. S článkom sa predkladá aj prehlásenie o originalite.

Autor je zodpovedný za formálnu a odbornú správnosť svojho článku. Články musia popri obsahových náležitostiach spĺňať formálne kritériá – formát strany „ISO B5“, okraje 2 cm zo všetkých strán, riadkovanie 1,15, písmo Times New Roman, veľkosť písma 11. Každý článok musí obsahovať abstrakt a kľúčové slová v slovenskom/českom jazyku, abstrakt a kľúčové slová v anglickom jazyku, 1 – 3 kódy JEL klasifikácie podľa Americkej asociácie ekonómov, korektné určenie všetkých grantov a programov, s ktorých podporou článok vznikol a na samostatnom liste plné meno, tituly, adresu, e-mail a telefónne číslo všetkých autorov. V článku treba definovať skúmaný problém, stanoviť ciele, použité metódy a identifikovať závery a prínosy. Šablóna príspevku je k dispozícii na webovej stránke časopisu **<https://fmv.euba.sk/veda-a-vyskum/vedecke-casopisy/medzinarodne-vztahy>**.

Upozorňujeme autorov, aby dodržali predpísanú šablónu, v opačnom prípade bude článok vrátený na prepracovanie podľa stanoveného vzoru, čo môže viesť k jeho oneskorenej publikácii.

Redakčné uzávierky sú každoročne **15.12.**, **15.3.**, **15.6.** a **15.9.** V mesiaci po uzávierke prebehne obojstranne anonymné recenzné konanie s minimálne dvomi oponentmi. Autori, ktorých príspevky budú v recenznom konaní pozitívne hodnotené, budú kontaktovaní e-mailom. Čas na zapracovanie pripomienok oponentov je spravidla 2 až 4 týždne. Autorské korektúry treba odoslať na e-mailovú adresu redakcie najneskôr do 3 pracovných dní od notifikácie.

Príspevky doručené po stanovených termínoch budú zaradené do nasledujúceho recenzného konania. Na uverejnenie článku v časopise neexistuje právny nárok.

GUIDE FOR AUTHORS

The manuscript submission process is fully electronic. All papers received by the editor (**mv.fmv@euba.sk**) will undergo a double-blind peer review process. Submission of a paper implies that the work has not been published previously and that it is not under consideration for publication elsewhere. Author's declaration of originality must be submitted along with the paper.

The sole responsibility for formal and scientific contents of each paper is borne by its author. Each paper must follow the formatting instructions – file format: MS Word, page size: “ISO B5”, margin: 2 cm from all sides, spacing 1.15, font: Times New Roman, font size: 11. Each paper must include abstract and key words in English, 1 – 3 codes, following the Journal of Economic Literature classification system, if applicable, the names and ID numbers of grants and programs funding the author's research and on a separate page, full names, academic degrees, addresses, e-mails and phone numbers of all authors. It is necessary to explicitly state research problem, goals, methods used, conclusions and contributions of the paper. All papers must follow the journal template which is available at **<https://fmv.euba.sk/veda-a-vyskum/vedecke-casopisy/medzinarodne-vztahy>**, otherwise they will be returned for re-formatting.

Deadlines for submission are **December 15th**, **March 15th**, **June 15th** and **September 15th**. All papers will undergo a double-blind peer review process. Authors generally have 2 to 4 weeks to revise articles and incorporate reviewers' comments. Proofs should be returned by e-mail within 3 days of their receipt.

The editorial board has an exclusive right to accept/reject papers.

Medzinárodné vzťahy Journal of International Relations

1/2019

Ročník XVII

Volume XVII

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, ročník XVII, 1/2019.

Hlavná redaktorka / Editor in-chief
Ľudmila LIPKOVÁ

University of Economics in Bratislava, Slovakia

Redakčná rada / Editorial board

Md. Nasrudin Bin Md. AKHIR

Doreen BEKKER

Alexandru BURIAN

Eva CIHELKOVÁ

Alan V. DEARDORFF

Attila FÁBIÁN

Tatiana FILOSOFOVA

François GEMENNE

Otmar HÓLL

Edward H. HUIJBENS

María Teresa INFANTE

Caffi Siri Rohaini Binti KASSIM

LI Hsi-Mei

Klavdij LOGOŽAR

Stanislav MRÁZ

Rebecca NEUMANN

Jan OSTOJ

Hakan G. SICAKKAN

Karol SORBY

František ŠKVRNDA

Pavel ŠTURMA

Chong-Ko Peter TZOU

Harun UÇAK

Jolita VVEINHARDT

University of Malaya, Malaysia

Rhodes University, South Africa

Moldavian Association of International Law, Moldova

Pan-European University, Slovakia

University of Michigan-Ann Arbor, USA

University of West Hungary, Hungary

NRU Higher School of Economics, Russia

University of Liège, Belgium

University of Vienna, Austria

University of Akureyri, Iceland

University of Chile, Chile

University of Malaya, Malaysia

Chinese Culture University, Taiwan

University of Maribor, Slovenia

College Danubius, Slovakia

University of Wisconsin-Milwaukee, USA

Bielsko-Biala School of Finance and Law, Poland

University of Bergen, Norway

University of Economics in Bratislava, Slovakia

University of Economics in Bratislava, Slovakia

Charles University in Prague, Czech Republic

Tamkang University, Taiwan

Alanya Alaaddin Keykubat University, Turkey

Vytautas Magnus University, Lithuania

Výkonný redaktor / Managing editor
Mykhaylo KUNYCHKA

University of Economics in Bratislava, Slovakia

Časopis je zaregistrovaný na Ministerstve kultúry
Slovenskej republiky EV 4785/13.
ISSN 1336-1562 (tlačené vydanie / print)
ISSN 1339-2751 (online)